

Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027

Tomaszów Lubelski, lipiec 2023 r.

ZLECENIODAWCA

Gmina Tomaszów Lubelski
ul 29-go Listopada 9
22-600 Tomaszów Lubelski
tel. 84 664 30 85 fax. 84 664 38 73
e-mail: sekretariat@tomaszowlubelski.pl
www.tomaszowlubelski.pl

WYKONAWCA

Doradztwo i Reklama Sp. z o.o.
ul. Prymasa S. Wyszyńskiego 4
22-400 Zamość
tel./fax 84 627 37 05, 512 138 998
e-mail: kontakt@doradztwoireklama.pl
www.doradztwoireklama.pl

Spis treści

1. WPROWADZENIE.....	3
2. WNIOSKI Z PRZEPROWADZONEJ DIAGNOZY.....	9
2.1. Sfera przestrzenna i infrastruktura techniczna	9
2.2. Sfera społeczna.....	19
2.3. Sfera gospodarcza.....	26
2.4. Potencjał organizacyjno-finansowy	30
2.5. Raport z badania ankietowego	31
2.6. Analiza SWOT	33
3. CZĘŚĆ PLANISTYCZNA.....	42
3.1. Wizja i misja rozwoju Gminy	42
3.2. Cele strategiczne i operacyjne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym.....	44
3.3. Kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych i operacyjnych.....	50
3.4. Oczekiwane rezultaty planowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym oraz wskaźniki ich osiągnięcia	57
3.5. Model struktury funkcjonalno-przestrzennej w Gminie	61
3.6. Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w Gminie Tomaszów Lubelski	88
3.7. Obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa wraz z zakresem planowanych działań	93
3.8. Obszary strategicznej interwencji kluczowe dla Gminy wraz z zakresem planowanych działań	98
4. CZĘŚĆ WDROŻENIOWA.....	99
4.1. System realizacji strategii, w tym wytyczne do sporządzenia dokumentów wykonawczych	99
4.2. Ramy finansowe i źródła finansowania	101
4.3. Partycypacja społeczna	105
Spis map.....	108
Spis rysunków	108
Spis tabel.....	108
Spis wykresów.....	109

1. WPROWADZENIE

Polityka rozwoju poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego prowadzona jest w oparciu o długofalowe, kompleksowe dokumenty planistyczno-strategiczne. Opracowywane są one na szczeblu lokalnym, powiatowym i regionalnym.

Strategia jest podstawowym instrumentem długofalowego zarządzania Gminą. Pozwala na zapewnienie ciągłości i trwałości w poczynaniach władz Gminy, niezależnie od zmieniających się uwarunkowań politycznych. Strategia umożliwia również efektywne gospodarowanie własnymi zasobami Gminy, takimi jak: środowisko przyrodnicze, zasoby ludzkie, infrastruktura czy też środki finansowe. Wszystkie działania na rzecz miejscowej społeczności podejmowane na danym obszarze muszą wynikać z przyjętego, wieloletniego planu strategicznego, wykazywać zgodność z celami polityki rozwoju na poziomie regionalnym i krajowym oraz stanowić spójny zbiór uzupełniających się zadań i projektów, co nie tylko pozwala na skuteczne zarządzanie jednostką samorządu terytorialnego i podniesienie jakości życia mieszkańców, lecz także znacznie ułatwia ubieganie się o dofinansowanie ze źródeł zewnętrznych.

Strategia jest formalnym dokumentem, którego celem jest wskazanie wizji oraz strategicznych kierunków rozwoju Gminy w latach 2021-2027. Strategia rozwoju określa kierunki prowadzenia polityki prorozwojowej w danej jednostce, jej cele i pożądane efekty. Pozwala na uporządkowanie i rozłożenie w czasie planowanych działań oraz opisuje, jak będzie się rozwijał dany obszar, co będzie wykorzystane jako atut, czego negatywny wpływ musi być neutralizowany. Zawiera zapis wizji - pożądanego obrazu danej jednostki oraz misji, której wypełnienie gwarantuje uzyskanie założonych efektów.

Dokument będzie nadrzędny względem dokumentów sektorowych dotyczących obszaru Gminy Tomaszów Lubelski, jednocześnie będzie spójny z dokumentami wyższego rzędu - Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030, Strategią Województwa Lubelskiego do 2030 roku. Strategia będzie wyznaczała ramy dla planów i programów powstających w Gminie podczas jej obowiązywania. Dodatkowo dokument stwarza możliwości korzystania z funduszy i działań strukturalnych Unii Europejskiej. Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027, została opracowana na podstawie aktualnych dokumentów planistycznych, sprawozdań oraz danych statystycznych.

Programowanie rozwoju społeczno-gospodarczego jednostki samorządu terytorialnego jest procesem długofalowym, wielokierunkowym i całościowym. Uzależniony jest on od lokalnych uwarunkowań oraz wielu czynników, z których część wpływa stymulująco na proces rozwoju, a część go hamuje. Rolą władz jednostki samorządu terytorialnego jest najbardziej efektywne wykorzystanie atutów i walorów danego obszaru oraz możliwie największe zminimalizowanie wpływu słabych stron i zagrożeń, które utrudniają jego wszechstronny, społeczno-gospodarczy rozwój. W tym celu, lokalne władze przyjmują unikalną i właściwą dla danej jednostki politykę prorozwojową, dla której punktem wyjścia są; diagnoza stanu obecnego oraz analiza SWOT, pozwalające na zidentyfikowanie problemów oraz wytyczenie pożądaných celów i kierunków rozwoju. Ponadto diagnoza stanu społecznego, gospodarczego oraz zagospodarowania przestrzennego, została uzupełniona analizą ankiet wypełnionych przez mieszkańców z której wnioski przedstawiono w niniejszym dokumencie.

Niniejszy dokument nawiązuje do obowiązującej w latach poprzednich Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2015–2020 i jest w pełni zgodny z celami w niej określonymi, do wielu z nich nawiązuje w sposób bezpośredni. Jednak ze względu na to, iż horyzont czasowy poprzedniej strategii dobiegł końca, konieczne było opracowanie nowego dokumentu strategicznego, by zachować ciągłość prowadzonej polityki.

Podstawa prawna opracowania Strategii

Opracowanie sporządzono zgodnie z wymogami formalnymi i merytorycznymi zawartymi w „ustawie z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju” (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1057, z 2022 r. poz. 1079, 1846). Ustawa ma na celu ułatwienie jednostkom samorządu terytorialnego sporządzenie strategii rozwoju tak, by była ona jak najbardziej spójna z dokumentami na szczeblu krajowym i regionalnym, i mogła stanowić źródło odniesień w procesie ubiegania się o środki zewnętrzne, zgodnie z wymogami ustawy z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw” oraz z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 559, 583, 1005, 1079, 1561).

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw: z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym:

Art. 10e. 1. Gmina może opracować strategię rozwoju gminy.

2. Strategia rozwoju gminy jest spójna ze strategią rozwoju województwa oraz strategią rozwoju ponadlokalnego, obejmującą tę gminę.
3. Strategia rozwoju gminy zawiera wnioski z diagnozy, o której mowa w art. 10a ust. 1 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2021 r. poz. 1057), przygotowanej na potrzeby tej strategii, oraz określa w szczególności:
  - 1) cele strategiczne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym;
  - 2) kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych;
  - 3) oczekiwane rezultaty planowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym, oraz wskaźniki ich osiągnięcia;
  - 4) model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy;
  - 5) ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie;
  - 6) obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa, o której mowa w art. 11 ust. 1 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2020 r. poz. 1668 oraz z 2021 r. poz. 1038 i 1834), wraz z zakresem planowanych działań;
  - 7) obszary strategicznej interwencji kluczowe dla gminy, jeżeli takie zidentyfikowano, wraz z zakresem planowanych działań;
  - 8) system realizacji strategii, w tym wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych;
  - 9) ramy finansowe i źródła finansowania.
4. Strategię rozwoju gminy sporządza się w formie tekstowej oraz graficznej zawierającej zobrazowanie treści, o których mowa w szczególności w ust. 3 pkt 4, 6 i 7.

Art. 10f. 1. Rada gminy, w drodze uchwały, określa szczegółowy tryb i harmonogram opracowania projektu strategii rozwoju gminy, w tym tryb konsultacji, o których mowa w art. 6 ust. 3 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

2. Projekt strategii rozwoju gminy opracowuje wójt oraz przedkłada go zarządowi województwa w celu wydania opinii dotyczącej sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie określonych w strategii rozwoju województwa.
3. Zarząd województwa wydaje opinię, o której mowa w ust. 2, w terminie 30 dni od dnia otrzymania projektu strategii rozwoju gminy. W przypadku braku opinii we wskazanym terminie uznaje się, że strategia rozwoju gminy jest spójna ze strategią rozwoju województwa.
4. Strategia rozwoju gminy jest przyjmowana przez radę gminy w drodze uchwały.
5. Strategia rozwoju gminy podlega aktualizacji, jeżeli wymaga tego sytuacja społeczna, gospodarcza lub przestrzenna gminy albo gdy jest to konieczne dla zachowania jej spójności ze strategią rozwoju województwa. Do aktualizacji strategii rozwoju gminy stosuje się ust. 1-4.

Podstawę opracowania Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027 stanowi Uchwała Nr XXVI/226/2021 Rady Gminy Tomaszów Lubelski z dnia 26 lutego 2021 r. w sprawie określenia szczegółowego trybu i harmonogramu opracowania projektu Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027

Uchwała podjęta została na podstawie art. 10e ust. 1 i art. 10f ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 713 z późn. zm.) oraz w związku z art. 9 pkt 5 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (tj. Dz. U. z 2019 r. poz. 1295 z późn. zm.).

Na podstawie art. 10f ust. 1 ustawy o samorządzie gminnym Rada Gminy Tomaszów Lubelski została upoważniona do określenia - w drodze uchwały - szczegółowego trybu i harmonogramu opracowania projektu strategii rozwoju Gminy, w tym trybu konsultacji w szczególności z sąsiednimi gminami i ich związkami, lokalnymi partnerami społecznymi i gospodarczymi, mieszkańcami Gminy oraz z właściwym dyrektorem Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej Państwowego Gospodarstwa Wodnego Wody Polskie.

Obligatoryjnym elementem uchwały podejmowanej w wykonaniu upoważnienia przyznanego w art. 10f ust. 1 ustawy o samorządzie gminnym są postanowienia regulujące tryb konsultowania projektu strategii rozwoju Gminy m.in. z lokalnymi partnerami społecznymi i gospodarczymi, a także z mieszkańcami Gminy. Upoważnienie

Rady Gminy do określenia trybu konsultacji oznacza, iż Rada Gminy w drodze uchwały określiła procedurę i reguły postępowania w tej sprawie.

Postanowienia te będą zatem kształtować uprawnienia wskazanych podmiotów, w tym mieszkańców Gminy, do udziału w konsultacjach prowadzonych w sprawie projektu strategii rozwoju Gminy. W konsekwencji zakwalifikowania uchwały podejmowanej na podstawie art. 10f ust. 1 ustawy o samorządzie gminnym do kategorii aktów prawa miejscowego podlega ona ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym i wchodzi w życie, co do zasady, po upływie 14 dni od ogłoszenia w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Harmonogram prac

Prace nad Strategią rozpoczęto w lutym 2021 roku, kiedy to Wójt Gminy Tomaszów Lubelski podjął decyzję o przystąpieniu do opracowywania dokumentu. Proces tworzenia Strategii poprzedzono analizą sytuacji społeczno-gospodarczej Gminy, którą pogłębiono podczas badania ankietowego w formie elektronicznej. Na tej podstawie wyznaczono obszary problemowe, z których wynikają cele strategiczne. Te z kolei zostały podzielone na cele operacyjne, a dla nich wyznaczono zadania i działania, których realizacja wpłynie na osiągnięcie postawionych celów. Powstały w ten sposób projekt dokumentu strategicznego udostępniono mieszkańcom z prośbą o zapoznanie się i przekazanie uwag. Ostateczny dokument będzie uwzględniał opinię mieszkańców Gminy.

Metodologia prac

Do opracowania Strategii wykorzystano dane zgromadzone w Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, analizy i raporty środowiska, gospodarki oraz problemów społecznych tworzonych dla powiatu oraz województwa, opracowania planistyczne Gminy Tomaszów Lubelski, dokumenty programowe oraz sprawozdania jednostek organizacyjnych Gminy (przedszkola, szkoły itp.). Wykorzystane zostały również dane, przygotowane przez poszczególne referaty Urzędu Gminy Tomaszów Lubelski. Na potrzeby opracowania niniejszej Strategii w kwietniu 2021 roku zostało przeprowadzone badanie ankietowe w formie ankiety elektronicznej wśród mieszkańców Gminy Tomaszów Lubelski. Ankieta została udostępniona na stronie internetowej Gminy. Umożliwienie mieszkańcom oceny rozwoju skutkuje otrzymaniem

bardzo wartościowej informacji zwrotnej do tworzenia celów i kierunków rozwoju jakie powinna obrać Gmina na najbliższe lata. Sporządzono na podstawie zgromadzonych danych diagnozę stanu społeczno-gospodarczego, edukacyjnego, technicznego, ochrony środowiska i bezpieczeństwa na terenie Gminy Tomaszów Lubelski. Wyznaczono cele i kierunki rozwoju zgodne z zapisami celów zawartych w dokumentach wyższego szczebla – wojewódzkich i powiatowych. Przy wyznaczaniu celów strategicznych uwzględniono zapisy wieloletniego planu finansowego, dochody i wydatki Gminy oraz potencjał społeczny i gospodarczy. Dobrano cele strategiczne pod kątem jak największego prawdopodobieństwa wykonalności, zarówno względem kondycji finansowej Gminy, jak i możliwości społecznych oraz ekonomicznych lokalnej społeczności.

2. WNIOSKI Z PRZEPROWADZONEJ DIAGNOZY

Wnioski z diagnozy stanu obecnego

Diagnoza stanu obecnego stanowi opis istniejącej sytuacji Gminy w ujęciu przestrzennym, społecznym i gospodarczym oraz jest punktem wyjścia do opracowania części planistycznej strategii rozwoju. Stanowi zestawienie zasobów i potencjału rozwojowego Gminy i jest odrębnym dokumentem, będącym załącznikiem do właściwego dokumentu strategicznego. W niniejszym dokumencie dokonano syntetycznego podsumowania diagnozy i płynących z niej wniosków za pomocą porównania stanu obecnego gminy na moment jej opracowania ze stanem bazowym opisywanym w poprzedniej diagnozie strategicznej. Pozwala to nie tylko na wypunktowanie najważniejszych wniosków wynikających z aktualnej diagnozy, lecz także na zaprezentowanie głównych zmian, które dokonały się w sferze przestrzennej, społecznej i gospodarczej Gminy od momentu wykonania poprzedniej analizy diagnostycznej.

Porównanie stanu obecnego Gminy ze stanem bazowym dla Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2015-2020

Poprzednia diagnoza stanu obecnego została przeprowadzona na potrzeby Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2015-2020, a jej głównym rokiem bazowym był rok 2014. Z tego względu, do porównania stanu Gminy Tomaszów Lubelski na moment opracowania obecnej i poprzedniej strategii rozwoju, przyjęto lata 2014 oraz 2021. Dzięki temu możliwe będzie sprawdzenie, jakie wymierne efekty wywołały procesy rozwojowe gminy w okresie realizacji poprzedniej strategii rozwoju, kształtowane między innymi dzięki realizacji różnorodnych projektów inwestycyjnych i nieinwestycyjnych, w tym współfinansowanych ze środków UE w ramach programów operacyjnych obejmujących lata 2014-2020.

2.1. Sfera przestrzenna i infrastruktura techniczna

W badanym okresie na terenie Gminy Tomaszów Lubelski zrealizowano inwestycję o charakterze krajowym, która ma wpływ na kształtowanie się gminnej przestrzeni – budowę obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego, która docelowo będzie fragmentem trasy S17. Przebieg trasy i położenie zjazdów z niej dosyć mocno wpłynęło

na przestrzeń miejscowości, w obrębie których usytuowana jest nowa infrastruktura. Bezkolizyjny szlak komunikacyjny w kilku miejscowościach zmienił sposoby dojazdu do części posesji (zamiast skrętu z drogi głównej, dojeżdża się do nich z drogi pomocniczej, podporządkowanej drodze głównej) oraz ma wpływ na funkcjonalność drogi krajowej nr 17 w starym przebiegu, która mimo zmian wciąż stanowi główną oś miejscowości przy niej położonych. Jeden z węzłów trasy usytuowany jest na terenie Gminy (Tomaszów Lubelski Południe), a drugi na granicy pomiędzy miastem a gminą (Tomaszów Lubelski Północ), co z jednej strony dosyć mocno zajęło dużą część gminnej przestrzeni przy obu zjazdach, z drugiej – pozwoliło na uzyskanie bezpośredniego dostępu do projektowanej drogi S17, co jest korzystne zarówno dla mieszkańców, jak i dla przedsiębiorców.

Mapa 1. Przebieg trasy S17 przez miasto Tomaszów Lubelski i fragment Gminy Tomaszów Lubelski

Źródło: <https://tomaszowlubelski.e-mapa.net/>

Poza realizacją obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego, w sferze przestrzeni Gminy nie zaszły inne zmiany, które miałyby wpływ na podstawową funkcjonalność przestrzeni, strukturę osadniczą Gminy lub cechy poszczególnych miejscowości. Podobnie jak w roku 2014, do głównych problemów wynikających z położenia i cech przestrzeni gminy należą:

- duże zróżnicowanie przestrzenne i funkcjonalne poszczególnych części Gminy,
- siedziba Gminy znajdująca się poza jej granicami administracyjnymi,
- niska spójność przestrzenna Gminy,
- zanikanie tradycyjnych cech zabudowy i przestrzeni oraz zaburzenia ładu przestrzennego,
- niedostateczne wykorzystanie przestrzeni publicznej i jej niska funkcjonalność,
- zagrożenia dla środowiska naturalnego wynikające z zanieczyszczeń zewnętrznych, dużego natężenia ruchu na przebiegających przez Gminę drogach.

W porównaniu do roku 2014 gęstość zaludnienia Gminy w 2021 spadła o 4 os./km² z 58 os./km² do 54 os./km². W tym samym okresie nie zmieniła się średnia dla całego powiatu i w obu badanych latach przyjęła te same wartości.

Tabela 1. Zmiana wskaźnika gęstości zaludnienia w 2021 w stosunku do roku 2014

Wyszczególnienie	Gęstość zaludnienia w 2014	Gęstość zaludnienia w 2021	Zmiana wskaźnika w os./km ²	Zmiana w %
Gmina Tomaszów Lubelski	58	54	-4	-6,9
powiat tomaszowski	66	66	0	0

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Stan środowiska naturalnego w porównaniu do roku 2014 nie uległ istotnej degradacji i należy uznać go za dobry. Istnieje jednak ryzyko jego pogorszenia, co wymaga podjęcia działań ochronnych. Do podstawowych zagrożeń dla środowiska naturalnego należą zarówno czynniki zewnętrzne, takie jak duże natężenie ruchu, przede wszystkim na drodze krajowej nr 17, jak i uwarunkowania wewnętrzne, np. wynikające z niedostatków gospodarki wodno-ściekowej, gospodarki odpadami, intensywnego rolnictwa czy dominujących sposobów dostarczania ciepła do budynków mieszkalnych, siedzib przedsiębiorstw, obiektów użyteczności publicznej. Istotną rolę

w gminnym ekosystemie odgrywają obszary chronione prawnie, o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych.

Podobnie jak w momencie opracowania poprzedniej diagnozy, do najpoważniejszych problemów związanych z siecią dróg na terenie Gminy Tomaszów Lubelski należy zły stan techniczny części dróg tworzących sieć szlaków komunikacyjnych przebiegających przez Gminę. Wiele odcinków dróg, zarówno powiatowych, jak i gminnych, posiada nawierzchnię wymagającą naprawy, co przy rosnącej intensywności ruchu osobowego i towarowego prowadzi do dalszego pogarszania się ich stanu. W wielu miejscach brakuje także infrastruktury towarzyszącej, jak utwardzone pobocza, chodniki, odwodnienie czy ścieżki rowerowe. Na obszarze miejscowości położonych przy drodze krajowej nr 17 oraz przy drogach wojewódzkich nr 850 i nr 853 występuje duże natężenie ruchu drogowego.

W badanym okresie zwiększyła się długość sieci wodociągowej oraz kanalizacyjnej na terenie Gminy, wzrósł także udział liczby mieszkańców korzystających z sieci wodociągowej w liczbie mieszkańców ogółem. Gmina Tomaszów Lubelski jest Gminą o dosyć wysokim stopniu zwodociągowania, wyróżniającą się pozytywnie na tle średniej dla powiatu, jednak ze wskaźnikiem niższym od średniej dla regionu. Gospodarstwa domowe niepodłączone do sieci zaopatrują się w wodę z ujęć indywidualnych. Obszar Gminy jest natomiast bardzo słabo wyposażony w sieć kanalizacyjną. Jej łączna długość nie przekracza 10 km i korzysta z niej mniej, niż 1000 osób, natomiast stopień skanalizowania nie przekracza 10%. Warto jednak zauważyć, iż w stosunku do roku 2014 długość sieci wzrosła o ponad 6,5 km, co pozwoliło na podłączenie ponad 630 nowych użytkowników.

Tabela 2. Porównanie długości sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, liczby korzystających oraz udziału mieszkańców korzystających z sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w liczbie ludności na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w latach 2014 i 2021

Wyszczególnienie	2014	2021
Długość sieci wodociągowej (km)	94,1	101,0
Długość sieci kanalizacji sanitarnej (km)	1,6	8,4
Ludność korzystająca z sieci wodociągowej (osoby)	9 055	9 204

Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej (osoby)	299	937
Udział mieszkańców korzystających z sieci wodociągowej w liczbie ludności ogółem (%)	79,7	81,7
Udział mieszkańców korzystających z sieci kanalizacyjnej w liczbie ludności ogółem (%)	2,6	8,3

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Do głównych problemów związanych z funkcjonowaniem sieci wodociągowej i kanalizacyjnej należy także dysproporcja pod względem zwodociągowania i skanalizowania obszaru Gminy, co oznacza, iż na ten moment niemożliwe jest prowadzenie jednolitej, kompleksowej gospodarki wodno-ściekowej. Z tego względu inwestycje w infrastrukturę dostarczania wody i odprowadzania ścieków uznawane są za priorytetowe.

Do głównych działań zaplanowanych przez władze gminne na nowy okres projekcyjny należy dalsza budowa sieci kanalizacyjnej Gminy oraz budowa przydomowych oczyszczalni ścieków (zamiast standardowych zbiorników bezodpływowych) w miejscach, gdzie funkcjonowanie sieci zbiorczej jest utrudnione lub nieekonomiczne. W przypadku sieci wodociągowej konieczna jest jej dalsza rozbudowa oraz modernizacja już istniejącej infrastruktury.

W przypadku urządzeń sieciowych, takich jak wodociągi i kanalizacja, na terenie Gminy Tomaszów Lubelski występują trudności z zapewnieniem odpowiedniego stanu oraz poziomu ich rozwoju, wynikające między innymi ze specyfiki obszaru Gminy - dużej powierzchni Gminy oraz jej niskiej spójności przestrzennej.

Na terenie Gminy funkcjonuje sieć gazowa. Zgodnie z danymi Banku Danych Lokalnych GUS w roku 2021 wzrosła liczba odbiorców gazu (w tym odbiorców ogrzewających mieszkania gazem) oraz liczba mieszkańców korzystających z sieci gazowej w porównaniu do roku 2014.

Tabela 3. Porównanie długości sieci gazowej, liczby odbiorców gazu, liczby odbiorców ogrzewający mieszkania gazem oraz liczby ludności korzystającej z sieci gazowej na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w latach 2014 i 2021

Wyszczególnienie	2014	2021
Długość sieci gazowej (m)	56 704	84 737

Odbiorcy gazu (osoby)	579	1 006
Odbiorcy gazu ogrzewający mieszkania gazem (osoby)	263	569
Ludność korzystająca z sieci gazowej (osoby)	1 888	2 817

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Dostępność sieci gazowej jest istotna z punktu widzenia między innymi poziomu zanieczyszczeń atmosferycznych, pochodzących ze źródeł bytowych, tzw. niskiej emisji. Z uwagi na fakt, iż problem niskiej emisji należy do głównych zagrożeń dla stanu powietrza na terenie Gminy, możliwość ogrzewania budynków za pomocą gazu stanowi alternatywę dla pieców węglowych. Stopień wykorzystania gazu do ogrzewania budynków mieszkalnych zależy zarówno od dostępności sieci, jak też od innych czynników, przede wszystkim ekonomicznych i politycznych. Na moment opracowania dokumentu ceny gazu wzrastają, a Polska jest w trakcie zmiany dostawców tego paliwa z uwagi na wojnę w Ukrainie, co sprawia, iż rynek gazu jest niestabilny, a gaz jako surowiec energetyczny staje się mniej opłacalny dla użytkowników.

Gmina jest w całości zelektryfikowana.

Podobnie jak w roku 2014, na terenie Gminy nie funkcjonuje sieć ciepła. Budynki mieszkalne i obiekty użyteczności publicznej ogrzewane są za pomocą indywidualnych pieców i kotłowni, w zdecydowanej większości zasilanych węglem kamiennym (w sezonie letnim zastępowanym drewnem). Z tego względu, źródła niskiej emisji są największymi emitarami zanieczyszczeń do atmosfery. Niekorzystny wpływ obecnych sposobów dostarczania ciepła i ciepłej wody użytkowej do mieszkań oraz obiektów użyteczności publicznej potęguje niska wydajność energetyczna budynków i systemów ich ogrzewania (nieocieplone ściany zewnętrzne i stropy, przestarzałe piece, itp.). W części budynków, szczególnie nowszych, pojawiają się coraz częstsze próby zastępowania węgla innymi źródłami ciepła (gaz, olej) lub wykorzystania odnawialnych źródeł energii (kolektory słoneczne, fotowoltaika, pompy ciepła). Do priorytetowych przedsięwzięć w tym zakresie należy realizacja i promocja przedsięwzięć mających na celu zmniejszenie ilości zanieczyszczeń pochodzących ze źródeł niskiej emisji (modernizacje kotłowni, przechodzenie na system ogrzewania zasilany innymi niż węgiel surowcami energetycznymi, wykorzystywanie odnawialnych

źródeł energii) oraz zwiększenie energooszczędności budynków (termomodernizacja, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej). Konieczne jest także zwiększanie świadomości mieszkańców w zakresie niebezpieczeństw płynących ze spalania w przydomowych piecach i kotłowniach przedmiotów wykonanych z tworzyw nieprzeznaczonych do palenia (takich jak plastik, guma, tekstylia).

W 2019 r. Gmina Tomaszów Lubelski zrealizowała projekt „Odnawialne źródła energii w Gminie Tomaszów Lubelski”. Celem głównym projektu było „zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery poprzez zwiększenie poziomu wykorzystywania odnawialnych źródeł energii”. Zakres projektu obejmował przeprowadzenie działań obejmujących zakup i montaż zestawów solarnych i powietrznych pomp ciepła dla 485 prywatnych budynków mieszkalnych zlokalizowanych w Gminie Tomaszów Lubelski w tym: 349 szt. instalacji solarnych i 136 szt. powietrznych pomp ciepła. Projekt zrealizowano we wszystkich miejscowościach Gminy Tomaszów Lubelski (25) za wyjątkiem miejscowości Ruda Żelazna. Instalacje solarne i pompy ciepła stworzyły rozproszony system produkcji energii cieplnej, który wpłynął na mniejsze wykorzystanie energii ze źródeł nieodnawialnych tj.: gaz ziemny, węgiel kamienny, węgiel brunatny.

Gmina Tomaszów Lubelski zrealizowała dwa projekty dotyczące termomodernizacji budynków użyteczności publicznej w Gminie Tomaszów Lubelski, tj.: "Termomodernizacja budynków użyteczności publicznej w Gminie Tomaszów Lubelski" oraz „Termomodernizacja budynków użyteczności publicznej w Gminie Tomaszów Lubelski - etap II”.

Głównym celem projektu „Termomodernizacja budynków użyteczności publicznej w Gminie Tomaszów Lubelski” było ograniczenie niskiej emisji, poprawa efektywności energetycznej oraz wykorzystanie odnawialnych źródeł energii w budynkach użyteczności publicznej tj. Gminnego Ośrodka Kultury w Podhorcach, Szkoły Podstawowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Podhorcach, Szkoły Podstawowej im. Papieża Jana Pawła II w Szarowoli, Świetlicy Wiejskiej w Majdanku, Urzędu Gminy Tomaszów Lubelski, ZSP im. Ordynacji Zamoyskiej w Sabaudii, budynku administracyjnego w Rogóźnie, ZSP im. Żołnierzy Września 1939 r. w Majdanie Górnym. Realizacja projektu przyczyniła się do poprawy jakości powietrza, została zredukowana emisja zanieczyszczeń do powietrza poprzez wymianę starych systemów grzewczych

o niskiej sprawności energetycznej jak również montaż instalacji urządzeń wykorzystujących odnawialne źródła energii (pompy ciepła, kolektory słoneczne).

Głównym celem projektu „Termomodernizacja budynków użyteczności publicznej w Gminie Tomaszów Lubelski - etap II” było ograniczenie niskiej emisji, poprawa efektywności energetycznej oraz wykorzystanie odnawialnych źródeł energii w budynkach użyteczności publicznej tj. Świetlice Wiejskie w: Chorążance, Jezierni, Przeorsku, Rabinówce, Rogóżnie-Kolonii, Rudzie Wołoskiej, Typinie, Ulowie, Świetlica Wiejska oraz Szkoła Podstawowa w Rogóżnie, Szkoła Podstawowa w Jezierni, Szkoła Podstawowa w Typinie. Realizacja projektu przyczyniła się do poprawy jakości powietrza, została zredukowana emisja zanieczyszczeń do powietrza poprzez wymianę starych systemów grzewczych o niskiej sprawności energetycznej jak również montaż instalacji urządzeń wykorzystujących odnawialne źródła energii (pompy ciepła).

Gmina Tomaszów Lubelski zrealizowała projekt „Modernizacja i budowa energooszczędnego oświetlenia ulicznego na terenie Gminy Tomaszów Lubelski”. Głównym celem projektu była poprawa jakości powietrza poprzez zmniejszenie tzw. "niskiej emisji", podniesienie efektywności energetycznej oraz wprowadzenie nowoczesnych rozwiązań dla oświetlenia ulicznego. Osiągnięcie powyższego celu planowane jest poprzez przeprowadzenie działań obejmujących budowę linii kablowej i montaż 95 słupów wraz z oprawami LED z modemem umożliwiającym redukcję mocy (systemy inteligentnego sterowania oświetleniem). System jest wyposażony w najbardziej efektywne energetycznie źródła światła, oparte na źródłach półprzewodnikowych LED, ze zmiennym profilem obciążenia w miejscowościach: Majdan Górny, Jeziernia, Chorążanka, Rogóżno. Grupę docelową projektu, która odniesie bezpośrednie korzyści z realizacji projektu na poziomie jego realizacji stanowią mieszkańcy Gminy Tomaszów Lubelski, gmin sąsiednich jak również turyści odwiedzający Gminę. Budowa i montaż opraw podniesie atrakcyjność i konkurencyjność regionu, wpłynie pozytywnie na poprawę bezpieczeństwa na drogach poprzez zwiększenie widoczności uczestników ruchu. Korzyści wynikające z projektu zauważalne będą także na szczeblu przyrodniczym. Przedsięwzięcie przyczyni się również do polepszenia warunków życia mieszkańców poprzez zmniejszenie emisji gazów.

Gmina Tomaszów Lubelski realizuje obecnie projekt „Odnawialne Źródła Energii w Gminie Tomaszów Lubelski - II Etap”. Głównym celem projektu jest „zmniejszenie

emisji zanieczyszczeń do atmosfery poprzez zwiększenie produkcji energii w oparciu o OZE". Jego osiągnięcie nastąpi poprzez przeprowadzenie działań obejmujących montaż: a) 101 instalacji kolektorów słonecznych, b) 186 instalacji paneli fotowoltaicznych typu "on-grid", c) 15 powietrznych pomp ciepła. Osiągnięcie powyższego celu planowane jest poprzez przeprowadzenie działań związanych z redukcją emisji zanieczyszczeń do powietrza m.in. pyłów, dwutlenku siarki oraz tlenków azotu.

Mieszkańcy Gminy posiadają dostęp do Internetu i sieci telefonii komórkowej. W stosunku do poprzedniego okresu diagnostycznego oferta dostawców jest szersza.

Zgodnie z danymi BDL GUS, w 2021 roku masa wytworzonych odpadów komunalnych przez jednego mieszkańca na terenie Gminy Tomaszów Lubelski wynosiła 169 kg i była wyższa o 40 kg od wartości tego wskaźnika w roku 2019 (pierwszy rok udostępnienia tego rodzaju danych w BDL GUS). Ogółem, na terenie Gminy w 2021 r. zebrano 1 908,3 tony odpadów zmieszanych (z czego 1 798,99 tony to odpady z gospodarstw domowych), co stanowiło wartość wyższą niż w roku 2019 o 433,88 tony. Jednocześnie wzrosła również ilość selektywnie zebranych odpadów: w 2021 r. wynosiła 872,76 tony i była wyższa o 449,47 tony niż w roku 2019. Wskaźników odpadów zebranych selektywnie w relacji do ogółu odpadów w 2021 r. wyniósł 45,7% i był wyższy o 17 punktów procentowych niż w roku 2019. Gmina wywiązuje się ze swoich ustawowych obowiązków w zakresie gospodarowania odpadami. Do podstawowych zadań z zakresu gospodarki odpadami należy między innymi dalsze zwiększanie efektywności selektywnej zbiórki odpadów oraz podnoszenie świadomości ekologicznej mieszkańców, przedsiębiorców i rolników w tym zakresie.

W porównaniu do roku 2014 w roku 2020 (ostatnie udostępnione dane BDL GUS na moment opracowania) liczba mieszkań na terenie Gminy wzrosła łącznie o 122. Zwiększyła się także liczba mieszkań wyposażonych poszczególne instalacje sanitarne. Największy procentowy wzrost odnotowano w przypadku liczby mieszkań mających dostęp do centralnego ogrzewania (5,6%).

Tabela 4. Porównanie liczby mieszkań w 2014 i 2020 roku

Wyszczególnienie	2014	2020	zmiana w %
Liczba mieszkań	3 488	3 610	3,5
Liczba mieszkań wyposażonych w wodociąg	3 107	3 235	4,1
Liczba mieszkań wyposażonych w łazienkę	2 598	2 730	5,1
Liczba mieszkań wyposażonych w centralne ogrzewanie	2 377	2 509	5,6

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Wyposażenie mieszkań w instalacje techniczno-sanitarne w Gminie Tomaszów Lubelski można uznać za dostateczne.

2.2. Sfera społeczna

W porównaniu do roku 2014, w roku 2021 liczba mieszkańców Gminy Tomaszów Lubelski spadła o 93 osoby (0,82%). Biorąc pod uwagę 10 letnie okresy referencyjne, to zarówno w latach 2005-2014, jak i 2012-2021 liczba ludności Gminy Tomaszów Lubelski rosła, jednak z różną intensywnością. Dużo większy wzrost, o prawie 440 osób, odnotowano w 2014 w stosunku do roku 2005. W roku 2021 wzrost liczby ludności w porównaniu do roku 2012 wynosił jedynie 64 osoby.

Tabela 5. Porównanie kształtowania się liczby ludności Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014 i 2021, wraz z odniesieniem do 10-letnich okresów referencyjnych

Wyszczególnienie	2014	2021
Liczba ludności (osoby)	11 363	11 270
Wzrost/spadek liczby ludności w 10-letnim okresie (osoby)	439	64
Wzrost/spadek liczby ludności w 10-letnim okresie (%)	4,02	0,57

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

W roku 2014 przyrost naturalny na terenie Gminy Tomaszów Lubelski był dodatni, w przeciwieństwie do roku 2021, w którym przyjmował wartości ujemne. Natomiast saldo migracji w obu badanych latach było dodatnie, przy czym w roku 2021 wykazywało dużo niższą intensywność.

Tabela 6. Porównanie kształtowania się przyrostu naturalnego i salda migracji Gminy Tomaszów Lubelski w 2014 i 2021 roku

Wyszczególnienie	2014	2021
Przyrost naturalny (na 1000 mieszkańców)	2,03	-4,52
Saldo migracji	57	7
Saldo migracji (na 1000 osób)	5,0	0,6

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Na terenie Gminy mają miejsce także migracje nieujęte w powyższych statystykach. Zjawisko to ma miejsce, gdy mieszkańcy od wielu lat przebywają (np. w celach zarobkowych lub edukacyjnych) poza obszarem Gminy, natomiast pozostają w niej oficjalnie zameldowani. Na wyjazd bez zmiany miejsca zamieszkania decydują się przede wszystkim ludzie młodzi, mobilni, wykształceni lub kształcący się, poszukujący zarówno pracy, jak również wyższego standardu życia. Należy przyjąć, iż po uwzględnieniu migracji nieoficjalnej, jej poziom będzie wyższy, a saldo – bardziej niekorzystne.

Charakterystycznym zjawiskiem, w dalszym ciągu spotykanym na terenie Gminy są migracje zarobkowe za granicę, w większości przypadków niewiążące się z oficjalną zmianą miejsca zamieszkania, krótkookresowe, sezonowe. Wywołują one zarówno pozytywne skutki (utrzymywanie gospodarstwa domowego, stałe źródło dochodu), jak i negatywne (osłabienie więzi rodzinnych, zmniejszenie komfortu życia, utrata pracowników na lokalnym rynku pracy).

W stosunku do roku 2014, w roku 2021 nasiliło się zjawisko starzenia się lokalnej społeczności. Udział liczby osób w wieku poprodukcyjnym w liczbie ludności ogółem wzrósł, spadł natomiast udział liczby osób w wieku przedprodukcyjnym. Udział liczby osób w wieku produkcyjnym w liczbie ludności ogółem kształtował się na porównywalnym poziomie.

Tabela 7. Porównanie udziału osób w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w liczbie ludności Gminy Tomaszów Lubelski w latach 2014 i 2021

Wyszczególnienie	2014	2021
Udział liczby osób w wieku przedprodukcyjnym (%)	19,71	17,96
Udział liczby osób w wieku produkcyjnym (%)	63,02	63,27
Udział liczby osób w wieku poprodukcyjnym (%)	17,27	18,78

Źródło: Opracowano na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

W zakresie edukacji na poziomie podstawowym od czasu poprzedniej diagnozy zaszła zasadnicza zmiana – nastąpiła reforma oświaty, skutkująca likwidacją gimnazjów i przywracająca 8-klasową szkołę podstawową. Na terenie Gminy Tomaszów Lubelski działają obecnie:

- Szkoły Publiczne:
  - Szkoła Podstawowa im. Jana Kochanowskiego w Łaszczówce,
  - Szkoła Podstawowa im. Żołnierzy Września 1939 roku w Majdanie Górnym,
  - Szkoła Podstawowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Podhorcach,
  - Szkoła Podstawowa im. Ordynacji Zamoyskiej w Sabaudii,
  - Szkoła Podstawowa im. Papieża Jana Pawła II w Szarowoli,
  - Szkoła Podstawowa w Pasiekach,
  - Szkoła Podstawowa w Rogóźnie,
  - Szkoła Podstawowa w Typinie.
- Szkoły Niepubliczne:
  - Niepubliczna Szkoła Podstawowa w Jezierni prowadzona przez Fundację „Wiedza, Edukacja, Rozwój” w Jezierni,
  - Niepubliczna Szkoła Podstawowa w Justynówce prowadzona przez Stowarzyszenie Rozwoju Justynówki i Okolic,
  - Niepubliczna Szkoła Podstawowa w Przeorsku prowadzona przez Stowarzyszenie Czajnia.

Charakterystycznym zjawiskiem dla gmin położonych w niewielkiej odległości od ośrodka miejskiego jest fakt, iż część rodziców, wybiera ofertę miejskich placówek edukacyjnych i tam posyła swoje dzieci. Jest to szczególnie zauważalne w przypadku osób pracujących na terenie miasta Tomaszów Lubelski, dla których dodatkowy dowóz

dziecka do szkoły nie jest kłopotliwy. Może powodować to mniejsze zainteresowanie gminnymi placówkami i zmniejszać popyt na ich usługi. Konieczne jest stałe zapewnianie gminnym szkołom odpowiedniej bazy dydaktycznej oraz możliwości konkurencyjności ze szkołami miejskimi zarówno poziomem oferty edukacyjnej, jak i jakością kształcenia.

Podobnie jak w poprzednim okresie diagnostycznym, w sferze kultury Gmina Tomaszów Lubelski prowadzi działalność głównie poprzez swoje jednostki organizacyjne – Gminny Ośrodek Kultury w Tomaszowie Lubelskim z/s w Podhorcach oraz Gminną Bibliotekę z filiami, w skład której wchodzi:

- Biblioteka Komunalna z/s w Majdanie Górnym, placówka mieści się w Wiejskim Domu Kultury w Majdanie Górnym,
- Filia Biblioteczna w Łaszczówce - placówka mieści się w Szkole Podstawowej w Łaszczówce,
- Filia Biblioteczna w Podhorcach - placówka mieści się w Gminnym Ośrodku Kultury w Podhorcach,
- Filia Biblioteczna w Szarowoli - placówka mieści się w Szkole Podstawowej w Szarowoli.

Zgodnie z danymi Banku Danych Lokalnych GUS, w roku 2021, gminne ośrodki kultury zorganizowały łącznie 29 imprez, co było wartością mniejszą, niż w roku 2014 o ponad 66%. Z uwagi na fakt, iż w 2020 roku wystąpiła pandemia COVID-19, która m.in. z uwagi na wprowadzone ograniczenia w uczestnictwie i organizacji wydarzeń kulturalnych, dosyć mocno wpłynęła na funkcjonowanie sfery kultury, w porównaniu przeanalizowano także dane z ostatniego roku przed pandemią, by zbadać, jak funkcjonowała sfera kultury zanim została ograniczona.

Tabela 8. Porównanie danych dotyczących organizacji wydarzeń kulturalnych przez GOK i uczestnictwa w nich na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014, 2019 oraz 2021

Wyszczególnienie	2014	2019	2021
Liczba imprez organizowanych przez GOK	86	40	29
Liczba uczestników imprez organizowanych przez GOK	7 340	2 830	5 680

Liczba uczestników imprez na 1000 ludności	648,8	247,6	503,6
Średnia liczba uczestników na imprezę	83	70	195

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Porównanie danych dotyczących imprez kulturalnych organizowanych przez GOK potwierdza, że liczba imprez oraz uczestników wydarzeń kulturalnych w 2021 r. była znacznie niższa, niż w 2014 r., co mogło być wynikiem trwającej w momencie zbierania danych pandemii. Jednocześnie warto zauważyć, iż rok 2021 wypada korzystniej, niż rok 2019 (ostatni przed pandemią) – każdy wskaźnik dla roku 2019 jest niższy, niż w 2021, co oznacza, iż problem spadającej liczby wydarzeń kulturalnych i uczestnictwa w nich ujawnił się jeszcze przed okresem wprowadzania ograniczeń. Warto również zauważyć, iż w roku 2021 najwyższa była wartość wskaźnika średniej liczby uczestników na imprezę, co może wynikać z charakteru imprez (np. w 2021 r. zorganizowano więcej, niż w 2014 r. wydarzeń o charakterze masowym, z dużą liczbą uczestników w ramach jednej imprezy).

Gminna biblioteka wraz z filiami w 2021 odnotowała wzrost liczby czytelników aktywnie wypożyczających w ciągu roku zarówno w stosunku do roku 2014, jak i w stosunku do roku 2019, mimo iż od roku 2020 funkcjonowały ograniczenia pandemiczne.

Tabela 9. Porównanie danych dotyczących funkcjonowania bibliotek publicznych na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014, 2019 oraz 2021

Wyszczególnienie	2014	2019	2021
Liczba czytelników aktywnie wypożyczających w ciągu roku	983	1 058	1 150

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Podobnie, jak w poprzednim okresie diagnostycznym, głównym problemem w sferze kultury na terenie Gminy są niewystarczające środki finansowe na prowadzenie działalności oraz brak centralnej miejscowości Gminy i fakt usytuowania jej siedziby poza jej granicami administracyjnymi. Niewystarczające środki na sferę kultury oznaczają konieczność poszukiwania zewnętrznych dofinansowań na działalność tego typu. Usytuowanie ośrodków kultury w miejscowościach położonych

w północno-wschodniej części Gminy (Podhorce, Majdan Górny) sprawia, iż mieszkańcy części Gminy znacznie od nich oddalonych mają bliżej do Tomaszowa Lubelskiego, gdzie funkcjonują miejskie instytucje kultury, cechujące się atrakcyjną i różnorodną ofertą. Zasięg oddziaływania jednostek gminnych staje się przez to ograniczony do części Gminy, co utrudnia integrację lokalnej społeczności i zmniejsza dostępność gminnej kultury dla mieszkańców.

Do głównych obiektów bazy sportowo-rekreacyjnej na terenie Gminy Tomaszów Lubelski należy baza sportowa i zaplecze klubu sportowego GLKS „Pogoń” Łaszczówka. Ponadto, w Łaszczówce funkcjonuje również boisko typu „Orlik”. Na terenie Gminy znajdują się również ogólnodostępne boiska sportowe (w tym także przyszkolne) do gier wielkich oraz gier małych. Na terenie Gminy brakuje sal gimnastycznych, umożliwiających uprawianie sportu przez cały rok – w salę gimnastyczną wyposażone są miejscowości Podhorce (sala gimnastyczna przy SP) oraz Łaszczówka (sala gimnastyczna przy SP). Rozpoczęto również budowę sali gimnastycznej przy SP w Sabaudii. Ze względu na niską dostępność odpowiednich przestrzeni (placów, zieleni zorganizowanej, itp.), obszar Gminy cechuje się niedostatecznym wyposażeniem w place zabaw i inną infrastrukturę tego typu.

Podobnie jak w roku 2014, w roku 2021 na terenie Gminy funkcjonowała jedna przychodnia NZOZ. Jednocześnie w porównaniu do roku 2014, w 2021 r. liczba porad opieki zdrowotnej spadła o ponad 33%. Mieszkańcy korzystają ze specjalistycznych usług opieki zdrowotnej poza obszarem Gminy, przede wszystkim na terenie miasta Tomaszów Lubelski.

Korzystne przedstawia się analiza porównująca dane dotyczące pomocy społecznej w roku 2014 i 2020 (ostatnie dane BDL GUS w momencie opracowania). Każdy z podstawowych wskaźników dotyczących korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej oraz korzystających ze świadczeń rodzinnych był w 2020 niższy niż w 2014. Oznacza to, że mniej osób znajdowało się w sytuacji życiowej kwalifikującej ich do korzystania z pomocy.

Tabela 10. Porównanie podstawowych wskaźników dotyczących pomocy społecznej na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w 2014 i 2020 roku

Korzystający ze środowiskowej pomocy społecznej		2014	2020
gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	gospodarstwa domowe	233	198
beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności	osoba	706	494
Korzystający ze świadczeń rodzinnych		2014	2020
rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci	rodzina	527	409
dzieci, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny - ogółem	osoba	1 042	980
dzieci w wieku do lat 17, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny	osoba	938	724

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Również poziom bezrobocia w roku 2021 kształtował się korzystniej, niż w roku 2014. Znacznie mniejsza była liczba bezrobotnych – w stosunku do poprzedniego okresu zmniejszyła się o 49,96%. Zmniejszył się także udział osób młodych oraz osób długotrwale bezrobotnych w liczbie bezrobotnych ogółem. Wzrósł natomiast udział liczby kobiet oraz bezrobotnych powyżej 50 roku życia.

Tabela 11. Porównanie podstawowych wskaźników dotyczących bezrobocia na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w 2014 oraz w 2021 roku

Rok	Bezrobotni ogółem	W tym			
		Kobiety	W wieku 18-24 lata	Długotrwale bezrobotni	Bezrobotni powyżej 50 r. życia
2014	623 os.	50,08 %	19,58 %	59,07 %	17,34 %
2021	318 os.	59,43 %	15,72 %	53,77 %	22,33 %

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

W porównaniu do poprzedniego badanego okresu diagnostycznego, w 2021 r. stopa bezrobocia na terenie powiatu tomaszowskiego spadła z 13,1% w 2014 r. do 7,0% w 2021 r. Średnia stopa bezrobocia w regionie (województwie) spadła w tym samym okresie odpowiednio z 12,6% do 7,2%.

Na terenie Gminy notuje się również zjawisko bezrobocia ukrytego (agrarnego), którym charakteryzują się obszary wiejskie, gdzie dominuje nieefektywne, małoobszarowe rolnictwo z niskim poziomem produkcji towarowej i nadmiarem

pracowników. Pomimo tego, iż osoby dotknięte bezrobociem ukrytym nie są wykazywane w statystykach i pracują w rolnictwie, ich praca nie przyczynia się do wzrostu produkcji i nie przynosi oczekiwanych korzyści ekonomicznych. Konieczne jest rozwijanie lokalnego rynku pracy, stymulowanie rozwoju przedsiębiorczości i tworzenie nowych miejsc pracy, by osoby bezrobotne oraz dotknięte zjawiskiem bezrobocia ukrytego mogły podjąć pracę w sektorze pozarolniczym.

2.3. Sfera gospodarcza

W latach 2012-2021 liczba podmiotów gospodarczych prowadzących działalność na terenie Gminy Tomaszów Lubelski wzrosła, podobnie jak w poprzednio badanym 10-letnim okresie referencyjnym 2005-2014. Jednak w okresie 2005-2014 wzrost liczby przedsiębiorstw cechował się większą dynamiką i wyniósł ponad 40%.

Tabela 12. Porównanie kształtowania się liczby podmiotów gospodarki narodowej na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014 i 2021 wraz z odniesieniem do 10-letnich okresów referencyjnych

Wyszczególnienie	2014	2021
Liczba podmiotów gospodarki narodowej (szt.)	695	891
Wzrost liczby podmiotów gospodarki w badanym 10-letnim okresie (szt.)	210	241
Wzrost liczby podmiotów gospodarki narodowej w badanym 10-letnim okresie (%)	43,3	37,1

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Pod względem branż w obu porównywanych latach liczebnie dominowały podmioty tych samych sekcji: G - handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle oraz F – budownictwo. Jednak podczas gdy w porównaniu do roku 2014 liczba podmiotów sekcji G w 2021 wzrosła jedynie o 11 (4,48%), tak liczba podmiotów sekcji F zanotowała wzrost o 75 (76,53%).

Tabela 13. Porównanie danych dotyczących kształtowania się liczby podmiotów poszczególnych sekcji w 2014 i 2021 roku

Wyszczególnienie	2014	2021
Liczba podmiotów sekcji G - handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	245	256
Liczba podmiotów sekcji F - budownictwo	98	173

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

Dane dotyczące kształtowania się liczby podmiotów gospodarczych ogółem oraz podmiotów gospodarczych poszczególnych sekcji wskazują na to, iż na terenie Gminy rozwija się sektor usług. Dominują usługi tradycyjne - handel, naprawa pojazdów oraz usługi budowlane.

Pandemia COVID-19 wpłynęła, w mniejszym lub większym stopniu zarówno na sferę gospodarczą, jak i na rynek pracy w poszczególnych branżach, jednak w tym momencie większość tych efektów nie jest widoczna w ogólnodostępnych danych statystycznych. Dzieje się to między innymi z powodu uzasadnionego „opóźnienia” pomiędzy wystąpieniem pewnego zjawiska, a możliwością policzalnego ukazania jego skutków. Szczególnie jest to widoczne w sferze gospodarczej, gdzie liczba podmiotów gospodarki narodowej działających na terenie Gminy na koniec 2021 roku jest wyższa, niż na koniec 2019, pomimo iż w latach 2020-21 przedsiębiorstwa niemal wszystkich branż borykały się z negatywnym wpływem pandemicznych ograniczeń na ich działalność. Jednak z uwagi na możliwości wykorzystania pakietów pomocowych, prób przebranżowienia i dostosowania do nowych uwarunkowań, przenoszenia biznesu do sieci (dla branż, w których to było możliwe) i innych rozwiązań zapobiegających lub przesuujących w czasie konieczność zamknięcia działalności, na moment badania nie odnotowano liczbowego spadku liczby przedsiębiorstw. Prawdopodobne jest jednak pojawienie się tego efektu w danych statystycznych w ciągu najbliższego roku lub dwóch lat, z tego względu program strategiczny musi uwzględniać aktywizowanie sfery gospodarczej oraz zapewnienie warunków do rozwoju przedsiębiorczości, pomimo iż zgodnie z danymi statystycznymi obecna sytuacja wydaje się być w tym zakresie stabilna i korzystna.

Główni pracodawcy Gminy Tomaszów Lubelski prowadzą działalność w branżach tradycyjnych i tworzą głównie miejsca pracy tego typu, co utrudnia znalezienie zatrudnienia osobom poszukującym pracy w innych branżach lub etatów z wymaganym wyższym poziomem kwalifikacji. Do poprawy funkcjonowania lokalnej sfery gospodarczej i miejscowego rynku pracy konieczne jest w dalszym ciągu przyciąganie na teren Gminy inwestorów, którzy tworzyliby miejsca pracy w innych branżach oraz poszukiwaliby osób o zróżnicowanym poziomie kwalifikacji.

Gmina Tomaszów Lubelski jest gminą, w której rolnictwo i działalność z nim związana posiadają duże znaczenie dla funkcjonowania sfery gospodarczej i społecznej oraz dla warunków życia mieszkańców. Rolnictwo funkcjonuje w oparciu o indywidualne gospodarstwa rolne i stanowi główne źródło utrzymania dla zatrudnionych w rolnictwie. Jednocześnie, gospodarstwa rolne na terenie Gminy cechują się dużym rozdrobnieniem i dużym udziałem produkcji na własne potrzeby, co negatywnie wpływa na ich rentowność.

Gmina Tomaszów Lubelski posiada dogodne warunki do rozwoju turystyki. Do jej głównych atutów należą walory środowiskowe i krajobrazowe, wynikające z faktu położenia w obrębie dwóch krain geograficznych – Rostocza (Rostocza Środkowego oraz Południowego) i Wyżyny Wołyńskiej (Grzęda Sokalska). Na terenie Gminy znajdują się także obiekty zabytkowe, które stanowią atrakcję dla odwiedzających. Ponadto, sporą popularnością cieszą się zbiorniki wodne wykorzystywane przez wędkarzy znajdujące się w miejscowościach Rogóźno, Łaszczówka, Ruda Wołoska i Ruda Żelazna.

Gmina posiada potencjał do rozwoju turystyki, zarówno z racji swojego położenia, jak też ze względu na posiadane walory krajobrazowo-środowiskowe i obiekty zabytkowe. Na terenie Gminy Tomaszów Lubelski panują szczególnie dogodne warunki do uprawiania tzw. turystyki weekendowej - krótkich wyjazdów, zwykle z wykorzystaniem dni wolnych od pracy, często w niedalekie okolice od miejsca zamieszkania. Gmina Tomaszów Lubelski może stać się celem takich wyjazdów dla mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego lub Zamościa. Ponadto, może stanowić tzw. bazę wypadową dla turystów chcących połączyć zwiedzanie Rostocza i okolic z krótkim (najczęściej jednodniowym) wyjazdem na Ukrainę. Gmina Tomaszów Lubelski sąsiaduje z gminami o bardzo wysokiej atrakcyjności i potencjale turystycznym. Konieczne jest

położenie większego nacisku na rozwój turystyki, by Gmina mogła być konkurencyjna pod tym względem.

Gmina Tomaszów Lubelski wraz z partnerami: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski oraz Gminny Ośrodek Kultury w Tomaszowie Lubelskim z/s w Podhorcach realizuje projekt „Rewitalizacja Białej Góry w Justynówce i Majdanie Górnym”. Projekt ma na celu wyprowadzenie obszaru zdegradowanego na terenie Gminy Tomaszów Lubelski z sytuacji kryzysowej oraz wzmocnienie potencjałów rozwojowych tego obszaru poprzez rewitalizację Białej Góry w Justynówce i Majdanie Górnym. Projekt ukierunkowany jest w szczególności na poprawę jakości korzystania z przestrzeni, likwidację izolacji obszarów problemowych oraz poprawę jakości życia mieszkańców obszarów zdegradowanych na terenie Gminy Tomaszów Lubelski. Zakres przedsięwzięcia obejmuje: remont istniejących obiektów, tj.: wyciągu orczykowego, instalacji naśnieżania stoku, zbiornika wody dla potrzeb naśnieżania, stacji transformatorowej, ujęcia wody, uzbrojenia na działkach, oraz budowę budynku administracyjno-usługowego wraz z infrastrukturą towarzyszącą. Zakupione zostanie także wyposażenie. Grupę docelową projektu, która odniesie bezpośrednie korzyści z realizacji projektu na poziomie jego realizacji stanowią mieszkańcy obszaru zdegradowanego, którzy będą aktywnie spędzać wolny czas. Realizacja projektu umożliwi mieszkańcom (seniorzy, dzieci, młodzież, osoby bezrobotne) aktywizację i integrację ze społeczeństwem. Realizacja projektu wpłynie na powstanie nowych miejsc pracy (zatrudniony personel) oraz przyczyni się do poprawy jakości powietrza. Zredukowana zostanie emisja zanieczyszczeń do powietrza poprzez montaż instalacji urządzeń wykorzystujących odnawialne źródła energii (kolektory słoneczne) oraz zastosowanie oświetlenia LED.

Podobnie jak w poprzednim okresie diagnostycznym, poważnym problemem na terenie Gminy jest niewystarczająco rozwinięta branża turystyczna i okołoturystyczna. Potencjał turystyczny Gminy nie może być w pełni wykorzystany, ponieważ niedostateczna jest liczba przedsiębiorstw ukierunkowanych na obsługę turystów. Brakuje także w pełni rozwiniętej infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej, co utrudnia rozwój tej branży gospodarki lokalnej, obniża jakość usług turystycznych

świadczonych na terenie Gminy oraz zmniejsza jej atrakcyjność dla osób odwiedzających.

2.4. Potencjał organizacyjno-finansowy

Wskaźniki dotyczące finansów Gminy w 2021 roku wykazują znaczny wzrost w stosunku do roku 2014. Dochody zwiększyły się o 133,6%, natomiast wydatki wzrosły o 124,4% w porównaniu do poprzedniego okresu diagnostycznego. W 2021 r. proporcjonalnie wyższe były także dochody i wydatki na mieszkańca. Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem w 2021 r. wynosił 26,1, co było wyższe o 17,1 punktu procentowego od analogicznego wskaźnika w roku 2014. Finansowanie i współfinansowanie programów i projektów unijnych w 2021 r. było wyższe, niż w 2014 r., jednak pamiętać należy, iż ten wskaźnik uzależniony jest od okresu budżetowania i dostępności środków przeznaczonych na dofinansowanie projektów realizowanych przez JST.

Tabela 14. Porównanie podstawowych wskaźników dotyczących finansów Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014 i 2021

Wyszczególnienie	2014	2021
Dochody ogółem (zł)	29 488 294,09	68 896 285,53
Dochody na mieszkańca (zł)	2 606,35	6 108,91
Wydatki ogółem (zł)	29 383 081,63	65 921 697,87
Wydatki na mieszkańca (zł)	2 597,06	5 845,16
Obsługa długu publicznego (zł)	369 867,20	116 084,19
Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem (%)	9,0	26,1
Finansowanie i współfinansowanie programów i projektów unijnych (zł)	1 474 588,22	4 603 598,36

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS

2.5. Raport z badania ankietowego

Na potrzeby diagnozy stanu społeczno-gospodarczego Gminy Tomaszów Lubelski przeprowadzone zostały badania ankietowe wśród mieszkańców. Ankieta została udostępniona na stronie Gminy, jak również możliwa była do pobrania w siedzibie Urzędu Gminy. Wśród ankietowanych wypełnione zostały jedynie ankiety w formie elektronicznej. Celem badania ankietowego było poznanie opinii dotyczącej jakości życia w Gminie, potrzeb mieszkańców oraz określenia priorytetów rozwojowych na najbliższe lata. Badania prowadzone były w dniach od 31 marca 2021 r. do 30 kwietnia 2021 r.

Respondenci odpowiadali na pytania z zakresu społeczeństwa, gospodarki, przestrzeni i środowiska, infrastruktury technicznej, turystyki i rekreacji, edukacji i kultury. Łącznie zebrano 60 ankiet. Największą część respondentów stanowili mieszkańcy w wieku 36-50 lat (41,7%).

Analizie poddano jakość i poziom życia mieszkańców na terenie Gminy Tomaszów Lubelski. Na pytanie „Jak ogólnie ocenia Pani/Pan poziom życia w Gminie Tomaszów Lubelski?” ankietowani odpowiadali uwzględniając sześciostopniową skalę (bardzo dobrze, raczej dobrze, przeciętnie, raczej źle, zdecydowanie źle, nie mam zdania). Ankietowani w większości głosów uznali że poziom życia na terenie Gminy Tomaszów Lubelski jest „raczej dobra” (40%).

Ocenie poddane zostały również główne problemy społeczne występujące na terenie Gminy. Oceniano w czterostopniowej skali. W większości pytań ankietowani uznali, iż analizowane problemy są na poziomie niskim oraz średnim. Wysokie zagrożenie problemem dostrzeżono w przypadku braku atrakcyjnych miejsc pracy, bezrobocia, wzrostu liczby osób starszych i biedy.

W ankiecie należało również wskazać główne priorytety rozwojowe Gminy. Najwięcej odpowiedzi padło na „rozwój i poprawa stanu infrastruktury technicznej (sieć wodociągowa, kanalizacyjna, jakość dróg, itp.)”.

Za najmocniejszą stronę Gminy ankietowani uznali położenie geograficzne i warunki przyrodnicze natomiast najslabszą stroną według ankietowanych jest rynek pracy i możliwość zatrudnienia.

W ostatnim pytaniu zapytano ankietowanych o zaznaczenie jednej odpowiedzi z czym chcieliby aby utożsamiano Gminę w roku 2027. Wśród odpowiedzi 50%

ankietowanych uznało, że życzyliby sobie utożsamiać ją z Gminą przedsiębiorczą, atrakcyjną dla inwestorów i tworzącą nowe miejsca pracy a 28,3% z gminą ekologiczną dbającą o środowisko naturalne i estetykę otoczenia.

Szczegółowe dane dotyczące przeprowadzonego badania ankietowego zostały zaprezentowane w rozdziale III. Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej do Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027.

2.6. Analiza SWOT

Diagnoza stanu obecnego wykazała, że Gmina Tomaszów Lubelski posiada wewnętrzne uwarunkowania sprzyjające rozwojowi, jak również oddziałują na nią korzystne czynniki zewnętrzne, które mogą zostać wykorzystane w strategicznym planie prorozwojowym. Jednocześnie, zidentyfikowano również problemy i zagrożenia, które negatywnie wpływają na proces rozwoju Gminy i wymagają podjęcia interwencji. Czynniki wewnętrzne z punktu widzenia władz samorządowych i społeczności lokalnej, stanowią mocne i słabe strony jednostki, natomiast czynniki zewnętrzne, znajdujące się w otoczeniu bliższym i dalszym, w zależności od tego, czy wywierają wpływ korzystny, czy oddziałują negatywnie, stanowią szanse i zagrożenia.

Syntetyczne podsumowanie analizy SWOT przedstawia się następująco:

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> ● dogodne położenie ze względu na sąsiedztwo miasta i dostępność komunikacyjna, ● walory krajobrazowe i przyrodnicze, ● obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie Gminy, ● funkcjonalne i przestrzenne powiązanie z miastem Tomaszów Lubelski miejscowości bezpośrednio z nim sąsiadujących, ● duża lesistość Gminy, ● dobry stan środowiska, ● urodzajne gleby we wschodniej części Gminy, ● wystarczająco rozwinięta sieć dróg, ● dostęp do sieci gazowej, ● posiadane przez Gminę ujęcia wody, ● dobry dostęp do sieci telefonicznych i Internetu, ● coraz większa popularność odnawialnych źródeł energii wśród mieszkańców i przedsiębiorców, ● dobry stan zasobu mieszkaniowego, ● dodatnie saldo migracji, 	<ul style="list-style-type: none"> ● siedziba Gminy znajdująca się poza jej granicami administracyjnymi, brak typowego centrum Gminy, ● niska spójność przestrzenna Gminy, ● duże zróżnicowanie przestrzenne i funkcjonalne poszczególnych części Gminy, ● niedostateczne wykorzystanie przestrzeni publicznej i jej niska funkcjonalność, ● zanikanie tradycyjnych cech zabudowy i przestrzeni oraz zaburzenia ładu przestrzennego, ● zagrożenia dla środowiska naturalnego wynikające z niedostatków systemu gospodarki ściekami i odpadami oraz źródeł niskiej emisji, ● niedostatecznie dobry stan sieci dróg, w szczególności gminnych, konieczność modernizacji wielu szlaków komunikacyjnych przebiegających przez Gminę, ● duże natężenie ruchu na obszarze miejscowości położonych przy drodze krajowej Nr 17 oraz przy drogach

<ul style="list-style-type: none"> ● dostęp do edukacji na poziomie podstawowym na terenie Gminy, ● działalność gminnych instytucji kultury, ● działalność pozarządowych organizacji sfery społecznej, ● dostęp do usług podstawowej opieki medycznej na terenie Gminy, ● spadek liczby osób bezrobotnych, ● wzrost liczby podmiotów gospodarczych w ostatnich latach, ● wolne tereny pod inwestycje, ● duży potencjał rozwoju gospodarki i turystyki Gminy, ● położenie na terenie Gminy terenów inwestycyjnych zarządzanych przez TSSE EURO-PARK WISŁOSAN. 	<p>wojewódzkich,</p> <ul style="list-style-type: none"> ● planowany przebieg obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego, ● niedostateczny poziom rozwoju sieci kanalizacji sanitarnej i wodociągowej, szczególnie niski stopień skanalizowania Gminy, ● dominacja tradycyjnych sposobów dostarczania ciepła i ciepłej wody użytkowej do budynków, ● trudności z zapewnieniem odpowiedniego poziomu rozwoju infrastruktury technicznej wynikające z dużej powierzchni Gminy oraz jej niskiej spójności przestrzennej, ● niewystarczający udział OZE w mieszkalnictwie indywidualnym, ● zmniejszanie się liczby ludności, ● postępowanie zjawiska starzenia się lokalnej społeczności, ● niski poziom integracji społeczności lokalnej, ● wahające się saldo migracji i wskaźnik przyrostu naturalnego, ● migracje zarobkowe trwające w długim okresie, ● stosunkowo duża liczba osób długotrwale bezrobotnych, ● ograniczony zasięg oddziaływania gminnych instytucji kultury, ● niedostateczny poziom rozwoju infrastruktury sportowej i rekreacyjnej, ● ryzyko wystąpienia bezrobocia ukrytego, ● niewystarczająca liczba miejsc pracy w sektorze usług rynkowych, ● odpływ młodych, wykształconych ludzi, poszukujących pracy w wysoko rozwiniętych sektorach gospodarki, ● brak miejsc pracy dla osób wysoko wykwalifikowanych, ● tradycyjny sposób prowadzenia produkcji rolnej, ● dominacja tradycyjnych branż
---	---

	<p>w gospodarce,</p> <ul style="list-style-type: none"> • duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych, • niedostatecznie rozwinięty sektor usług rynkowych, • niedostatecznie rozwinięta branża turystyczna i okołoturystyczna (niewystarczająca liczba hoteli, punktów gastronomicznych, obiektów infrastruktury turystycznej, itp.).
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • bezpośrednie sąsiedztwo Tomaszowa Lubelskiego, • przebiegająca przez obszar Gminy droga krajowa nr 17 oraz drogi wojewódzkie, planowany przebieg drogi S17 z węzłami na terenie Gminy, • bliskość przejścia granicznego, • polityka prorozwojowa powiatu i regionu; • możliwość pozyskania środków zewnętrznych, w tym funduszy unijnych, na projekty infrastrukturalne, gospodarcze i społeczne, • wdrażanie na terenie Unii Europejskiej polityki wspierania rozwoju obszarów wiejskich, obejmującej między innymi wspieranie rozwoju infrastruktury w miejscowościach wiejskich, • wdrażanie na terenie Unii Europejskiej polityki zrównoważonego rozwoju, zakładającej ochronę posiadanych zasobów i racjonalne gospodarowanie przestrzenią, • wspieranie rozwoju sektora MŚP oraz nowoczesnego rolnictwa przez Unię Europejską, • programy z zewnętrznym dofinansowaniem, zachęcające do wymiany tradycyjnych i nieefektywnych źródeł ciepła oraz termomodernizacji, • programy z zewnętrznym dofinansowaniem, zachęcające do podjęcia działań z zakresu małej retencji, 	<ul style="list-style-type: none"> • zagrożenia dla środowiska naturalnego wynikające z zanieczyszczeń zewnętrznych, dużego natężenia ruchu na przebiegających przez Gminę drogach, • duża konkurencja ze strony innych jednostek w pozyskiwaniu funduszy UE, • położenie na obszarze tzw. ściany wschodniej – 5 województw Polski Wschodniej, charakteryzujących się niższym poziomem rozwoju, niż pozostała część kraju, • daleka odległość od stolicy województwa i innych aglomeracji, peryferyjność położenia, • przebieg trasy S17 mocno ingerujący w przestrzeń Gminy, • niestabilny rynek surowców energetycznych, związany zarówno z przyczynami politycznymi, jak i ekonomicznymi, • zmiany prawa na niekorzyść OZE, • dopłaty do tradycyjnych źródeł energii, zniechęcające do wymiany nieefektywnych źródeł ciepła oraz termomodernizacji, • zły stan sieci energetycznej oraz problemy całego systemu elektroenergetycznego w pełnym wykorzystaniu zainstalowanej energii z OZE, • zmiany klimatu wraz z koniecznością podjęcia działań adaptacyjnych

<ul style="list-style-type: none"> ● możliwość odprowadzania ścieków do oczyszczalni w Tomaszowie Lubelskim, ● wzrost popularności prowadzenia własnej działalności gospodarczej, ● wzrost popularności turystyki, w szczególności weekendowej i krajoznawczej, ● regionalna polityka promocji walorów turystycznych Lubelszczyzny szansą na przyciągnięcie większej liczby turystów, ● zainteresowanie mieszkańców miasta Tomaszów Lubelski obszarem Gminy jako miejscem zamieszkania, ● bliskość miasta Tomaszów Lubelski, dzięki czemu mieszkańcy mają dogodny dostęp do usług społecznych niedostępnych na terenie Gminy (np. szkolnictwo ponadgimnazjalne, opieka szpitalna), ● wzrost popularności czynnej rekreacji i zdrowego trybu życia, sprzyjający korzystaniu z walorów przyrodniczych i aktywności na świeżym powietrzu, ● wzrost zainteresowania lokalnymi społecznościami, ich tradycjami i zwyczajami, ● rosnąca aktywność społeczna, zawodowa, kulturalna i sportowa osób w wieku senioralnym, ● zwiększona dostępność do sieci szybkiego przesyłu danych i wzrost cyfrowych umiejętności społeczeństwa, ● wytyczenie nowych obszarów inwestycyjnych w MPZP Gminy, ● wyznaczenie w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Tomaszowa Lubelskiego obejmującego Miasto i Gminę Tomaszów Lubelski, co stwarza nowe możliwości rozwojowe, ● planowana budowa linii kolejowej dużych prędkości do CPK z dworcem dla ruchu pasażerskiego planowanego do lokalizacji na terenie Gminy, co może umożliwić 	<p>i zapobiegających,</p> <ul style="list-style-type: none"> ● skutki wojny w Ukrainie dla sytuacji społeczno-gospodarczej w Polsce; ● konkurencyjność sąsiednich gmin pod kątem atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej, ● zjawisko migracji zarobkowej, w szczególności osób młodych i wykształconych; ● zjawisko starzenia się lokalnej społeczności postępujące na obszarze całego kraju, ● możliwość powrotu obostrzeń pandemicznych, wpływających negatywnie na sferę gospodarczą i społeczną, ● konkurencyjna oferta kulturalna i edukacyjna miasta Tomaszów Lubelski, co zmniejsza popyt na usługi placówek gminnych, ● niedostatecznie rozwinięty w całym województwie poziom infrastruktury transportowej, istotnej dla inwestorów zewnętrznych, ● niestabilna sytuacja w Ukrainie wpływająca na decyzje inwestorów oraz potencjalnych mieszkańców odnośnie inwestowania i zamieszkania.
--	---

mieszkańcom dostęp do nowych miejsc pracy oraz usług zlokalizowanych w dużych ośrodkach takich jak Zamość i Lublin.	
---	--

Źródło: Doradztwo i Reklama Sp. z o.o.

Powyższa analiza grupuje posiane przez Gminę zasoby i potencjał sprzyjające polityce rozwojowej, wskazuje także na istniejące słabe strony i zagrożenia, które mogą mieć wpływ na długookresowy plan strategiczny.

Specyficzne położenie Gminy Tomaszów Lubelski, jako Gminy otaczającej miasto powiatowe, w różnych sferach generuje różnego typu zjawiska, zarówno pozytywne, jak i negatywne. Także w analizie SWOT jest ono traktowane jako atut obszaru, ale również może mieć wpływ na niektóre słabe strony Gminy. Sąsiedztwo miasta Tomaszów Lubelski powoduje, że w obrębie powiatu Gmina położona jest centralnie, mieszkańcy posiadają łatwy dostęp do miasta, miejscowości położone bezpośrednio przy granicach administracyjnych Tomaszowa Lubelskiego łączą się z nim funkcjonalnie i przestrzennie. Jednocześnie miasto stanowi enklawę położoną w środkowej części Gminy, wyodrębnioną administracyjnie i stanowiącą samodzielną jednostkę samorządu terytorialnego, co w połączeniu z faktem, iż Gmina posiada stosunkowo dużą powierzchnię, a żadna z gminnych miejscowości nie pełni funkcji lokalnego centrum, sprawia, iż spójność przestrzenna obszaru jest niska. Ze względu na specyficzne cechy położenia, dużą powierzchnię i niską spójność przestrzenną obszaru Gminy, zapewnienie odpowiedniego poziomu rozwoju infrastruktury technicznej jest utrudnione. Jest to szczególnie odczuwalne w przypadku urządzeń sieciowych, stąd też najsłabiej rozwiniętym elementem gminnej infrastruktury technicznej jest sieć kanalizacji sanitarnej. Konieczny jest również rozwój sieci wodociągowej. Gmina nie posiada własnej oczyszczalni ścieków, istnieją także niedostatki w systemie gospodarki odpadami. Niedostatecznie dobry jest stan dróg na terenie Gminy, w szczególności dróg gminnych, niewystarczająco rozwinięta jest infrastruktura okołodrogowa. Dostawy ciepła i ciepłej wody użytkowej prowadzone są w oparciu o tradycyjne źródła energii, niski jest stopień wykorzystania źródeł odnawialnych. Negatywnym zjawiskiem sfery demograficznej Gminy jest spadek liczby mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym i wzrost liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym, co prowadzi do nasilania się

zjawiska starzenia się lokalnej społeczności. Potęguje je fakt, iż wiele osób młodych i wykształconych decyduje się na migracje w poszukiwaniu pracy, w szczególności do większych miast. Saldo migracji i wskaźnik przyrostu naturalnego wykazywały wahania w badanym okresie. Ze względu na specyficzne cechy gminnej przestrzeni, bardzo utrudniona jest integracja lokalnej społeczności. Na terenie Gminy występują braki w infrastrukturze społecznej – brakuje przedszkoli i żłobków, niedostatecznie rozwinięta jest infrastruktura sportowa i rekreacyjna. Gminne instytucje kultury posiadają ograniczony zasięg ze względu na niską spójność przestrzenną Gminy. Ponadto, na terenie Gminy zdiagnozowano ryzyko wystąpienia bezrobocia ukrytego oraz niewystarczającą liczbę miejsc pracy w sektorze usług rynkowych. Do słabych stron Gminy w sferze gospodarczej należy zaliczyć przede wszystkim dominację tradycyjnych branż w gospodarce oraz niedostatecznie rozwinięty sektor usług rynkowych. Mało rozwinięte są branże tworzące miejsca pracy dla osób wysoko wykwalifikowanych. Do głównych problemów należy także brak strategicznych inwestorów, większych i nowoczesnych zakładów pracy, niedostateczny rozwój branż pozarolniczych. Rolnictwo Gminy Tomaszów Lubelski wykazuje cechy typowe dla obszarów wiejskich regionu – duże rozdrobnienie gospodarstw, ich niska specjalizacja, duży udział produkcji na własne potrzeby. Problemem jest także niewystarczająco rozwinięta branża turystyczna i okołoturystyczna.

Do głównych atutów Gminy Tomaszów Lubelski należą posiadane przez nią walory przyrodnicze i krajobrazowe. Gmina położona jest na obszarze dwóch krain geograficznych cechujących się wyżynnym charakterem i występowaniem licznych wzniesień, co sprawia, iż na jej terenie znajduje się wiele miejsc atrakcyjnych pod kątem krajobrazu. Ponadto, charakteryzuje się ona także stosunkowo dużą lesistością oraz występowaniem obszarów cennych przyrodniczo, w tym także objętych prawną ochroną. Na terenie Gminy znajdują się obiekty zabytkowe, w tym unikatowe stanowiska archeologiczne, na bazie których można utworzyć spójny, oryginalny produkt turystyczny. Wschodnia część Gminy stanowi dogodny obszar do rozwoju rolnictwa dzięki występowaniu na jej terenie urodzajnych gleb. Do mocnych stron Gminy Tomaszów Lubelski w zakresie infrastruktury technicznej należy wystarczająco rozwinięta sieć dróg, w tym przebiegająca przez obszar Gminy droga krajowa nr 17 (aktualnie w trakcie przebudowy na drogę ekspresową S17 wraz z obwodnicą miasta Tomaszów Lubelski) oraz ważne drogi wojewódzkie. Gmina posiada dostęp do sieci

gazowej oraz bardzo dobry dostęp do sieci telefonii komórkowej oraz Internetu. Gmina posiada również własne ujęcia wody pitnej dobrej jakości. Do cech pozytywnych należy zaliczyć kształtowanie się wartości salda migracji. Na terenie Gminy Tomaszów Lubelski funkcjonuje 8 gminnych szkół podstawowych oraz trzy niepubliczne, co zapewnia uczniom dostateczny dostęp do edukacji na poziomie podstawowym. W sferze kultury działalność prowadzą przede wszystkim instytucje gminne. Ponadto, w Gminie działalność prowadzi kilkanaście organizacji pozarządowych. Do mocnych stron Gminy Tomaszów Lubelski w sferze gospodarczej należy duża dynamika wzrostu liczby przedsiębiorstw. Na terenie Gminy znajdują się tereny inwestycyjne włączone do TSSE EURO-PARK WISŁOSAN, a od 2018 roku w myśl ustawy o wspieraniu nowych inwestycji zarządzane przez TSSE EURO-PARK WISŁOSAN. Dzięki staraniom Gminy teren ten został w pełni uzbrojony i przygotowany do przyjęcia potencjalnych inwestorów. Dodatkowo Rada Gminy podjęła uchwałę o opracowaniu Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego dla obszarów bezpośrednio sąsiadujących z ww. terenami, z przeznaczeniem na tereny usług i produkcji, dlatego też jednym z podstawowych zadań Gminy będzie przygotowanie tych terenów pod inwestycje. Gmina posiada potencjał do rozwoju gospodarki i turystyki.

Do czynników zewnętrznych sprzyjających rozwojowi należy zaliczyć bliskość Tomaszowa Lubelskiego oraz przebiegające przez obszar Gminy drogi wojewódzkie i drogę krajową, w tym także planowany przebieg trasy S17, do której mieszkańcy i przedsiębiorcy będą mieli dostęp dzięki dwóm węzłom. W niedalekiej odległości od obszaru Gminy znajduje się przejście graniczne w Hrebennem. Szansą na wdrożenie efektywnej polityki prorozwojowej jest możliwość pozyskania środków zewnętrznych, w tym funduszy unijnych, na projekty związane z poprawą jakości sfery przestrzennej, gospodarczej i społecznej. Niezwykle istotne jest także wdrażanie na terenie Unii Europejskiej polityki zrównoważonego rozwoju, która kładzie nacisk na ochronę posiadanych zasobów i racjonalne gospodarowanie przestrzenią. Gmina Tomaszów Lubelski jest gminą wiejską, jest więc również objęta unijną polityką rozwoju obszarów wiejskich. Ponadto, na Gminę wpływ polityka rozwojowa jednostek wyższego szczebla – powiatu oraz województwa. Rozwojowi OZE oraz zwiększeniu efektywności energetycznej budynków na terenie Gminy sprzyjają programy z zewnętrznym dofinansowaniem, zachęcające do wymiany tradycyjnych i nieefektywnych źródeł ciepła oraz termomodernizacji. Istnieją również programy zewnętrzne zachęcające do małej

retencji, co ma istotne znaczenie w kontekście postępowania zmian klimatu i coraz częstszych susz. Sąsiedztwo miasta Tomaszów Lubelski umożliwi części mieszkańców Gminy korzystać z infrastruktury miejskiej. Jest to szczególnie ważne w kontekście rozwoju sieci kanalizacyjnej, gdyż miejscowości położone najbliżej Tomaszowa mogą zostać podłączone do oczyszczalni miejskiej. Bliskość miasta Tomaszów Lubelski wywiera pozytywne skutki również w sferze społecznej. Mieszkańcy miasta są zainteresowani obszarem Gminy jako miejscem zamieszkania, natomiast mieszkańcy Gminy mogą korzystać z różnorodnych usług społecznych niedostępnych na terenie Gminy (np. szkolnictwo ponadpodstawowe, opieka szpitalna). Bezpośrednie sąsiedztwo Tomaszowa Lubelskiego i przebieg drogi krajowej nr 17 zwiększa również atrakcyjność gospodarczą i turystyczną Gminy. W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego wyznaczono Miejski Obszar Funkcjonalny Tomaszowa Lubelskiego obejmujący Miasto i Gminę Tomaszów Lubelski. Opracowana wspólnie z miastem strategia rozwoju, obejmująca zintegrowane inwestycje terytorialne, będzie miała duży wpływ na kierunki rozwoju oraz pozyskiwanie środków w ramach Programu Fundusze Europejskie dla Województwa Lubelskiego 2021-2027. Na terenie całego kraju coraz bardziej popularne staje się prowadzenie własnej działalności gospodarczej, coraz więcej ludzi decyduje się na założenie firmy zamiast pracy na etacie. Od kilku lat notuje się także rosnącą popularność turystyki, szczególnie weekendowej i krajoznawczej, do uprawiania której panują dogodne warunki na terenie Gminy Tomaszów Lubelski. Szansą na rozwój branży turystycznej jest promocja całego województwa jako regionu wartego odwiedzenia.

Do głównych czynników zewnętrznych negatywnie oddziałujących na rozwój Gminy należą zagrożenia dla środowiska naturalnego wynikające z dużego natężenia ruchu na przebiegających przez Gminę drogach wojewódzkich i krajowych. Ponadto, Gmina cechuje się peryferyjnym położeniem w skali kraju oraz przynależnością do tzw. ściany wschodniej – 5 województw Polski Wschodniej, charakteryzujących się niższym poziomem rozwoju, niż pozostała część kraju. Wzrost natężenia ruchu na przebiegających obszar Gminy drogach wojewódzkich i drodze krajowej obniża jakość życia mieszkańców miejscowości przy nich położonych oraz prowadzi do pogorszenia stanu dróg. Dodatkowo, przebiegająca przez obszar Gminy Tomaszów Lubelski obwodnica Tomaszowa Lubelskiego (część planowanej trasy S17) wyprowadza ruch tranzytowy poza obszar miasta na teren Gminy oraz mocno ingeruje w gminną

przestrzeń. Istnieją ponadto zewnętrzne bariery w rozwoju infrastruktury wykorzystującej OZE (niekorzystne zmiany prawne, niedostateczny stan sieci energetycznej). Do głównych zewnętrznych zagrożeń gospodarczego rozwoju Gminy należy konkurencyjność miasta Tomaszów Lubelski oraz sąsiednich gmin pod kątem atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej. Ponadto, województwo lubelskie należy do regionów charakteryzujących się niższym poziomem rozwoju, niż pozostała część kraju. Na niekorzyść Gminy działa także jej peryferyjne położenie w skali kraju oraz niedostatecznie rozwinięta infrastruktura transportowa na terenie całego województwa (brak autostrad, zbyt mała liczba dróg szybkiego ruchu), co jest bardzo odczuwalne przez przedsiębiorców. Do głównych niekorzystnych czynników zewnętrznych oddziałujących na sferę społeczną należy szczególnie intensywne w województwach o niższym poziomie rozwoju zjawisko migracji zarobkowej (zarówno w obrębie kraju, jak i za granicę), w szczególności osób młodych i wykształconych. Ponadto, na terenie całego kraju postępuje zjawisko starzenia się lokalnej społeczności. Sąsiedztwo miasta Tomaszów Lubelski, poza wywoływaniem pozytywnych efektów, ma też niekorzystny wpływ na funkcjonowanie sfery społecznej. Oferta edukacyjna i kulturalna miasta jest konkurencyjna w stosunku do oferty gminnej, przez co mieszkańcy często wybierają placówki miejskie. Jest to szczególny problem w przypadku szkół podstawowych i gimnazjów, gdyż wpływa to na zmniejszanie się liczby uczniów. W obecnym okresie diagnostycznym pojawiły się również specyficzne zagrożenia, związane z pandemią COVID-19 (możliwość powrotu obostrzeń, ogólny wpływ pandemii na sferę gospodarczą i społeczną) oraz z wojną w Ukrainie (destabilizacja rynku surowców energetycznych, napływ uchodźców). Postępują również niekorzystne zjawiska o charakterze globalnym, przede wszystkim zmiany klimatu, które stają się coraz bardziej odczuwalne (susze, gwałtowne zjawiska pogodowe, problemy z zapewnieniem dostaw wody).

Powyższa analiza wskazuje nie tylko na to, jakie atuty, słabe strony, szanse i zagrożenia cechują obszar Gminy Tomaszów Lubelski, lecz także pokazuje, od jak wielu czynników z różnych dziedzin zależy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych miejscowości i jednostek samorządu terytorialnego. Jest to niezwykle ważne w programowaniu polityki prorozwojowej Gminy – nie można skupić się tylko na jednym obszarze działania, zaplanowane zadania powinny być jak najbardziej kompleksowe i komplementarne ze sobą, by zaczęły wywoływać pożądane efekty.

3. CZĘŚĆ PLANISTYCZNA

3.1. Wizja i misja rozwoju Gminy

Wizja opisuje pożądaną obraz Gminy, jaki ma zostać osiągnięty dzięki ustalonemu i zawartemu w strategii programowi jej rozwoju. Jest wynikiem przeprowadzonej wcześniej diagnozy stanu obecnego, analizy SWOT oraz zidentyfikowanych potrzeb lokalnej społeczności. W przypadku przedmiotowej Strategii, wizja rozwoju Gminy została określona następująco:

Gmina Tomaszów Lubelski gminą cechującą się wysokim standardem życia i dogodnymi warunkami do prowadzenia działalności gospodarczej, wykorzystującą posiadane zasoby i potencjał w procesie zrównoważonego rozwoju

Diagnoza stanu obecnego wykazała, iż Gmina Tomaszów Lubelski posiada unikatowe zasoby i walory, które pozwalają na prowadzenie w oparciu o nie kompleksowej polityki prorozwojowej. Warunkiem niezbędnym do osiągnięcia założonego efektu jest ich wykorzystanie w sposób optymalny i zrównoważony. Z tego względu, przedsięwzięcia strategiczne nie mogą prowadzić do nadmiernej eksploatacji wewnętrznych czynników rozwojowych i lokalnego potencjału lecz do ich długofalowego oddziaływania na sferę społeczną, gospodarczą, przestrzenną Gminy. Dzięki temu możliwe będzie osiągnięcie trwałej poprawy jakości życia, usprawnienie funkcjonowania otoczenia gospodarczego oraz zwiększenie funkcjonalności gminnej przestrzeni. Wizja ta jest zgodna ze strategiczną wizją całego regionu, w której główny nacisk położono na zrównoważony rozwój województwa, z racjonalnym wykorzystaniem specyfiki społeczno-gospodarczej, zasobów środowiska i policentryczności ośrodków miejskich.

Podmiotem odpowiedzialnym za prowadzenie gminnej polityki prorozwojowej, koordynowanie wszystkich jej interesariuszy oraz wdrożenie Strategii Rozwoju jest Gmina Tomaszów Lubelski. Misję Gminy określono jako:

Pełne wykorzystanie posiadanych zasobów i potencjału w procesie zrównoważonego rozwoju, poprzez podejmowanie komplementarnych i kompleksowych działań w sferze gospodarczej, społecznej i przestrzennej gminy

Zgodnie z przyjętą misją, Gmina Tomaszów Lubelski będzie podejmować i koordynować kompleksowe działania w sferze społecznej, gospodarczej i przestrzennej, których podstawowym założeniem będzie prowadzenie polityki strategicznej zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Z uwagi na fakt, iż zasady zrównoważonego rozwoju są konkretnie i jednoznacznie określone, konieczne jest wskazanie, jakie warunki muszą spełnić wszystkie podmioty biorące udział w przedsięwzięciach strategicznych, by efekty ich aktywności wpisywały się w przyjętą wizję rozwoju i prowadziły do osiągnięcia założonych celów. Określono zbiór nadrzędnych zasad, którymi będą cechować się poszczególne przedsięwzięcia wdrażane w ramach polityki rozwoju:

- oszczędne gospodarowanie zasobami – stosowanie rozwiązań ograniczających negatywny wpływ na środowisko naturalne oraz zmiany klimatu, promowanie zasad gospodarki obiegu zamkniętego, racjonalne i optymalne wykorzystywanie posiadanych zasobów, w szczególności przyrodniczych,
- wspieranie ładu przestrzennego – traktowanie przestrzeni jako zasób ograniczony, który musi być z tego względu wykorzystywany w sposób zaplanowany, racjonalny, uporządkowany,
- kompleksowe i długofalowe efekty – wspieranie przedsięwzięć które zakładają wywieranie synergicznych korzyści w różnych sferach, w długim okresie,
- innowacyjność – promowanie innowacyjnych rozwiązań, zarówno technologicznych, jak też rozumianych jako wdrażanie nowych, niestosowanych dotąd działań we wszystkich sferach: społecznej, gospodarczej, przestrzennej,
- aktywność społeczna – promowanie przedsięwzięć aktywizujących lokalną społeczność, zachęcających do współdziałania, realizacji projektów partnerskich,
- zapobieganie wykluczeniu – wdrażanie działań mających na celu zapobieganie różnym formom wykluczenia wśród osób i grup nimi zagrożonych,
- wspieranie przedsiębiorczości – wspieranie inicjatyw o charakterze gospodarczym, zwiększających przedsiębiorczość obszaru, zachęcających do podejmowania przedsięwzięć tego typu.

Powyższe zasady odnoszą się bezpośrednio do największych wyzwań i zagrożeń, z którymi borykać będą się wszystkie podmioty biorące udział w procesie rozwoju Gminy w przyjętym horyzoncie czasowym. Część z nich ma charakter zewnętrzny, globalny (zmiany klimatu, pogorszenie stanu środowiska naturalnego), część z nich dotyczy bezpośrednio lokalnych uwarunkowań i stanu obecnego (gminna przestrzeń, lokalna społeczność, przedsiębiorczość obszaru).

Wizja, misja oraz przyjęte zasady wdrażania przedsięwzięć strategicznych gwarantują odpowiednie ukierunkowanie polityki rozwoju na terenie Gminy.

3.2. Cele strategiczne i operacyjne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym

CELE STRATEGICZNE

Cele strategiczne są to logicznie pogrupowane cele długofalowe, jakie mają być osiągnięte w ramach przyjętej Strategii. Opisują długookresowe oddziaływanie polityki rozwoju, przyjętej do realizacji w ramach Strategii. Określają pożądane, trwałe efekty wdrożenia planu strategicznego. Strategia Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027 zakłada osiągnięcie następujących celów strategicznych:

Założono osiągnięcie następujących celów strategicznych:

- **I. Kształtowanie funkcjonalnej przestrzeni i ochrona środowiska naturalnego,**
- **II. Rozwijanie lokalnej gospodarki w oparciu o posiadane zasoby i potencjał obszaru,**
- **III. Rozwijanie kapitału społecznego.**

Cel strategiczny I. Kształtowanie funkcjonalnej przestrzeni i ochrona środowiska naturalnego skupia się na długofalowym oddziaływaniu na sferę przestrzeni i środowisko naturalne. Zakłada zwiększenie funkcjonalności i jakości gminnej przestrzeni publicznej, co jest niezwykle ważne ze względu na specyficzne cechy położenia, dużą powierzchnię i niską spójność przestrzenną obszaru Gminy. Ponadto, planowane jest również wykorzystanie walorów przyrodniczych i dziedzictwa

kulturowego w procesie rozwoju. W ramach tego celu realizowane będą przedsięwzięcia bezpośrednio ingerujące w przestrzeń Gminy, prowadzące do jej pełniejszego i bardziej funkcjonalnego wykorzystania, poprawy jej estetyki, nadania jej nowych cech i funkcji, rozwoju niezbędnej infrastruktury oraz ochrony zasobów przyrodniczych, co nie tylko poprawi jakość życia mieszkańców, lecz także uczyni obszar Gminy bardziej atrakcyjnym dla innych podmiotów – inwestorów, przedsiębiorców, odwiedzających, itp. Cel strategiczny I zakłada także rozwój infrastruktury, która jest niezbędna zarówno do poprawy warunków bytowych mieszkańców oraz pełnienia przez przestrzeń różnych funkcji na rzecz sfery gospodarczej i społecznej, jak też do zwiększenia stopnia ochrony środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego Gminy.

Cel strategiczny II. Rozwijanie lokalnej gospodarki w oparciu o posiadane zasoby i potencjał obszaru grupuje cele operacyjne i przedsięwzięcia, które w długim okresie oddziaływać będą bezpośrednio na sferę gospodarczą. Zakłada wywołanie takich długofalowych efektów jak wzrost aktywności gospodarczej, rozwój przedsiębiorczości, wzrost atrakcyjności inwestycyjnej. Podkreśla istotność wykorzystania posiadanych przez Gminę zasobów do poprawy funkcjonowania lokalnej gospodarki. Strategicznie prowadzone działania w sferze gospodarczej umożliwią pełniejsze wykorzystanie posiadanego przez Gminę potencjału oraz ułatwią stworzenie kompleksowego, komplementarnego planu działań skoncentrowanego na kreowaniu pożądanych zjawisk gospodarczych.

Cel strategiczny III. Rozwijanie kapitału społecznego skupia cele i przedsięwzięcia, które doprowadzą do wzmocnienia kapitału społecznego Gminy i poprawy funkcjonowania sfery społecznej. Zakłada stworzenie długofalowych warunków do rozwoju społecznego, zwiększenie aktywności lokalnej społeczności, umocnienie integracji mieszkańców, przeciwdziałanie negatywnym trendom społecznym, w tym bezrobociu i wykluczeniu. Cel strategiczny III kładzie nacisk na zaangażowanie mieszkańców w dbanie o wspólne dobro, w tworzenie społeczeństwa obywatelskiego, w działania na rzecz gminnej wspólnoty i jednocześnie zakłada zachęcenie mieszkańców do dbałości o rozwój własny, zaspokojenie potrzeb edukacyjnych, zawodowych, kulturalnych.

CELE OPERACYJNE

Każdemu z celów strategicznych przyporządkowana jest grupa celów operacyjnych, opisujących bezpośrednio efekty wdrażanych działań i ich oddziaływanie w krótszym okresie. Ze względu na swój komplementarny i spójny charakter, przyczynią się do osiągnięcia założonych celów strategicznych i, co za tym idzie, umożliwią spełnienie misji i osiągnięcie pożądanej wizji obszaru. Określają grupy przedsięwzięć, jakie będą realizowane w ramach Strategii Rozwoju.

W ramach planu strategicznego wyznaczono następujące cele operacyjne:

Cel strategiczny I:

Kształtowanie funkcjonalnej przestrzeni i ochrona środowiska naturalnego

- **Cel operacyjny I.1. Ochrona środowiska naturalnego** – cel wskazuje zarówno na konieczność ochrony lokalnych zasobów naturalnych, jak też na podejmowanie działań w odpowiedzi na globalne problemy związane z pogarszaniem stanu środowiska i zmiany klimatyczne. Promuje stosowanie rozwiązań prośrodowiskowych, mających realny wpływ na stan środowiska naturalnego. Ponadto, w ramach celu realizowane będą przedsięwzięcia zakładające ochronę miejsc o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Działania wdrożone w ramach celu I.1. będą niezwykle istotne z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju i racjonalnego wykorzystania dostępnych zasobów.
- **Cel operacyjny I.2. Rozwój gminnej infrastruktury technicznej, edukacyjnej i społecznej** – cel zakłada osiągnięcie trwałej, długookresowej poprawy jakości infrastruktury technicznej i społecznej, co w istotnym stopniu przyczyni się do podniesienia jakości życia mieszkańców. Odpowiednio rozwinięta infrastruktura służy zaspokojeniu zarówno potrzeb podstawowych, bytowych (np. sieć wodociągowa i kanalizacyjna), jak również potrzeb wyższego rzędu (kulturalnych, społecznych). Projekty z zakresu budowy i modernizacji różnego typu infrastruktury należą do inwestycji najczęściej postulowanych przez mieszkańców i stanowią jeden z najbardziej istotnych elementów planu strategicznego. W ramach celu operacyjnego założono również realizację przedsięwzięć ukierunkowanych na rozwój usług cyfrowych.

- **Cel operacyjny I.3. Zwiększenie funkcjonalności i estetyki przestrzeni publicznej** – podstawowym założeniem celu operacyjnego I.3. jest właściwe i racjonalne gospodarowanie przestrzenią. Jest ona dobrem ograniczonym i musi być wykorzystywana w sposób optymalny, z pogodzeniem potrzeb różnych grup interesariuszy. Właściwe, funkcjonalne zagospodarowanie przestrzeni jest podstawą dla prawidłowego przebiegu procesów społeczno-gospodarczych, które się w niej odbywają, a także wpływa pozytywnie na jakość życia oraz wykorzystanie istniejących walorów w procesie rozwoju. Szczególną rolę pełni przestrzeń publiczna, która z jednej strony jest dostępna dla wszystkich, z drugiej – nieodpowiednio ukształtowana traci swój potencjał jako miejsce kreowania pozytywnych zjawisk społecznych i gospodarczych. Cel operacyjny i wynikające z niego kierunki działań są odpowiedzią na jeden z podstawowych problemów Gminy Tomaszów Lubelski – dużą powierzchnię, niską spójność obszaru, brak miejscowości centralnej. W ramach celu operacyjnego I.3 realizowane będą również przedsięwzięcia które zakładają ochronę i poprawę stanu obiektów zabytkowych, a także budowę i modernizację obiektów turystycznych i okołoturystycznych.

Cel strategiczny II.

Rozwijanie lokalnej gospodarki w oparciu o posiadane zasoby i potencjał obszaru

- **Cel operacyjny II.1. Zwiększenie stopnia wykorzystania istniejących zasobów i potencjału w rozwoju gospodarki** – cel zakłada wdrożenie działań, które pozwolą na zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej Gminy, wspieranie prowadzenia działalności na terenie Gminy, wspomagających pozyskanie inwestorów z zewnątrz.
- **Cel operacyjny II.2. Rozwój nowoczesnego i ekologicznego rolnictwa** – udział rolnictwa w gminnej gospodarce jest duży. Gmina posiada warunki do rozwoju nowoczesnego rolnictwa, wykorzystującego posiadane zasoby w sposób zrównoważony, w tym także rolnictwa ekologicznego, jednak konieczna modernizacja tego sektora gospodarki, promowanie innowacyjnych rozwiązań, dostosowanie do istniejących uwarunkowań, w tym do zmian klimatycznych.

Wspierane będą także rozwiązania zmniejszające presję rolnictwa na środowisko naturalne.

- **Cel operacyjny II.3. Rozwój działalności pozarolniczej na terenie Gminy** - diagnoza stanu obecnego wykazała, że gminna gospodarka posiada potencjał rozwoju i dywersyfikacji działalności miejscowych przedsiębiorców. Konieczne jest wspieranie rozwoju branż pozarolniczych, w szczególności sektora usług rynkowych, branży turystycznej i agroturystycznej, promowanie przedsiębiorczości, zachęcanie do zakładania własnej działalności gospodarczej oraz tworzenie dogodnych warunków dla przedsiębiorców, w szczególności sektora MŚP.

Cel strategiczny III.

Rozwijanie kapitału społecznego

- **Cel operacyjny III.1. Wspieranie walki z bezrobociem** – cel zakłada współpracę z Urzędem Pracy, organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami, które mogą zaangażować się w pomoc bezrobotnym w znalezieniu pracy lub podniesieniu kwalifikacji zawodowych. Warto dodać, iż wspieranie aktywnej walki z bezrobociem ma na celu nie tylko pomoc osobom bezrobotnym, lecz także poprawę sytuacji osób pracujących, w tym zagrożonych utratą miejsca pracy, w szczególności z powodu niedostatecznych kwalifikacji.
- **Cel operacyjny III.2. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu** – cel zakłada podjęcie działań na rzecz grup zagrożonych marginalizacją (seniorów, osób z niepełnosprawnościami osób w trudnej sytuacji życiowej lub materialnej) i ich włączenie oraz integrację społeczną. Cel operacyjny między innymi grupuje przedsięwzięcia, które przyczynią się do zapewnienia dobrostanu seniorów, co jest w pełni zgodne z zapisami Strategii Terytorialnej 2022-2030+ dla Partnerstwa Roztocze Środkowe.
- **Cel operacyjny III.3. Rozwój oferty kulturalnej, edukacyjnej i społecznej** – cel zakłada realizację przedsięwzięć, które zapewnią mieszkańcom dostęp do szerokiej, zróżnicowanej i w pełni dostosowanej do ich potrzeb oferty edukacyjnej,

kulturalnej, społecznej. Wszelkie działania w tym zakresie pozwolą zarówno na wspieranie indywidualnego rozwoju, jak też na integrację lokalnej społeczności. Rozwinięta, różnorodna i atrakcyjna oferta edukacyjna, kulturalna, społeczna, pozwala na angażowanie mieszkańców w organizację i udział w różnorodnych przedsięwzięciach, co jeszcze bardziej wzmacnia więzi społeczne.

- **Cel operacyjny III.4. Rozwijanie potencjału młodzieży** – cel operacyjny odpowiada na jeden z kluczowych potencjałów i wyzwań rozwojowych, określonych w Strategii Terytorialnej 2022-2030+ dla Partnerstwa Roztocze Środkowe. Gmina Tomaszów Lubelski, jako jeden z partnerów, wspierać będzie inicjatywy i podejmować kierunki działań, które pozwolą na wzbogacenie pola szans indywidualnej samorealizacji młodzieży z obszaru Partnerstwa.

Tabela 15. Cele strategiczne i operacyjne Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027

CELE STRATEGICZNE		
Cel strategiczny I: Kształtowanie funkcjonalnej przestrzeni i ochrona środowiska naturalnego	Cel strategiczny II. Rozwijanie lokalnej gospodarki w oparciu o posiadane zasoby i potencjał obszaru	Cel strategiczny III. Rozwijanie kapitału społecznego
CELE OPERACYJNE		
I.1. Ochrona środowiska naturalnego	II.1. Zwiększenie stopnia wykorzystania istniejących zasobów i potencjału w rozwoju gospodarki	III.1. Wspieranie walki z bezrobociem
I.2. Rozwój gminnej infrastruktury technicznej, edukacyjnej i społecznej	II.2. Rozwój nowoczesnego i ekologicznego rolnictwa	III.2. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu
I.3. Zwiększenie funkcjonalności i estetyki przestrzeni publicznej	II.3. Rozwój działalności pozarolniczej na terenie Gminy	III.3. Rozwój oferty kulturalnej, edukacyjnej i społecznej
		III.4. Rozwijanie potencjału młodzieży

Źródło: Doradztwo i Reklama Sp. z o.o.

3.3. Kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych i operacyjnych

Kierunki działań oznaczają kierunki koncentracji wspólnych wysiłków podejmowanych przez Gminę Tomaszów Lubelski oraz jej partnerów publicznych, społecznych i gospodarczych. Odpowiadają na pytanie „co jest do zrobienia?”. Kierunki działań służą realizacji założonych celów i są podstawą wdrażania strategii. Strategia powinna określać kierunki działań lub, tam gdzie to jest możliwe, konkretne działania.

Cel strategiczny I.

Kształtowanie funkcjonalnej przestrzeni i ochrona środowiska naturalnego

Cel operacyjny I.1.

Ochrona środowiska naturalnego

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii w bilansie energetycznym Gminy,
- poprawa efektywności energetycznej budynków i infrastruktury oraz wymiana nieefektywnych źródeł ciepła,
- rozwój efektywnej gospodarki odpadami, w tym zwiększenie poziomu segregowania odpadów,
- wdrażanie rozwiązań sprzyjających ochronie środowiska i podnoszenie świadomości ekologicznej mieszkańców i przedsiębiorców, w tym realizację działań określonych w aktualizacji Planu gospodarowania wodami na obszarze dorzecza Wisły tj. wykonanie „Analizy techniczno-ekonomicznej gospodarowania wodami o obszarze gminy poza aglomeracjami” oraz „Aktualizacji programu ochrony środowiska pod kątem poprawy efektywności dotyczącej ograniczenia dopływu zanieczyszczeń do jcwp”,
- ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych,

Przed rozpoczęciem prac związanych z termomodernizacją obiektów oraz realizacją farm fotowoltaicznych (wymagających przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko) należy wykonać inwentaryzacje przyrodnicze w zakresie występowania chronionych ptaków i nietoperzy i dostosować działania minimalizujące oddziaływania

i harmonogram prac do zaleceń ornitologa (np. wykonanie prac poza sezonem lęgowym, wywieszenie budek lęgowych zgodnie z zaleceniami specjalisty wykonującego inwentaryzację).

Cel operacyjny I.2.

Rozwój gminnej infrastruktury technicznej, edukacyjnej i społecznej

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- budowa i modernizacja dróg wraz z infrastrukturą towarzyszącą,
- organizacja ścieżek i szlaków rowerowych,
- rozwój infrastruktury wodociągowej i kanalizacyjnej,
- modernizacja gminnych budynków użyteczności publicznej,
- rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej,
- likwidacja barier architektonicznych w budynkach użyteczności publicznej i w przestrzeni publicznej,
- zapewnienie infrastruktury do rozwoju publicznych usług cyfrowych,
- rozwój infrastruktury edukacyjnej i społecznej.

Cel operacyjny I.3.

Zwiększenie funkcjonalności i estetyki przestrzeni publicznej

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- modernizacja i organizacja zieleni publicznej, miejsc wypoczynku i małej architektury,
- ochrona i poprawa stanu obiektów zabytkowych,
- budowa i modernizacja obiektów turystycznych i okołoturystycznych,
- funkcjonalne zagospodarowanie gminnej przestrzeni, wdrażanie rozwiązań podnoszących estetykę i ład przestrzenny.

Cel strategiczny II.

Rozwijanie lokalnej gospodarki w oparciu o posiadane zasoby i potencjał obszaru

Cel operacyjny II.1.

Zwiększenie stopnia wykorzystania istniejących zasobów i potencjału w rozwoju gospodarki

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- promocja inwestycyjna Gminy,
- udział w partnerstwach na rzecz wzajemnej promocji inwestycyjnej,
- międzysektorowa współpraca na rzecz rozwoju lokalnej gospodarki pomiędzy przedsiębiorcami, samorządem, organizacjami wspierania biznesu,
- organizacja miejsc koncentracji usług.

Cel operacyjny II.2.

Rozwój nowoczesnego i ekologicznego rolnictwa

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- rozwój nowych kierunków produkcji rolnej, dostosowanych do zmieniających się uwarunkowań i potrzeb rynkowych,
- rozwój usług na rzecz rolnictwa,
- wdrażanie rozwiązań z zakresu ochrony i efektywnego wykorzystywania wód oraz ochrony gleb i racjonalnego stosowania środków chemicznych,
- wspieranie ekologicznych form produkcji rolnej.

Cel operacyjny II.3.

Rozwój działalności pozarolniczej na terenie Gminy

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- wspieranie przedsiębiorców w rozwoju działalności gospodarczej i tworzeniu nowych miejsc pracy,
- wspieranie branży turystycznej, w tym agroturystycznej,
- wykreowanie produktu turystycznego w ramach Partnerstwa Roztocze Środkowe,
- rozwój przedsiębiorczości i dywersyfikacja lokalnej gospodarki.

Cel strategiczny III.

Rozwijanie kapitału społecznego

Cel operacyjny III.1.

Wspieranie walki z bezrobociem

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- działania na rzecz aktywizacji zawodowej osób niepracujących,

- działania na rzecz podnoszenia kompetencji i kwalifikacji zawodowych zarówno wśród osób bezrobotnych, jak i pracujących,
- wspieranie godzenia pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi, w szczególności poprzez zapewnienie opieki nad dziećmi lub osobami niesamodzielnymi,
- monitorowanie trendów i zapotrzebowania na lokalnym rynku pracy.

Cel operacyjny III.2.

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- przeciwdziałanie uzależnieniom i przemocy,
- zapewnienie niezbędnej pomocy materialnej, socjalnej lub psychologicznej na rzecz osób lub rodzin zagrożonych wykluczeniem,
- rozwój usług opiekuńczych i społecznych na rzecz osób starszych, niesamodzielnymi, niepełnosprawnych, zagrożonych wykluczeniem,
- wspieranie aktywności seniorów i ich udziału w życiu społecznym.

Cel operacyjny III.3.

Rozwój oferty kulturalnej, edukacyjnej i społecznej

Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- rozwój wysokiej jakości usług edukacyjnych dla dzieci, zarówno na poziomie szkolnym, jak i przedszkolnym,
- rozwój oferty pozaszkolnych zajęć edukacyjnych, sportowych oraz kółek zainteresowań dla dzieci i młodzieży,
- zwiększenie dostępności zajęć kulturalnych, edukacyjnych i integracyjnych dla dorosłych,
- organizacja nowych przedsięwzięć kulturalnych,
- zwiększenie aktywności lokalnych grup artystycznych, stowarzyszeń, grup hobbyistycznych,
- wspieranie postaw prospołecznych i aktywności obywatelskiej,
- promowanie zdrowego trybu życia i aktywności fizycznej,
- kultywowanie lokalnych tradycji i historii.

Cel operacyjny III.4.**Rozwijanie potencjału młodzieży**Kierunki działań w ramach celu operacyjnego:

- zwiększenie kompetencji cyfrowych,
- podniesienie poziomu przedsiębiorczości i kreatywności młodzieży,
- rozwijanie postaw liderkich wśród młodych członków lokalnej społeczności.

Ww. kierunki działań wpłyną na realizację założonych celów Strategii. W trakcie opracowywania dokumentu strategicznego wykrystalizowały się również priorytetowe projekty/przedsięwzięcia, których realizacja do końca 2027 r. wpłynie w sposób znaczny na rozwój społeczno-gospodarczy Gminy Tomaszów Lubelski. W poniższej tabeli przedstawiono listę przedsięwzięć priorytetowych. Część z nich posiada już konkretne ramy i zakres, natomiast pozostałe są jeszcze w fazie opracowywania i stanowią ogólną koncepcję działania. Inwestycje przedstawione poniżej nie wyczerpują katalogu przedsięwzięć możliwych do realizacji w ramach niniejszej Strategii.

Tabela 16. Lista przedsięwzięć priorytetowych

Lp.	Kierunki działań	Nazwa zadania	Wartość całkowita [PLN]	Źródła finansowania: budżet beneficjenta, fundusze UE, inne źródła	Okres realizacji						
					2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Cel strategiczny I: Kształtowanie funkcjonalnej przestrzeni i ochrona środowiska naturalnego											
Cel operacyjny I.1. Ochrona środowiska naturalnego											
1.	Zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii w bilansie energetycznym Gminy.	Montaż instalacji fotowoltaicznych na budynkach użyteczności publicznej	4 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, fundusze rządowe, środki własne							
2.		Montaż instalacji fotowoltaicznych na budynkach indywidualnych	5 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne							
3.		Budowa farmy fotowoltaicznej w Jezierni o mocy do 1 MW	5 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne							
4.	Poprawa efektywności energetycznej budynków i infrastruktury oraz wymiana nieefektywnych źródeł ciepła.	Modernizacja oświetlenia ulicznego na energooszczędne	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne							
5.		Termomodernizacja budynków użyteczności publicznej w	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki							

		Gminie Tomaszów Lubelski - etap III		własne						
6.	Wdrażanie rozwiązań sprzyjających ochronie środowiska i podnoszenie świadomości ekologicznej mieszkańców i przedsiębiorców.	Zakup i montaż biokompostowników przydomowych i osiedlowych inteligentnych pojemników na odpady komunalne	1 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne						
7.	Ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych.	Rewitalizacja zbiorników wodnych w Rogóźnie	5 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne						
Cel operacyjny I.2. Rozwój gminnej infrastruktury technicznej, edukacyjnej i społecznej										
8.	Budowa i modernizacja dróg wraz z infrastrukturą towarzyszącą.	Budowa ul. Polnej w Łaszczówce	1 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
9.		Przebudowa drogi w Zamianach	900 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
10.		Budowa drogi w Rudzie Wołoskiej ul. Olchowa	350 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
11.		Budowa drogi w Majdanku	500 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
12.		Droga w Szarowoli	200 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
13.		Budowa drogi w Rogóźnie	2 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
14.		Przebudowa drogi w Wieprzowym Jeziorze	300 000,00	Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych, środki własne						
15.		Budowa drogi gminnej ulica Sosnowe Zacisze w Łaszczówce-Kolonii	2 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
16.		Budowa dróg gminnych ul. Osiedlowa, Świerkowa, Modrzewiowa, Sosnowa, Jodłowa, Wrzosowa, Przylesie w Rabinówce	3 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
17.		Budowa drogi Rabinówka - Podlesina	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, środki własne,						
18.		Przebudowa drogi w Klekaczu	300 000,00	Środki własne						
19.		Budowa drogi gminnej w Majdanie Górnym	1 500 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
20.		Przebudowa drogi gminnej wraz z niezbędną infrastrukturą w Sabaudii	3 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
21.		Przebudowa drogi gminnej w m. Jeziernia ul. Rogowe Kopce	2 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
22.		Budowa chodników na terenie Gminy Tomaszów Lubelski	1 500 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
23.		Organizacja ścieżek i szlaków rowerowych.	Wyznaczenie i budowa tras rowerowych i rowerowo-piesznych wraz z niezbędną infrastrukturą na terenie Gminy	800 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne					
24.	Rozwój infrastruktury wodociągowej i kanalizacyjnej.	Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami – spinka technologiczna, drugostronne zasilenie miejscowości Łaszczówka i Ruda Wołoska	1 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW, NFOŚiGW						
25.		Budowa wodociągu wraz z ujęciem wody dla m. Jeziernia	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW,						

			NFOŚiGW						
26.	Budowa wodociągu w Łaszczówce	5 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
27.	Budowa wodociągu w Łaszczówce-Kolonii	3 000 000,00	Fundusze rządowe, środki własne						
28.	Budowa wodociągu w Majdanie Górnym II	500 000,00	Środki własne						
29.	Budowa wodociągu w Rabinówce (rozbudowa)	500 000,00	Środki własne						
30.	Budowa wodociągu w Rudzie Wołoskiej	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW, NFOŚiGW						
31.	Budowa kanalizacji sanitarnej w Łaszczówce-Kolonii	4 000 000,00	Środki własne						
32.	Budowa kanalizacji sanitarnej w Rogóźnie	4 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW, NFOŚiGW						
33.	Modernizacja ujęcia wody w Podhorcach wraz ze stworzeniem systemu monitoringu i ograniczania strat wody na terenie Gminy	1 500 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW, NFOŚiGW						
34.	Modernizacja ujęcia wody w Wieprzowym Jeziorze	1 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW, NFOŚiGW						
35.	Budowa wodociągu wraz z ujęciem wody dla m. Przeorsk	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW, NFOŚiGW						
36.	Poprawa gospodarki ściekowej poprzez budowę małych oczyszczalni ścieków dla miejscowości Rogóžno i Łaszczówka Kolonia	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskiej, Środki własne, WFOŚiGW, NFOŚiGW.						
37.	Modernizacja gminnych budynków użyteczności publicznej.	Rozbudowa świetlicy wiejskiej w Rabinówce o garaż dla OSP	515 000,00	Fundusze rządowe, środki własne,					
38.		Zagospodarowanie budynku po byłej szkole w Justynówce z nadaniem jej nowej funkcji	3 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne					
39.	Rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej.	Budowa sali gimnastycznej wraz z zapleczem i niezbędną infrastrukturą przy Szkole Podstawowej im. Ordynacji Zamoyskiej w Sabaudii	5 200 000,00	Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych, środki własne					
40.		Budowa sali gimnastycznej przy Szkole Podstawowej w Majdanie Górnym	5 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, fundusze rządowe, środki własne					
41.		Budowa boiska piłkarskiego w Łaszczówce	2 000 000,00	Fundusze UE, Fundusze rządowe, środki własne					
42.	Zapewnienie infrastruktury do rozwoju publicznych usług cyfrowych.	Cyfrowy MOF Tomaszowa Lubelskiego	1 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne					
43.	Rozwój infrastruktury edukacyjnej i społecznej.	Utworzenie klubów dziecięcych	2 000 000,00	Środki UE, Środki budżetu państwa, środki własne					
44.		Utworzenie mieszkań chronionych	2 000 000,00	Środki UE, Środki budżetu państwa, środki własne					

45.		Modernizacja oddziałów przedszkolnych	2 000 000,00	Środki UE, Środki budżetu państwa, środki własne															
46.		Modernizacja budynków szkół, w tym dostosowanie do dostępności	2 000 000,00	Środki UE, Środki budżetu państwa, środki własne															
Cel operacyjny I.3. Zwiększenie funkcjonalności i estetyki przestrzeni publicznej																			
47.	Budowa i modernizacja obiektów turystycznych i okołoturystycznych.	Budowa wieży widokowej na Białej Górze	1 000 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne															
Cel strategiczny II. Rozwijanie lokalnej gospodarki w oparciu o posiadane zasoby i potencjał obszaru																			
Cel operacyjny II.1. Zwiększenie stopnia wykorzystania istniejących zasobów i potencjału w rozwoju gospodarki																			
48.	Organizacja miejsc koncentracji usług.	Budowa targowiska wiejskiego w Łaszczówce	1 500 000,00	Fundusze Unii Europejskie, środki własne															

3.4. Oczekiwane rezultaty planowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym oraz wskaźniki ich osiągnięcia

Rezultaty są bezpośrednim efektem planowanych do realizacji działań strategicznych. Opisują zmiany, jakie mają zostać wywołane dzięki wdrażanym przedsięwzięciom. Z uwagi na fakt, iż muszą być one mierzalne i weryfikowalne, określa się je w ujęciu wskaźnikowym.

Określono, iż planowane do realizacji w ramach strategii przedsięwzięcia przyczynią się do osiągnięcia następujących rezultatów:

Tabela 17. Oczekiwane rezultaty planowanych działań

Oczekiwany skutek planowanych działań	Wskaźnik produktu	Wskaźnik rezultatu	Wskaźnik oddziaływania
Sfera przestrzenna			
Poprawa stanu środowiska naturalnego Gminy, w tym stanu powietrza	Liczba instalacji wykorzystujących odnawialne źródła energii (szt.)	Zmniejszenie zapotrzebowania na energię ze źródeł konwencjonalnych (GJ/rok)	Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery (mg/rok)

	Liczba kotłów wymienionych na spełniające wymogi ekoprojektu (szt.)	Zmniejszenie zapotrzebowania na energię ze źródeł konwencjonalnych (GJ/rok)	Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery (Mg/rok)
	Liczba budynków poddanych termomodernizacji (szt.)	Zmniejszenie zapotrzebowania na energię ze źródeł konwencjonalnych (GJ/rok)	Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery (Mg/rok)
	Ilość odpadów poddanych zbiórce selektywnej (Mg/rok)	Udział odpadów zebranych selektywnie w ilości odpadów ogółem	Zmniejszenie udziału odpadów zmieszanych w ilości odpadów ogółem (Mg/rok)
Poprawa stopnia wyposażenia Gminy w niezbędną infrastrukturę techniczną	Długość wybudowanych dróg (km)	Udział dróg o nawierzchni twardej ulepszonej w długości dróg ogółem (%)	Długość dróg o nawierzchni twardej ulepszonej na 100 km ² obszaru (km/km ²)
	długość zmodernizowanych dróg (km)	udział dróg o nawierzchni twardej ulepszonej w długości dróg ogółem (%)	długość dróg o nawierzchni twardej ulepszonej na 100 km ² obszaru (km/km ²)
	Długość wybudowanej sieci kanalizacji sanitarnej (km)	Liczba osób korzystających z wybudowanej sieci kanalizacji sanitarnej (os.)	Udział osób korzystających z sieci kanalizacji sanitarnej w liczbie mieszkańców Gminy ogółem (%)
	Długość wybudowanej sieci wodociągowej (km)	Liczba osób korzystających z wybudowanej sieci wodociągowej (os.)	Udział osób korzystających z sieci wodociągowej w liczbie mieszkańców Gminy ogółem (%)
Poprawa stanu infrastruktury społecznej	Liczba zmodernizowanych/ doposażonych obiektów infrastruktury społecznej (szt.)	Liczba osób korzystających ze zmodernizowanych/ doposażonych obiektów infrastruktury społecznej (os.)	Liczba obiektów infrastruktury społecznej na 1000 ludności (szt./ 1000 os.)
	Liczba nowych obiektów sportowo-rekreacyjnych na terenie Gminy (szt.)	Liczba osób korzystających z nowych obiektów sportowo-rekreacyjnych na terenie Gminy (os.)	Liczba obiektów sportowo-rekreacyjnych na 1000 ludności (szt./ 1000 os.)
	Liczba budynków użyteczności	Liczba osób korzystających z	Zmniejszenie liczby budynków użyteczności

	publicznej, w których zlikwidowano bariery architektoniczne (szt.)	budynków użyteczności publicznej, w których zlikwidowano bariery architektoniczne (os.)	publicznej nieposiadających udogodnień dla osób z niepełnosprawnościami (szt.)
Wzmocnienie funkcjonalności przestrzeni i ładu przestrzennego	Liczba nowych miejsc zorganizowanej zieleni (ha)	Powierzchnia nowych obszarów zorganizowanej zieleni (ha)	Udział powierzchni obszarów zagospodarowanej zieleni w powierzchni Gminy ogółem (%)
	Liczba miejsc i szlaków wyposażonych w infrastrukturę rekreacyjną lub turystyczną (szt.)	Liczba osób korzystających z miejsc i szlaków wyposażonych w infrastrukturę turystyczną lub rekreacyjną (os.)	Udział powierzchni obszarów zagospodarowanych pod kątem turystycznym lub rekreacyjnym w powierzchni Gminy ogółem (%)
	Liczba odnowionych miejsc lub obiektów zabytkowych (szt.)	Liczba osób odwiedzających odnowione miejsca lub obiekty zabytkowe (os.)	Liczba turystów korzystających z noclegów na 1000 ludności (os./1000 os.)
Sfera gospodarcza			
Wzrost aktywności gospodarczej obszaru	Liczba przedsięwzięć promujących i wspierających tworzenie i rozwój działalności (szt.)	Liczba nowych przedsiębiorstw zarejestrowanych na terenie Gminy (szt.)	Podmioty wpisane do rejestru regon na 10000. Ludności (szt./ 10000 os.)
	Liczba przedsięwzięć promujących Gminę jako obszar atrakcyjny dla inwestorów (szt.)	Liczba nowych przedsiębiorstw zarejestrowanych na terenie Gminy (szt.)	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10000. Ludności (szt./ 10000 os.)
Rozwój branży turystycznej	Liczba przedsięwzięć promujących Gminę jako obszar atrakcyjny dla turystów (szt.)	Liczba nowych przedsiębiorstw zarejestrowanych w branżach turystycznych na terenie Gminy (szt.)	Podmioty wpisane do rejestru regon na 10000. Ludności (szt./ 10000 os.)
Rozwój nowoczesnego rolnictwa	Liczba nowoutworzonych ekologicznych użytków rolnych (szt.)	Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych (ha)	Udział powierzchni ekologicznym użytków rolnych w powierzchni ogółem (%)
	Liczba przedsięwzięć zmierzających do wykreowania	Liczba produktów lokalnych (szt.)	-

	produktów lokalnych (szt.)		
	Liczba gospodarstw o zwiększonym areale (szt.)	Powierzchnia gospodarstw o zwiększonym areale (ha)	Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych na terenie Gminy (ha)
Sfera społeczna			
Rozwój usług edukacyjnych, kulturalnych i społecznych na rzecz ludności	Liczba nowych zajęć pozaszkolnych dla dzieci i młodzieży (szt.)	Liczba uczestników nowych zajęć pozaszkolnych dla dzieci i młodzieży (os.)	Łączna liczba zajęć pozaszkolnych, kółek zainteresowań i innych form organizacji czasu wolnego dla dzieci i młodzieży rocznie (szt./rok)
	Liczba nowych wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych dla dorosłych (szt.)	Liczba uczestników nowych wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych dla dorosłych (szt.)	Łączna liczba wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych i integracyjnych w ciągu roku (szt./rok)
	Liczba nowych przedsięwzięć integracyjnych dla niepełnosprawnych (szt.)	Liczba uczestników nowych przedsięwzięć integracyjnych dla niepełnosprawnych (os.)	Łączna liczba wydarzeń integracyjnych dla niepełnosprawnych w ciągu roku (szt./rok)
	Liczba nowych przedsięwzięć adresowanych do seniorów (szt.)	Liczba uczestników nowych przedsięwzięć adresowanych do seniorów (os.)	Łączna liczba wydarzeń dla seniorów w ciągu roku (szt./rok)
Rozwój usług na rzecz osób w trudnej sytuacji, w tym bezrobotnych	Liczba inicjatyw na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem (szt.)	Liczba osób biorących udział w inicjatywach na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem (os.)	Liczba osób korzystających z pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem (%)
	Liczba szkoleń i innych inicjatyw na rzecz osób bezrobotnych (szt.)	Liczba osób biorących udział w szkoleniach i innych inicjatywach na rzecz osób bezrobotnych (os.)	Liczba osób bezrobotnych ogółem (os.)

Wskaźniki zostały przyporządkowane do planowanych podstawowych efektów dla każdej ze sfer: przestrzennej, gospodarczej, społecznej. Uporządkowane są od wskaźników produktu, opisujących bezpośredni skutek wdrożenia inwestycji lub

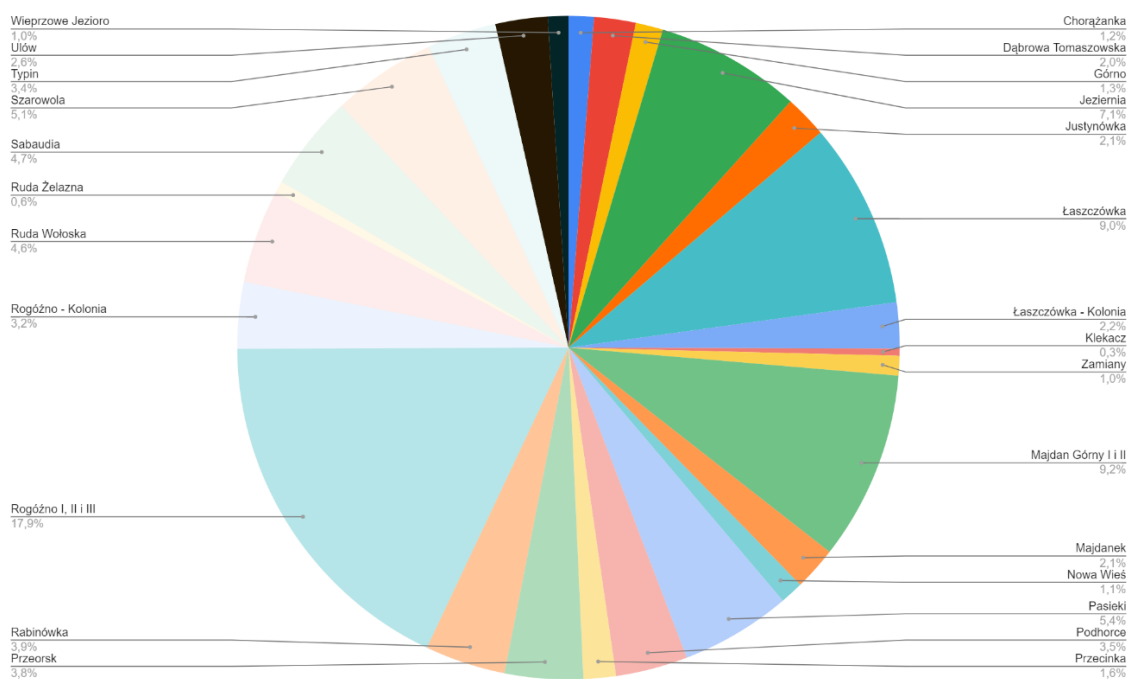
przedsięwzięcia, przez rezultat - efekt uzyskany dzięki wykorzystywaniu produktów, po oddziaływanie - szerszy wpływ przedsięwzięcia na dane zjawisko.

3.5. Model struktury funkcjonalno-przestrzennej w Gminie

Zaludnienie i dostępność podstawowych funkcji dla mieszkańców

Analiza liczby ludności poszczególnych miejscowości Gminy Tomaszów wykazała duże różnice w zaludnieniu gminnych wsi. Miejscowością o największej liczbie ludności, wyróżniającą się na tle Gminy, jest wieś Rogóźno (sołectwa Rogóźno I, II i III), która jako jedyna liczy ponad 2000 mieszkańców (około 18% ludności Gminy). Dwie miejscowości – Majdan Górny oraz Łaszczówka - liczą ponad 1000 mieszkańców. Łącznie, ludność tych trzech miejscowości stanowi ponad 36% ludności Gminy. Cechą charakterystyczną tych miejscowości jest fakt, iż każda z nich bezpośrednio sąsiaduje z miastem Tomaszów Lubelski, łącząc się przestrzennie i funkcjonalnie z jego peryferyjnymi częściami. Żadna z pozostałych 23 miejscowości nie przekracza ośmioprocentowego udziału liczby mieszkańców w ludności Gminy ogółem.

Wykres 1. Udział ludności poszczególnych miejscowości Gminy Tomaszów Lubelski w ludności ogółem

Źródło: dane Urzędu Gminy Tomaszów Lubelski

Z uwagi na specyfikę Gminy, która jest gminą wiejską, otaczającą będące jej siedzibą miasto Tomaszów Lubelski, na jej obszarze brak wyodrębnionego gminnego centrum. Funkcje administracyjne pełni niewchodzący terytorialnie w skład Gminy Tomaszów Lubelski, natomiast pozostałe funkcje pozamieszkaniowe są rozproszone w różnych częściach Gminy. Ze względu na dużą powierzchnię Gminy i jej niską spójność terytorialną, funkcje społeczne i gospodarcze na skalę gminną pełnione są przez poszczególne miejscowości głównie lokalnie, na rzecz ich mieszkańców i mieszkańców miejscowości sąsiednich. Z tego względu, dostępność funkcji pozamieszkaniowych i pozarolniczych jest mocno ograniczona terytorialnie i skoncentrowana w konkretnych lokalizacjach, jak to ma miejsce np. w przypadku działalności kulturalnej, która jest ulokowana w północno-wschodniej części Gminy. Gmina nie posiada ośrodka koncentracji pozamieszkaniowych, społecznych i gospodarczych funkcji na rzecz ludności całej Gminy, z tego względu konieczne jest rozwijanie pozamieszkaniowych funkcji poszczególnych miejscowości na poziomie co najmniej podstawowym. Wysoka jakość życia mieszkańców jest warunkowana między innymi możliwością realizacji przez nich innych potrzeb, poza głównymi potrzebami bytowymi. Mieszkańcy wszystkich gminnych miejscowości muszą mieć dogodny dostęp do szerokiej oferty kulturalnej, edukacyjnej i społecznej lub różnorodnych możliwości czynnego spędzania czasu wolnego. Istotne jest także funkcjonowanie sfery gospodarczej, dostępność podstawowych usług (np. handlu) czy poprawianie stanu i unowocześnianie rolnictwa. Zrównoważony rozwój miejscowości Gminy, oparty o rzeczywiste potrzeby, z przedsięwzięciami nieprzeskalowanymi, uzasadnionymi ekonomicznie, bazujący na posiadanych przez każdą z wsi zasobach, walorach i potencjale, przyczyni się do podniesienia poziomu życia ludności i poprawi spójność oraz procesy rozwojowe na terenie całej Gminy.

Elementy struktury osadniczej

Na sieć osadniczą Gminy składa się 26 miejscowości, tworzących obszar o łącznej powierzchni 17 089 ha, otaczający miasto Tomaszów Lubelski. Ze względu na specyficzne położenie, przestrzeń gminna wykazuje duże zróżnicowanie zarówno pod względem wyglądu, jak i pełnionych funkcji. Miejscowości sąsiadujące bezpośrednio z miastem Tomaszów Lubelski są gęsto zabudowane, tracą typowo wiejskie funkcje na

Południowa i zachodnia część Gminy cechuje się większym zalesieniem, podczas gdy we wschodniej i północno-wschodniej powierzchniowo przeważają pola uprawne. Duża część gminnej zabudowy skupia się wzdłuż lub w niedalekiej odległości od głównych dróg: drogi krajowej nr 17 w północnej i południowej części Gminy, oraz drogi wojewódzkiej nr 853 w zachodniej części Gminy. We wschodniej części Gminy miejscowości skupione są w dużym stopniu przy drogach powiatowych.

Bezpośrednio z Tomaszowem Lubelskim sąsiadują trzy najludniejsze miejscowości Gminy: Rogóžno, Majdan Górny i Łaszczówka. Ponadto, miejscowościami o charakterze podmiejskim, które przestrzennie i funkcjonalnie łączą się ze skrajnymi częściami miasta są również Dąbrowa Tomaszowska, Łaszczówka-Kolonia, Rabinówka. Łącznie, w wymienionych sześciu wsiach mieszka prawie 45% mieszkańców Gminy. Miejscowości sąsiadujące bezpośrednio z Tomaszowem Lubelskim są atrakcyjne pod kątem osadniczym, a ich mieszkańcy korzystają często z miejskiej infrastruktury oraz mają dostęp do funkcji pozamieszkańczych na jego terenie.

Specyfika Gmin wiejskich bezpośrednio sąsiadujących z miastami sprawia, iż w ich przestrzeni i sieci osadniczej zachodzą procesy wynikające z położenia w strefie podmiejskiej, a ich funkcja zaczyna się przenikać i uzupełniać z funkcjami miasta. W przypadku Gminy Tomaszów Lubelski, obszar podmiejski rozwija się w dużej mierze pod kątem osadniczym, jednak pojawia się w nim również funkcja gospodarcza, często nie jest ona ukierunkowana na zaspokojenie potrzeb mieszkańców Gminy, lecz jest to działalność na większą skalę. W szczególności procesy tego typu widać na obszarach położonych przy drodze krajowej nr 17, zwłaszcza na trasie Tomaszów – Bełzec, gdzie funkcjonują zarówno zakłady przemysłowe, jak i obiekty usługowe, w tym także hotelowe i gastronomiczne, umożliwiające obsługę turystów. Działalność gospodarcza tam funkcjonująca jest adresowana zarówno do mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego, jak też na większą skalę, w tym międzynarodową, z uwagi na bliskość i dobre skomunikowanie z przejściem granicznym. Tereny w południowej części Gminy, przy drodze krajowej nr 17 są atrakcyjne dla inwestorów z uwagi na ich dużą dostępność komunikacyjną, położenie w niedalekiej odległości od miasta, a także już postępujący ich rozwój pod kątem gospodarczym, umożliwiającym dostępność różnorodnych produktów i usług, w tym także potrzebnych do prowadzenia działalności. Dodatkowym atutem tego obszaru jest fakt, iż w jego obrębie, na terenie miejscowości Łaszczówka-Kolonia, znajdują się tereny inwestycyjne włączone do TSSE EURO-PARK WISŁOSAN,

a od 2018 roku, w myśl ustawy o wspieraniu nowych inwestycji, zarządzane przez TSSE EURO-PARK WISŁOSAN. które ostatnio zostały uzbrojone i wyposażone, dzięki czemu są gotowe na przyjęcie inwestorów

Obszary niesąsiadujące bezpośrednio z miastem Tomaszów Lubelski i niepołożone przy drodze krajowej nr 17 są mniej rozwinięte pod kątem gospodarczym, a działalność tam występująca ma charakter bardziej lokalny. Ważną rolę odrywa w ich obrębie rolnictwo, w dużej mierze rozproszone i z dużym udziałem produkcji na własne potrzeby, jednocześnie posiadające możliwości bezpośredniego zbytu płodów rolnych na obszarze miasta. Między peryferyjnymi miejscowościami Gminy występują duże odległości (odległość drogowa pomiędzy położonym w północno-wschodniej części Typinem a najbardziej wysuniętym na zachód Ułowem wynosi ponad 20 km), a brak centralnej miejscowości Gminy i jej niska spójność przestrzenna sprawiają, iż pomiędzy nimi nie istnieją wzajemne powiązania funkcjonalne i przestrzenne. Wszelkie procesy rozwoju funkcji pozamieszkaniowych i pozarolniczych odbywają się w obrębie co najwyżej kilku położonych niedaleko siebie obszarów.

Schemat powiązań infrastrukturalnych i funkcjonalnych

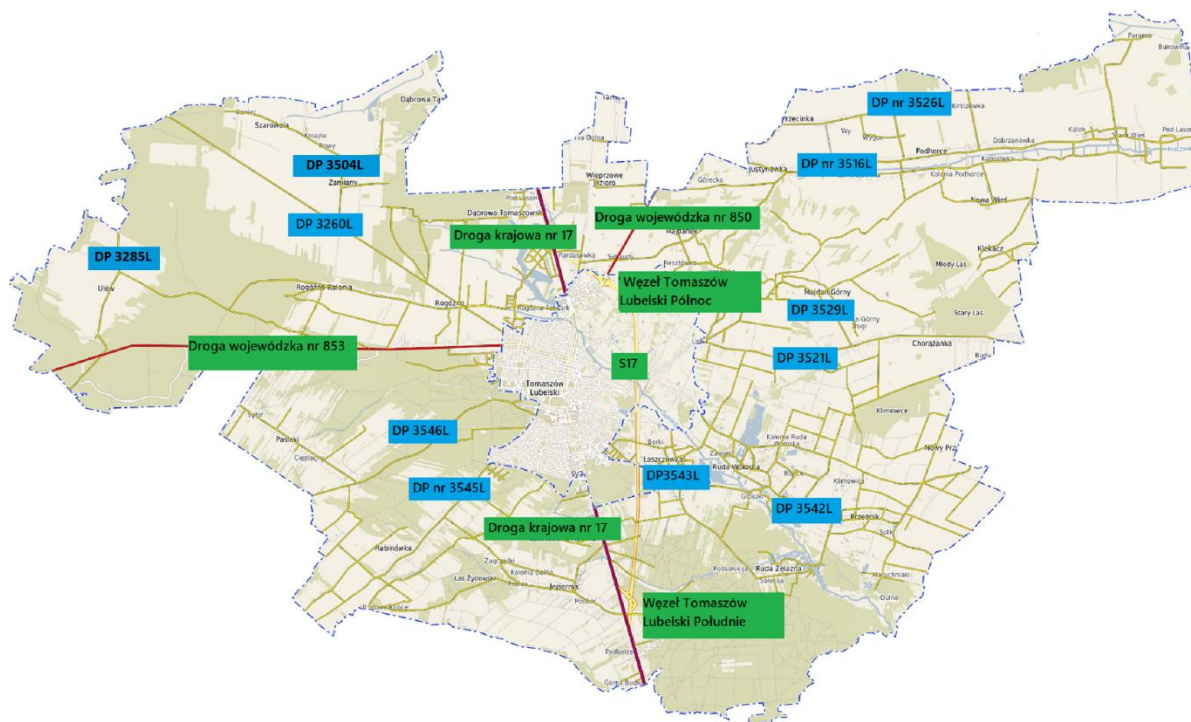
Podstawowe powiązania infrastrukturalne pomiędzy miejscowościami generowane są przez infrastrukturę drogową, która ma istotny wpływ na funkcjonalność poszczególnych części Gminy. Przez Gminę Tomaszów Lubelski przebiega droga krajowa nr 17 (kierunek północ – południe), łącząca Warszawę z przejściem granicznym w Hrebennem. Jest to istotny szlak komunikacyjny dla całego województwa lubelskiego, umożliwia bezpośredni dojazd do Warszawy i do Lwowa, łączy kilka miast regionu (w tym Tomaszów Lubelski) z Lublinem. W zachodniej części Gminy usytuowana jest droga wojewódzka nr 853 Nowy Majdan - Tomaszów Lubelski, która łączy Tomaszów z Biłgorajem i Józefowem. Ponadto, w północno-wschodniej części przez Gminę przebiega fragment drogi wojewódzkiej nr 850 Tomaszów Lubelski - Józefówka – Alojzów, która umożliwia komunikację z gminami wschodniej części powiatu.

Przez Gminę przebiega stosunkowo niedługi fragment drogi krajowej nr 17, ma on jednak duże znaczenie dla jej układu przestrzennego oraz funkcjonalności. Przy drodze nr17 koncentruje się zarówno zabudowa mieszkalna (szczególnie od Tomaszowa w kierunku Zamościa), jak też rozwija się tam działalność gospodarcza na skalę ponadgminną (zwłaszcza na odcinku od Tomaszowa do Bełżca). Na obszarze Gminy

znajduje się także część obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego, która docelowo będzie fragmentem ekspresowej trasy S17. Planowany przebieg trasy S17 i położenie zjazdów ma wpływ na funkcjonalność drogi krajowej nr 17 w starym przebiegu, która mimo zmian wciąż stanowi główną oś miejscowości przy niej położonych. Jeden z węzłów trasy usytuowany jest na terenie Gminy (Tomaszów Lubelski Południe), a drugi na granicy pomiędzy miastem a Gminą (Tomaszów Lubelski Północ), co z jednej strony dosyć mocno zajęło dużą część gminnej przestrzeni przy obu zjazdach, z drugiej – pozwoliło na uzyskanie bezpośredniego dostępu do projektowanej drogi S17, co jest korzystne zarówno dla mieszkańców, jak i dla przedsiębiorców. Istniejąca obwodnica wyprowadza również część ruchu (w tym tranzytowego) poza obszar Gminy, przez co zmniejsza obciążenie ruchem DK 17 w starym przebiegu.

Kolejnym istotnym szlakiem komunikacyjnym na terenie Gminy jest droga wojewódzka nr 853 Nowy Majdan - Tomaszów Lubelski, która stanowi główną oś zabudowy w zachodniej części Gminy i komunikuje ją z Tomaszowem Lubelskim. Mniejsze znaczenie pod kątem koncentracji zabudowy ma droga wojewódzka nr 850 Tomaszów Lubelski - Józefówka – Alojzów, której niewielki fragment przebiega przez obszar Gminy, jednak ma ona duże znaczenie dla połączenia północno-wschodniej części Gminy z Tomaszowem Lubelskim. Zabudowa oraz połączenia komunikacyjne w południowo-zachodniej, północno-wschodniej i wschodniej części Gminy koncentrują się przy drogach powiatowych: nr 3516L Górno - Podhorce – Telatyn, nr 3526L Wieprzów - Przecinka – Podhorce, nr 3529L Lipka - Majdan Górny, nr 3521L Tomaszów Lub.-Wierszczyca-Ułhówek, nr 3542 L Tomaszów Lubelski - Przeorsk – Korhynie, nr 3543L Tomaszów Lubelski – Łaszczówka, nr 3545 L Tomaszów Lubelski - Rabinówka-Paary, nr 3546L Tomaszów Lubelski - Susiec - Huta Różaniecka, nr 3260L Tomaszów Lubelski - Krasnobród – Jacnia, nr 3285L Zielone - dr. woj. 853, nr 3504L Zamiany – Pańków - Tarnawatka Tartak - Wieprzów. Sieć dróg powiatowych tworzy łącznie około 65 km dróg. Są to drogi zapewniające dostęp do miasta Tomaszów Lubelski i umożliwiające dojazd do sąsiednich gmin. Ich stan techniczny uznany jest za dobry. Ponad 90% z nich posiada nawierzchnię utwardzoną.

Mapa 3. Sieć dróg ponadlokalnych na terenie Gminy Tomaszów Lubelski

Źródło: tomaszowlubelski.e-mapa.net

Sieć drogową Gminy Tomaszów Lubelski uzupełniają drogi o charakterze gminnym, zapewniające dojazd do poszczególnych miejscowości. Pod względem dostępności sieć dróg gminnych należy uznać za rozwiniętą w sposób wystarczający. Poważnym problemem jest natomiast stan techniczny tych dróg. Duży udział w sieci gminnych dróg posiadają drogi o nawierzchni gruntowej.

Gmina Tomaszów Lubelski posiada dobrze rozwiniętą sieć wodociągową, stopień zwodociągowania obszaru wynosi 81,7%. Pozostali mieszkańcy korzystają ze studni przydomowych. Gmina posiada 5 ujęć wody zlokalizowanych w:

- Majdanie Górnym z 2 studniami głębinowymi, dostarczające wodę do miejscowości Majdan Górny i Chorążanka,
- Pasiękach z 2 studniami głębinowymi, dostarczające wodę do miejscowości Pasięki i Ulów,
- Szarowoli z 2 studniami głębinowymi, dostarczające wodę do miejscowości Szarowola i Zamiany,

- Podhorcach z 2 studniami głębinowymi, dostarczające wodę do miejscowości Podhorce, Typin, Nowa Wieś, Justynówka, Przecinka, Górno i Majdanek,
- Wieprzowym Jeziorze z 1 studnią głębinową, dostarczającą wodę do miejscowości Wieprzowe Jezioro,
- Sabaudia Cegielnia z 1 studnią głębinową, dostarczającą wodę do części miejscowości Sabaudia.

Stan techniczny poszczególnych ujęć jest zróżnicowany. Część obiektów wymaga pilnej modernizacji.

Ze względu na fakt, iż posiadane ujęcia wody nie mogą zapewnić zabezpieczenia dostaw wody dla całego obszaru Gminy dokonywany jest również zakup wody od Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Tomaszowie Lubelskim. W taki sposób woda dostarczana jest do miejscowości Dąbrowa Tomaszowska, Sabaudia, Rogóźno, Rabinówka, Rogóźno-Kolonia, Łaszczówka-Kolonia, Łaszczówka.

Spośród 26 miejscowości na terenie Gminy 7 nie posiada wybudowanej sieci wodociągowej tj.: Jeziernia, Łaszczówka-Kolonia (częściowo), Łaszczówka, Ruda Wołoska, Przeorsk, Ruda Żelazna i Klekacz.

Sieć kanalizacyjna na terenie Gminy jest słabo rozwinięta, a stopień skanalizowania obszaru wynosi 8,3%. Gmina Tomaszów Lubelski nie posiada własnej oczyszczalni ścieków. Ścieki z miejscowości położonych na terenie Gminy odbiera oczyszczalnia zlokalizowana w Tomaszowie Lubelskim. Docelowo ma ona przyjmować ścieki również z miejscowości Rogóźno, Dąbrowa Tomaszowska, Sabaudia, Łaszczówka i Rabinówka. W pozostałych miejscowościach w przeważającej części nieczystości sanitarne z budynków niepodłączonych do kanalizacji komunalnej odprowadzane są do zbiorników bezodpływowych, znajdujących się na terenach posesji. Stanowi to poważne zagrożenie dla środowiska naturalnego Gminy, w tym szczególnie dla zbiornika wodnego. W celu poprawy jakości życia oraz ochrony walorów przyrodniczych konieczna jest budowa infrastruktury kanalizacyjnej w gminnych miejscowościach oraz budowa przydomowych oczyszczalni ścieków.

Obszar Gminy Tomaszów Lubelski jest w pełni zelektryfikowany. Na terenie Gminy nie występują centralne źródła ciepła, produkcja ciepła odbywa się w indywidualnych kotłowniach zlokalizowanych w budynkach mieszkalnych, budynkach gospodarczych

lub budynkach użyteczności publicznej. Na terenie Gminy dostępna jest zarówno sieć telefonii stacjonarnej, jak i komórkowej. Sieć Internet dostępna jest w wersji stacjonarnej oraz mobilnej.

Na terenie Gminy funkcjonuje sieć gazowa, z której korzysta około 25% mieszkańców. Pozostałe gospodarstwa domowe wykorzystujące gaz w celach bytowych, używają gazu z butli gazowej.

Infrastruktura o charakterze społecznym jest rozproszona pomiędzy różne miejscowości Gminy, zgodnie ze zidentyfikowanymi potrzebami. Miejscowościami, w których zlokalizowanych jest najwięcej obiektów infrastruktury społecznej, są:

- Łaszczówka (budynek Dom Strażaka, w którym działalność prowadzą szkoła podstawowa, filia biblioteki, jednostka OSP, klub sportowy; stadion sportowy, boisko typu Orlik);
- Podhorce (Gminny Ośrodek Kultury z filią biblioteki, szkoła podstawowa z salą gimnastyczną, remiza OSP);
- Majdan Górny (szkoła podstawowa, biblioteka komunalna z Wiejskim Domem Kultury i remizą OSP);
- Szarowola (szkoła podstawowa z filią biblioteki, remiza OSP, Środowiskowy Dom Samopomocy w Szarowoli).

Ponadto, w miejscowościach Sabaudia, Pasiaki, Rogóźno, Jeziernia, Justynówka, Przeorsk i Typin funkcjonują szkoły podstawowe. Natomiast świetlice bądź remizo-świetlice ulokowane są w następujących miejscowościach: Jeziernia, Ruda Wołoska, Rabinówka, Pasiaki, Przeorsk, Typin, Rogóźno, Rogóźno-Kolonia, Chorążanka, Justynówka, Zamiany, Ruda Żelazna, Nowa Wieś, Klekacz. Funkcję społeczną realizują również działające na terenie Gminy organizacje pozarządowe, których pełna lista zawarta jest w rozdziale 3.9. Kapitał społeczny, w załączniku do Strategii pn. Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej do Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027.

Istniejące powiązania infrastrukturalne i funkcjonalne potwierdzają, iż infrastruktura na terenie Gminy rozwija się w zależności od potrzeb, jednak z uwagi na specyfikę przestrzeni Gminy zapewnienie odpowiedniego poziomu jej rozwoju jest trudne,

dotyczy to zarówno infrastruktury sieciowej, jak i obiektów kubaturowych. Na terenie Gminy brak jest ośrodka centralnego koncentrującego funkcje pozamieszkańcowskie na rzecz wszystkich mieszkańców, więc funkcję tą w mniejszym lub większym stopniu przejmują poszczególne miejscowości, pełniąc je głównie na skalę lokalną. Funkcje pozamieszkańcowskie i pozarolnicze poszczególnych miejscowości powinny być rozwijane zgodnie ze zidentyfikowanymi potrzebami i na racjonalną skalę.

Dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe

Środowisko naturalne Gminy Tomaszów Lubelski cechuje się dość dużym zróżnicowaniem oraz wysokimi walorami. Położenie na pograniczu trzech mezoregionów geograficznych (Roztocza, Grzędy Sokalskiej oraz w niewielkim fragmencie Równiny Bełskiej) sprawia, iż obszar Gminy charakteryzuje się dużą różnorodnością przyrodniczą i krajobrazową. Najwyższymi szczytami na terenie Gminy są Wapielnia (386 m n.p.m., Roztocze Środkowe) i Biała Góra (349 m n.p.m., Grzęda Sokalska). Gminę cechuje duże zalesienie. Na terenie Gminy Tomaszów Lubelski prawną ochroną objęte zostały następujące obszary:

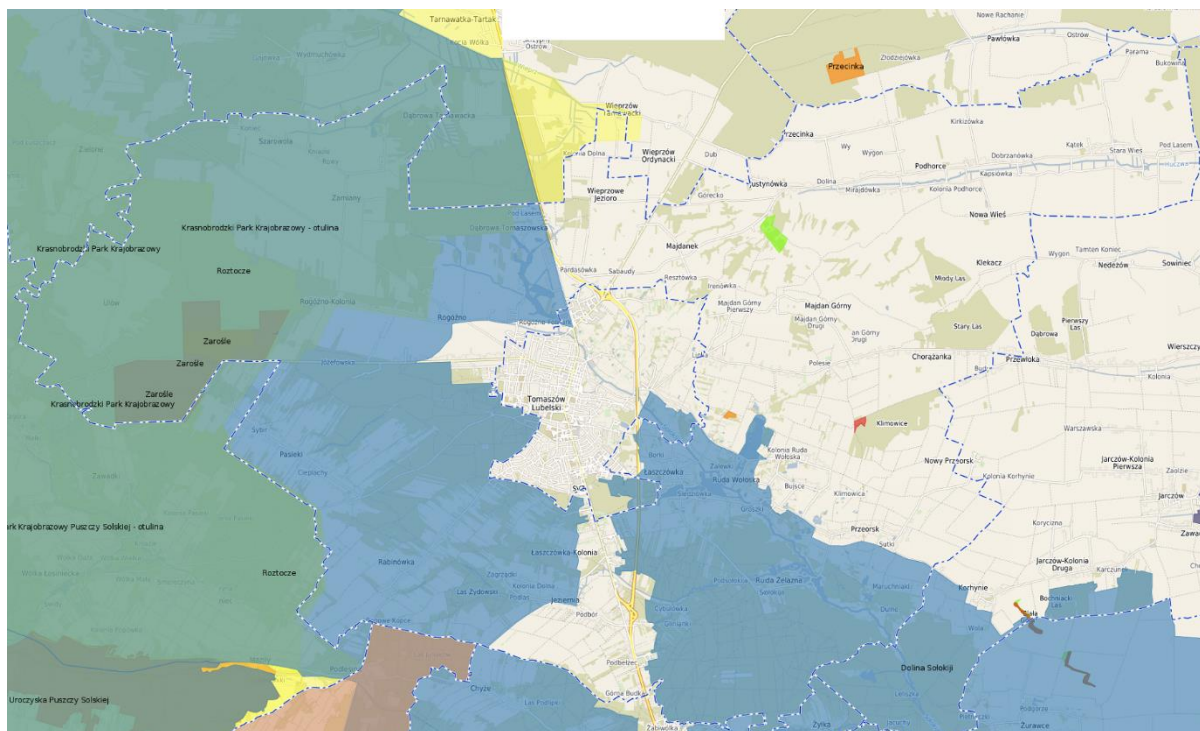
- część Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego – park utworzony został w 1988 roku w celu zachowania unikalnych wartości przyrodniczych, historycznych, kulturowych i krajobrazowych Roztocza Środkowego; jego szczególnym elementem jest kompleks lasów mieszanych, z dużą domieszką jodły oraz z charakterystyczną florą i fauną,
- rezerwat „Piekiełko” – jest to rezerwat geologiczny o charakterze ścisłym, utworzony w 1962 roku na powierzchni 1,24 ha. Znajduje się tam 68 głazów narzutowych przyniesionych przez lodowiec,
- rezerwat „Zarośle” – jest to rezerwat leśny o powierzchni 64,02 ha, utworzony w 1998 roku. Ma na celu ochronę lasów jodłowo-bukowych, w tym 110-letniego starodrzewu jodły z pojedynczymi 130-letnimi okazami, z udziałem sosny, świerka, grabu i lipy. Teren ten objęty jest ochroną w ramach sieci Natura 2000,
- użytek ekologiczny „Biała Góra” - obszar o powierzchni 33,72 ha, usytuowany na południowym stoku Białej Góry, pomiędzy Justynówką a Majdanem Górnym. Jest to zbiorowisko roślinności kserotermicznej z licznymi gatunkami rzadkimi i chronionymi. Występuje tu między innymi wisienka karłowata, miłek wiosenny,

- len złocisty, zawilec wielkokwiatowy, powojnik prosty, ożota zwyczajna, ostrożeń panoński, oman wąskolistny i najrzadszy z nich starzec wielkolistny,
- pomniki przyrody – na terenie Gminy znajduje się 7 pomników przyrody (wg rejestru RDOŚ w Lubinie), zarówno ożywionej, jak i nieożywionej,
  - Obszar specjalnej ochrony ptaków Dolina Sołokiji PLB060021 – obszar o powierzchni 13667,76 ha, leży w granicach mezoregionu Roztocze środkowe i Równina Bełska. Obejmuje dolinę rzeki Sołokiji od Tomaszowa Lubelskiego do granicy z Ukrainą. Sołokija płynie naturalnym korytem, zachowało się szereg meandrów i starorzeczy. W odcinku przygranicznym jej dolinę wypełniają rozległe, nieużytkowane łąki i ugory. Lasy zajmują ponad 1/4 powierzchni ostoi. Występują w mozaikowym układzie z gruntami rolnymi, głównie z prawej strony dorzecza, pozostając w ekologicznej łączności z lasami Roztocza. Przeważają drzewostany sosnowe z domieszką liściastych (głównie dębu i olchy). Wzdłuż koryta rzeki zachowały się dość duże płaty olsów oraz podmokłych borów sosnowych. Ostoja obejmuje również 5 kompleksów stawów rybnych oraz kilka małych, śródleśnych stawów. Rolnictwo jest intensywne. Przedmiotami ochrony są: rybitwa białowąsa *Chlidonias hybridus*, derkacz *Crex crex*, dzięcioł syryjski *Dendrocopos syriacus*. W granicach obszaru funkcjonuje Plan Zadań Ochronnych ustanowiony zarządzeniem Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Lublinie z dnia 23 czerwca 2014 r. w sprawie ustanowienia planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 Dolina Sołokiji PLH0600021 (Dz. Urz. Woj. Lub. z 2014 r. poz. 2335),
  - Obszar Natura 2000 Roztocze PLB060012 – obszar o powierzchni 103503,33 ha, obejmujący Lasy Zwierzyniecko-Kosobudzkie oraz całe Roztocze Środkowe i Południowe. Roztocze to pas łagodnych wzniesień ciągnących się z północno-zachodu na południowy wschód. Około 70% powierzchni stanowią lasy, między którymi występują wąskie pasy pól uprawnych oraz wsie i niewielkie miasta. Znaczna część lasów ma charakter zbliżony do naturalnego. Dominują bory sosnowe, ale też spory udział mają mieszane bory jodłowe i buczyna karpacka. Sieć wód powierzchniowych jest dość uboga. Główną rzeką jest Wieprz. Ponadto z południowych stoków Roztocza spływają w kierunku Kotliny Sandomierskiej Tanew, Sopot i Szum. W dolinach Wieprza, Sołokiji i Topornicy znajdują się stawy rybne. Przedmiotami ochrony obszaru są: włośchatka *Aegolius funereus*, orlik krzykliwy *Aquila pomarina*, podgorzałka *Aythya nyroca*, puchacz *Bubo bubo*, lelek

Caprimulgus europaeus, rybitwa białowąsa *Chlidonias hybridus*, bocian biały *Ciconia ciconia*, bocian czarny *Ciconia nigra*, siniak *Columba oenas*, derkacz *Crex crex*, dzięcioł biało-grzbiety *Dendrocopos leucotos*, dzięcioł średni *Dendrocopos medius*, dzięcioł syryjski *Dendrocopos syriacus*, dzięcioł czarny *Dyrocopus martius*, kobuz *Falco subbuteo*, muchołówka białoszysza *Ficedula albicollis*, muchołówka mała *Ficedula parva*, bączek *Ixobrychus minutus*, gąsiorek *Lanius collurio*, pliszka górską *Motacilla cinerea*, trzmiełojad *Pernis apivorus*, dzięcioł zielonosiwy *Pinus canus*, rybitwa rzeczna *Sterna hirundo*, puszczyk uralski *Strix uralensis*, jarzębatka *Sylvia nisoria*,

- Obszar Natura 2000 Borowa Góra PLH060070 – obszar o powierzchni 3,3 ha, obejmuje fragment murawy kserotermicznej na skraju kompleksu leśnego. Położony jest w Gminie Tomaszów Lubelski, na południe od wsi Chorążanka. Przedmiotami ochrony są: murawy kserotermiczne (6210) oraz obuwik pospolity *Cypripedium calceolus*,
- Obszar Natura 2000 Zarośle PLH060028 – obszar o powierzchni 391,83 ha, położony jest w obrębie mezoregionu Roztocze Tomaszowskie. Regionalizacja geobotaniczna lokalizuje go w obrębie krainy Roztocza i okręgu Roztocza Południowego. Północna część obszaru zajmuje fragment zrównania wierzchowinowego, natomiast południowa - wzniesienie o charakterze ostańca o wysokości 349,8 m n.p.m. Pomiędzy nimi rozciąga się rozległe obniżenie o charakterze suchej doliny. Teren w większości pokryty jest lasem. Przedmiotami ochrony są: żyzne buczyny (9130), grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny (9170), wyżynny bór jodłowy mieszany (91P0).

Mapa 4. Obszary chronione na terenie Gminy Tomaszów Lubelski

Źródło: tomaszowlubelski.e-mapa.net

Największe powierzchniowo kompleksy obszarów chronionych znajdują się w zachodniej i południowej części Gminy. We wschodniej części Gminy obszary chronione posiadają mniejszą powierzchnię i mają charakter punktowy. Objęcie wskazanych terenów ochroną z jednej strony potwierdza fakt, iż zasoby przyrodnicze Gminy są cenne i wymagające ochrony także, z drugiej - ma bezpośredni wpływ na podejmowanie i prowadzenie przedsięwzięć infrastrukturalnych, inwestycyjnych, gospodarczych oraz działalności rolniczej. Działania te nie mogą prowadzić do pogorszenia stanu siedlisk oraz zagrażać gatunkom będącym przedmiotami ochrony. Z tego względu konieczne jest znalezienie równowagi pomiędzy spełnieniem wymogów ochrony przyrody, a podejmowaniem koniecznych przedsięwzięć rozwojowych. Jednocześnie, wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe stanowią czynnik rozwojowy dla turystyki aktywnej, krajoznawczej, rowerowej, itp.

Na terenie Gminy Tomaszów Lubelski znajdują się unikatowe zasoby dziedzictwa kulturowego. Do wojewódzkiego rejestru zabytków wpisane są następujące obiekty:

1. Klekacz - stanowisko archeologiczne nr 9 (kurhan),
2. Majdan Górny - grodzisko z wałem ziemnym tzw. „Biała Góra”,
3. Majdan Górny - kurhan (stanowisko archeologiczne nr 24),

4. Majdan Górny - 2 kurhany (stanowisko nr 18)
5. Majdan Górny - kurhan (stanowisko nr 19),
6. Majdan Górny - kurhan (stanowisko nr 20)
7. Majdan Górny - kurhan (stanowisko nr 21),
8. Majdan Górny - kurhan (stanowisko nr 25),
9. Ruda Żelazna cmentarzysko kurhanowe na stanowisku nr 10 (9 kopców),
10. Typin grodzisko z wałami ziemnymi otoczone fosą,
11. Typin stanowisko archeologiczne nr 2 (kurhan),
12. Typin stanowisko archeologiczne nr 3 (kurhan),
13. Typin stanowisko archeologiczne nr 4 (kurhan).

Ponadto, do gminnej ewidencji zabytków wpisano 22 obiekty, dobra kultury i obszary zabytkowe, w tym kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Częstochowskiej, wraz z wyposażeniem wnętrza i drzewostanem w granicach ogrodzenia cmentarza kościelnego oraz kaplicę pw. św. Jacka, wraz z otoczeniem w Majdanie Górnym. Gminna ewidencja obejmuje również stanowiska archeologiczne, cmentarze, figury. Warto zauważyć, że obiekty zabytkowe położone na terenie Gminy są zabytkami podobnego typu pod względem tematycznym (stanowiska archeologiczne, obiekty sakralne), stąd też istnieje szansa ich zaoferowania jako spójny produkt turystyczny, co bezpośrednio przyczyniłoby się do pełniejszego ich wykorzystania na rzecz rozwoju branży turystycznej i okołoturystycznej.

Obszary o kluczowych funkcjach dla rozwoju Gminy

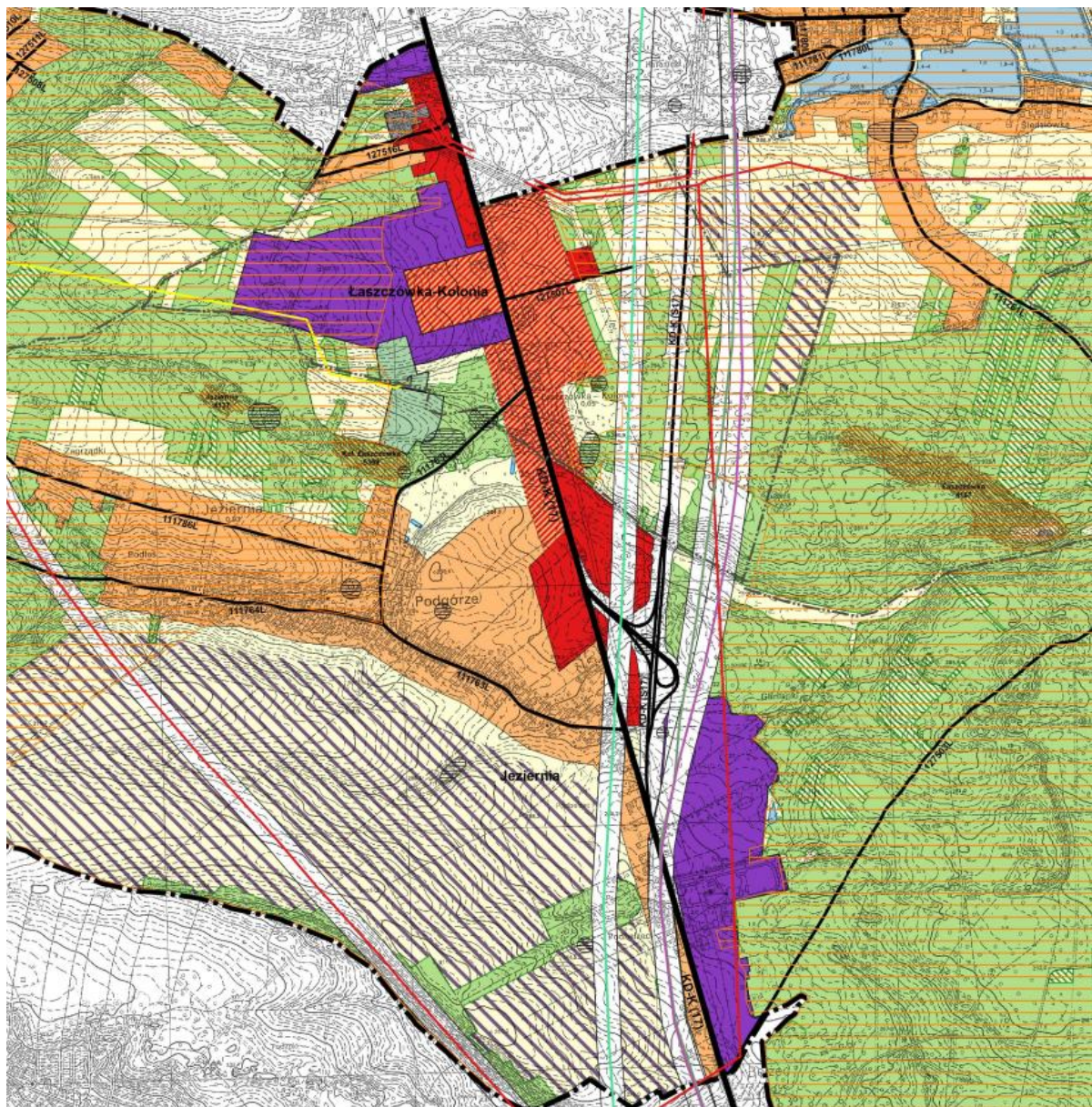
Polityka przestrzenna Gminy Tomaszów Lubelski zakłada rozwój poszczególnych obszarów Gminy, zgodnie ze zdefiniowanymi kierunkami. Specyfika położenia Gminy i ukształtowania gminnej przestrzeni sprawia, iż jej spójność i funkcjonalność są niższe, a funkcje pozamieszkaniowe i pozarolnicze realizowane są przez poszczególne miejscowości, które jednak pełnią je przede wszystkim na skalę lokalną. Dodatkowo, położenie części miejscowości w strefie podmiejskiej miasta Tomaszów Lubelski sprawia, iż ich funkcja zaczyna się przenikać i – przede wszystkim - uzupełniać z funkcjami miasta. Z tego względu, jako obszary o kluczowych funkcjach dla rozwoju Gminy uznano tereny spełniające następujące warunki:

- są **terenami koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej na skalę ponadlokalną,**
lub
- stanowią **tereny usług i rozwoju biznesu na skalę ponadlokalną,**
lub
- są **terenami intensywnego rozwoju podmiejskiej zabudowy mieszkalnej oraz lokalizacji usług i rozwoju biznesu.**

Z uwagi na powyższe założenia, jako obszary o funkcjach kluczowych dla rozwoju Gminy wytypowano pięć terenów, które odegrają istotną rolę w procesie rozwojowym Gminy:

1. Łaszczówka-Kolonia i Jeziernia

Mapa 5. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Łaszczówka-Kolonia i Jeziernia

- tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług
- tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu
- tereny usług i rozwoju biznesu
- tereny koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Lubelski (projekt)

Miejscowości Łaszczówka-Kolonia oraz Jeziernia tworzą powiązany ze sobą funkcjonalnie i przestrzennie obszar położony po obu stronach drogi krajowej nr 17,

między Tomaszowem Lubelskim i Bełżcem. W obszarze tym na skalę ponadlokalną pełniona jest przede wszystkim funkcja gospodarcza. Jest to jedyna część Gminy, w obrębie której wyznaczono tereny koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej. Bezpośrednio przy drodze krajowej nr 17 znajdują się również miejsca koncentracji usług i rozwoju biznesu oraz obszary, gdzie zabudowa mieszkaniowa sąsiaduje z terenami rozwoju biznesu. Na terenie miejscowości Łaszczówka-Kolonia, znajdują się tereny inwestycyjne włączone do TSSE EURO-PARK WISŁOSAN, a od 2018 roku, w myśl ustawy o wspieraniu nowych inwestycji, zarządzane przez TSSE EURO-PARK WISŁOSAN, które zostały uzbrojone i wyposażone, dzięki czemu są gotowe na przyjęcie inwestorów. Ponadto, w miejscowości Jeziernia, przy drodze gminnej odchodzącej od drogi krajowej nr 17, usytuowany jest obszar zwartej zabudowy mieszkaniowej, która nabiera charakteru podmiejskiego i w obrębie którego znajdują się obszary lokalizacji usług, w tym także o charakterze społecznym. Obszar jest również dostępny komunikacyjnie – położony jest bezpośrednio przy drodze krajowej o istotnym znaczeniu dla całego regionu, w jego obrębie usytuowany jest węzeł istniejącej obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego i planowanej trasy S17. Zawiera się w nim również przebieg wariantów linii kolejowej, prowadzącej do CPK.

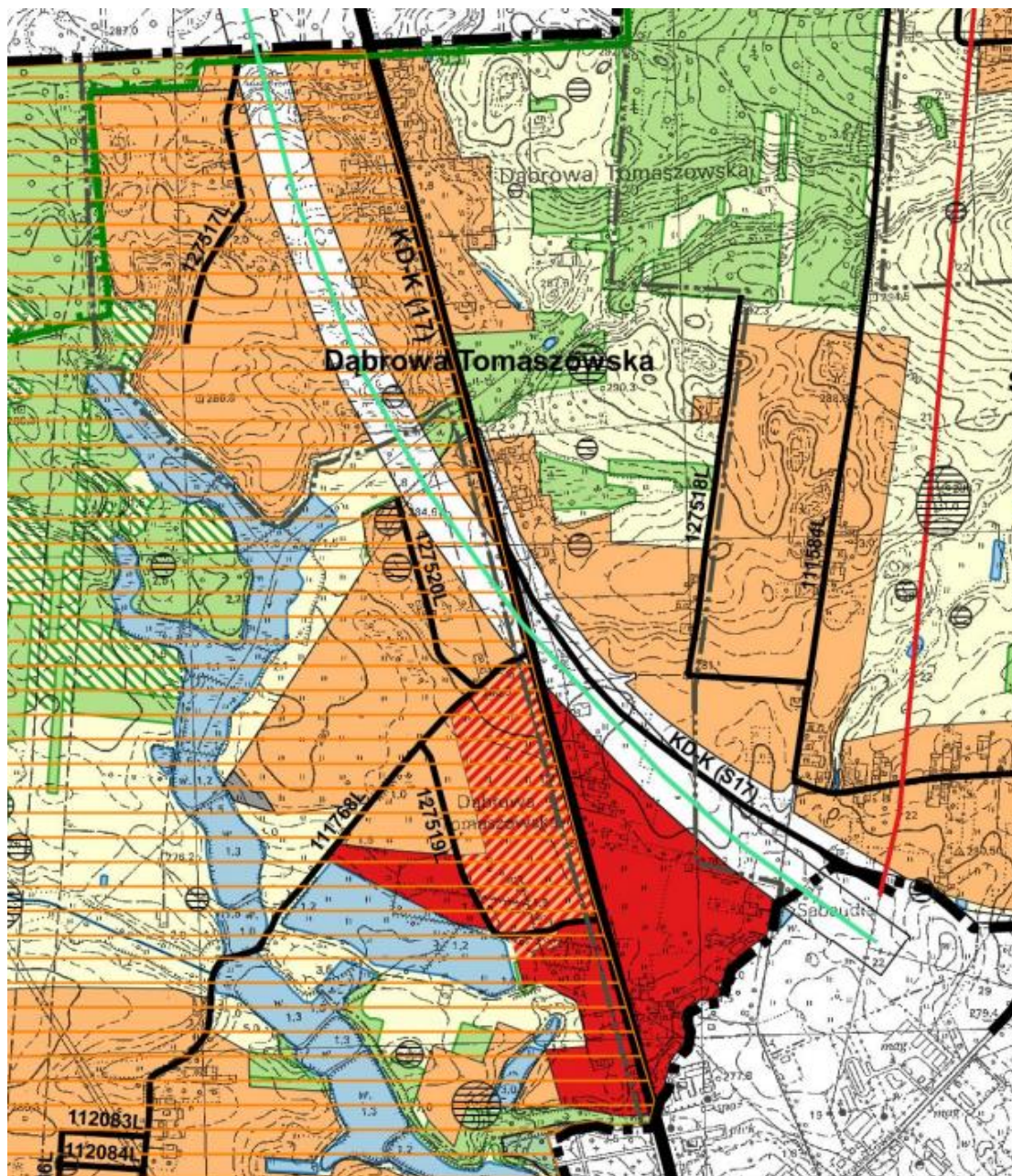
Obecnie, w obrębie obszaru funkcjonują zarówno zakłady przemysłowe, jak i obiekty usługowe, w tym także hotelowe i gastronomiczne, umożliwiające obsługę turystów. Działalność gospodarcza tam funkcjonująca jest adresowana zarówno do mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego, jak też na większą skalę, w tym międzynarodową. Obszary położone przy drodze krajowej nr 17 są atrakcyjne dla inwestorów z uwagi na ich dużą dostępność komunikacyjną, położenie w niedalekiej odległości od miasta, a także ich postępujący rozwój gospodarczy, umożliwiający dostępność różnorodnych produktów i usług, w tym także potrzebnych do prowadzenia działalności.

2. Dąbrowa Tomaszowska/Rogóžno

Dąbrowa Tomaszowska/Rogóžno tworzy drugi obszar funkcjonalny Gminy, położony bezpośrednio przy drodze krajowej nr 17, na trasie Tomaszów – Zamość. W porównaniu do obszaru Łaszczówka-Kolonia – Jeziernia, większy udział w jego powierzchni mają tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług, jednak posiada on również tereny usług i rozwoju biznesu oraz tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu,

skoncentrowane przy granicy z miastem Tomaszów Lubelski. Przez obszar przebiega jeden z wariantów linii kolejowej, prowadzącej do CPK.

Mapa 6. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Dąbrowa Tomaszowska/Rogóżno

- tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług
- tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu
- tereny usług i rozwoju biznesu
- tereny koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej

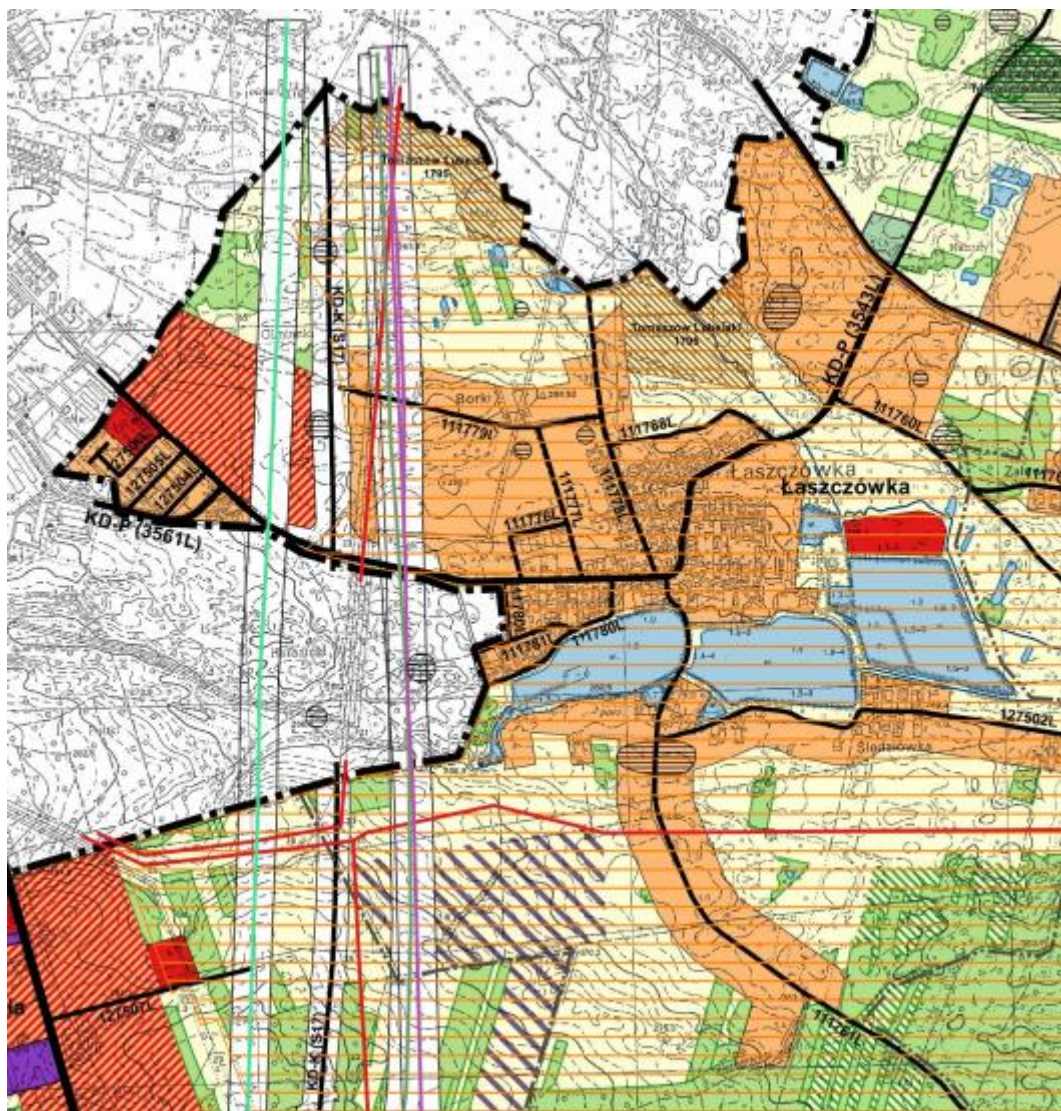
Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Lubelski (projekt)

Układ przestrzenny obszaru stanowi przedłużenie miejskiej ulicy, przez co jest on powiązany funkcjonalnie z północną częścią miasta Tomaszów Lubelski, gdzie występuje koncentracja działalności przemysłowej i usługowej. Z tego względu, obszar jest nie tylko atrakcyjny pod kątem inwestycyjnym, lecz także osadniczym, jako dogodne miejsce zamieszkania między innymi pracowników zakładów tam zlokalizowanych.

3. Łaszczówka

Miejscowość Łaszczówka sąsiaduje z Tomaszowem Lubelskim od południowego wschodu i jest jedną z trzech najludniejszych miejscowości Gminy. Bezpośrednio przy granicy z miastem, posiada tereny koncentracji usług i rozwoju biznesu oraz tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu. Dalej od granic miasta zlokalizowane są tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług, które z racji dogodnego położenia oraz dobrego skomunikowania rozwijają się jako zabudowa mieszkaniowa podmiejska. Przez obszar miejscowości przebiegają fragmenty obwodnicy Tomaszowa - planowanej trasy S17 (bez zjazdów), ujęto w nim również przebieg wariantów linii kolejowej, prowadzącej do CPK. Łaszczówka jest także miejscem koncentracji infrastruktury o charakterze społecznym.

Mapa 7. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Łaszczówka

- tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług
- tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu
- tereny usług i rozwoju biznesu
- tereny koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej

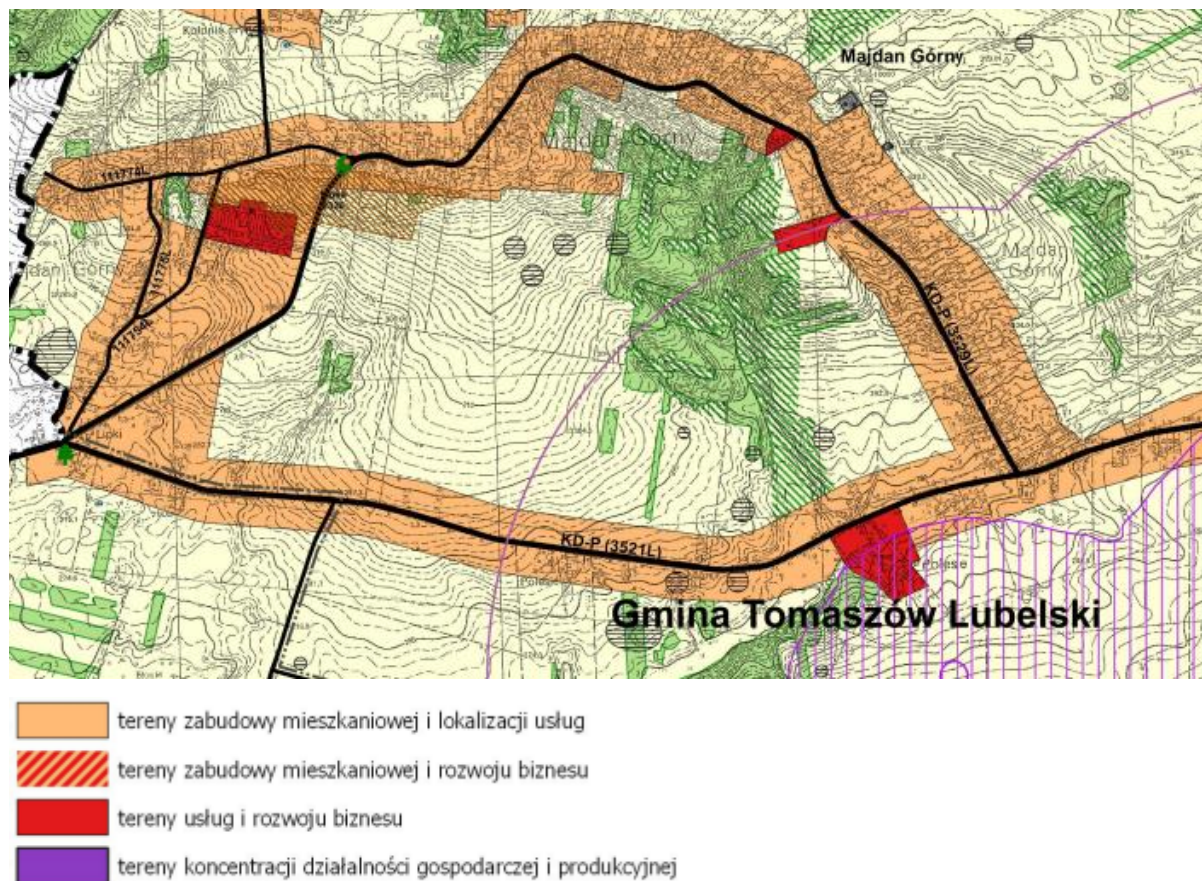
Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Lubelski (projekt)

4. Majdan Górny

Majdan Górny sąsiaduje bezpośrednio z Tomaszowem Lubelskim od strony północno-wschodniej i podobnie jak Łaszczówka należy do trzech najbardziej zaludnionych miejscowości Gminy. Ulokowanych jest w nim kilka miejsc koncentracji terenów usług i rozwoju biznesu. Ponadto, rozwijają się w nim tereny zabudowy mieszkaniowej

i lokalizacji usług, które z uwagi na bliskie położenie Tomaszowa Lubelskiego nabierają cech podmiejskich.

Mapa 8. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Majdan Górny

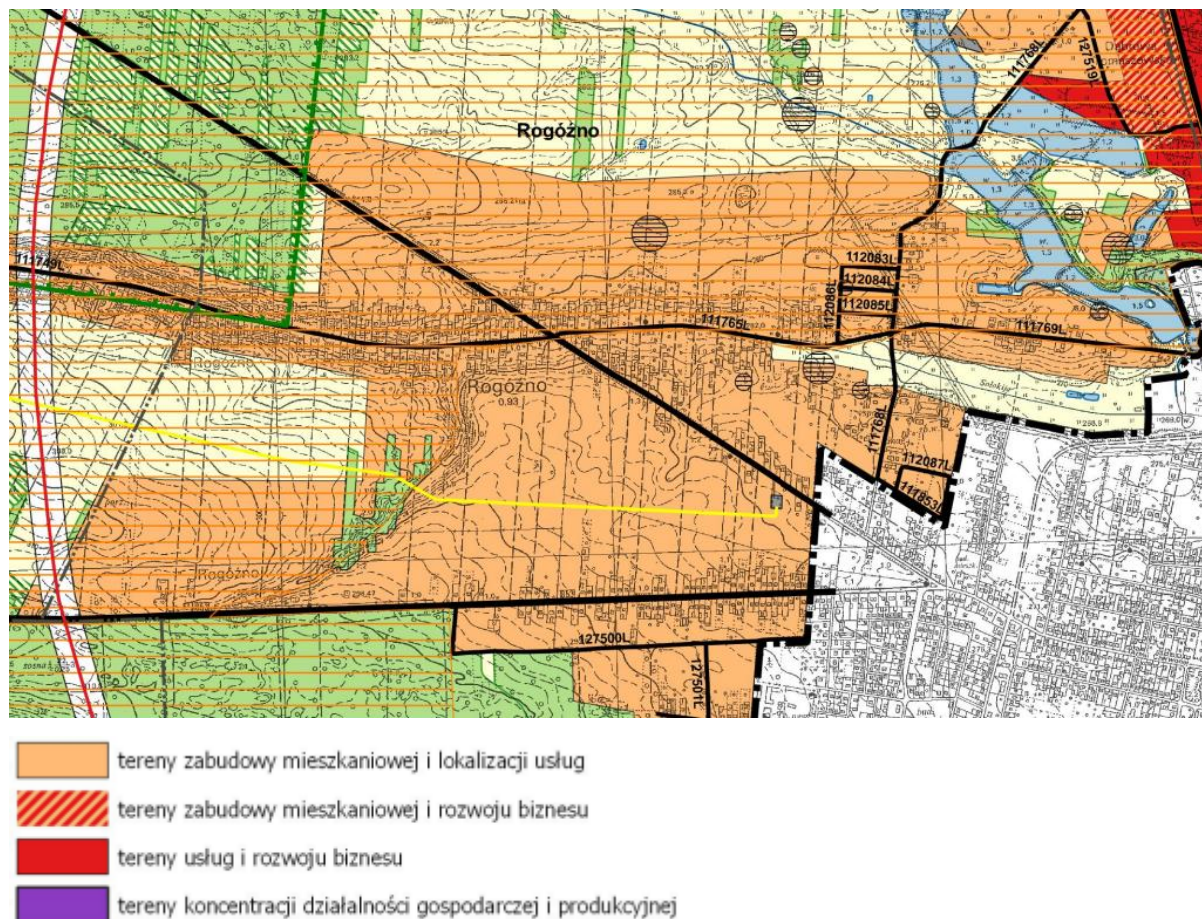
Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Lubelski (projekt)

5. Rogóźno

Miejscowość Rogóźno jest położona w zachodniej części Gminy i sąsiaduje bezpośrednio z Tomaszowem Lubelskim. Jako jedyny z pięciu obszarów kluczowych nie ma w swoim obrębie wyznaczonych miejsc koncentracji terenów usług i rozwoju biznesu – jest to obszar zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług, skupiony w obrębie dróg: wojewódzkiej nr 853, powiatowej nr 3260L oraz odchodzących od nich dróg gminnych. Jest to najbardziej zaludniona miejscowość Gminy oraz teren typowo podmiejski, przestrzennie będący przedłużeniem miejskich ulic, w żaden sposób od nich nie oddzielony, tworzący z nimi wspólny układ funkcjonalny. Jest to obszar atrakcyjny osadniczo, będący miejscem rozwoju intensywnej zabudowy i innych funkcji

podmiejskich. Przez obszar przebiega jeden z wariantów linii kolejowej, prowadzącej do CPK.

Mapa 9. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Rogóżno

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Lubelski (projekt)

Inne obszary

- tereny usług i rozwoju biznesu – poza ujętymi w obszarach kluczowych, skoncentrowane tereny usług i rozwoju biznesu zostały również wyznaczone w miejscowościach: Szarowola, Sabaudia, Wieprzowe Jezioro, Justynówka, Podhorce, Typin, Przeorsk, Rabinówka, Pasiaki, Ulów,
- tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu – poza obszarami kluczowymi zlokalizowane są również w miejscowościach: Rabinówka i Ruda Wołoska. Ewentualny rozwój usług w Rudzie Żelaznej będzie nakierowany na usługi turystyczne i agroturystyczne.

- tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług – tereny zabudowane i przeznaczone pod zabudowę we wszystkich miejscowościach poza kluczowymi,
- tereny rolnicze – całość terenów określonych jako rolnicze w obrębie Gminy,
- obszary o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych, w tym obszary prawnie chronione,
- obszary lokalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego.

Potencjalne konflikty przestrzenne

W toku analizy istniejących uwarunkowań zidentyfikowano następujące potencjalne konflikty przestrzenne:

- teren o funkcji przyrodniczej, w tym także objęte ochroną, cieszą się coraz większym zainteresowaniem jako miejsca zamieszkania oraz prowadzenia działalności gospodarczej, inwestycyjnej. Są one częściowo miejscami prowadzenia produkcji rolnej. Z uwagi na dogodne położenie oraz dostępność komunikacyjną część z nich poddana jest coraz większej presji osadniczej i inwestycyjnej. Wyznaczenie obszarów, gdzie dopuszczalny jest dalszy rozwój osadnictwa i prowadzenie nieuciążliwej działalności oraz zwiększenie stopnia ochrony i działań zapobiegających degradacji terenów o charakterze naturalnym i nieprzekształconym antropogenicznie pozwoli na zachowanie wysokich walorów przyrodniczo-krajobrazowych i obniży ryzyko niekontrolowanego i nie zrównoważonego rozwoju zabudowy,
- tereny koncentracji aktywności gospodarczej, w tym tereny koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej, stanowią obszar skupiający funkcje pozamieszkaniowe, usługi, transport, główne obszary gospodarcze. Istnieje konieczność pogodzenia funkcji osadniczej i wysokiej jakości życia mieszkańców zarówno z istniejącymi czynnikami mogącymi negatywnie wpływać na atrakcyjność tej strefy jako miejsca zamieszkania (np. duże natężenie ruchu pojazdów towarowych, dostawczych, itp.), jak również z działaniami rozwojowymi (np. zachęcania do inwestowania na terenach, które mogą być także atrakcyjne dla mieszkańców i wykorzystywane przez nich w inny sposób, np. do rekreacji). Przedsięwzięcia rozwojowe oraz wszelkie działania ograniczające rozwój osadnictwa na rzecz innych funkcji muszą być szeroko prezentowane i poddawane konsultacjom,

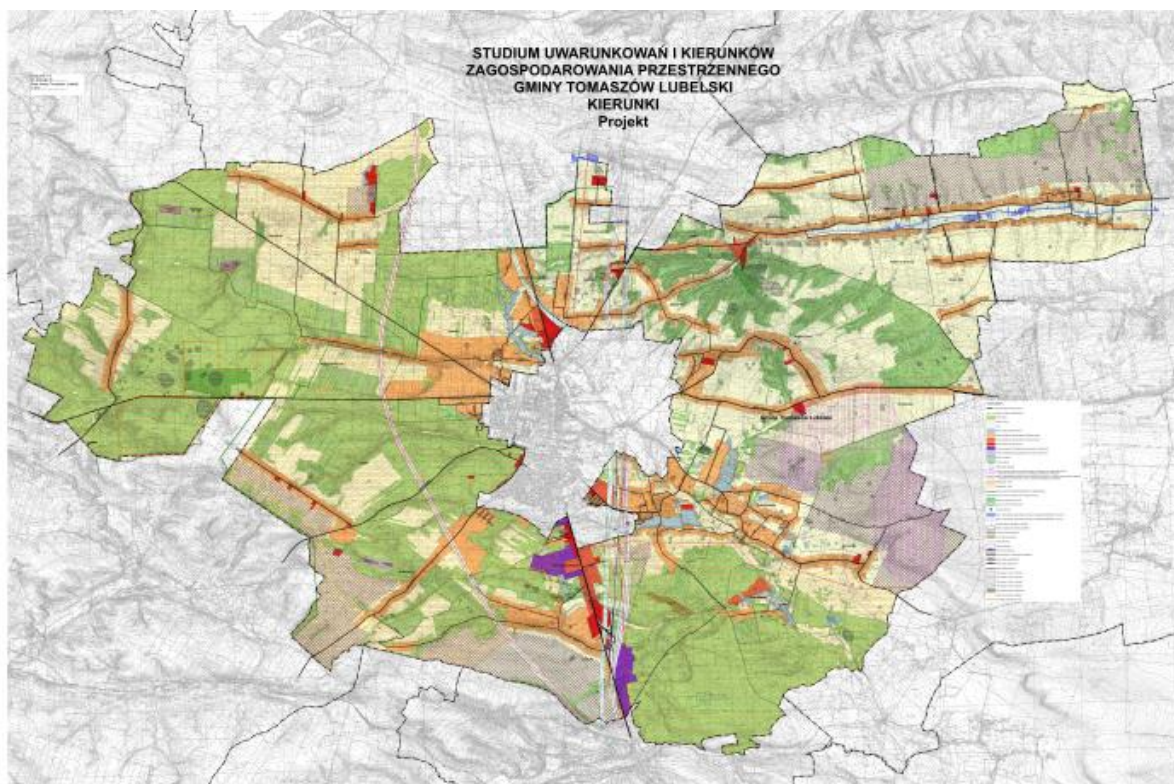
- rozwój osiedli mieszkaniowych w peryferyjnych częściach Gminy - jeśli będzie postępował w sposób niekontrolowany, dojdzie do rozproszenia zabudowy, które utrudniało będzie zapewnienie tym terenom wyposażenia w niezbędną infrastrukturę oraz obniżało ład i estetykę przestrzeni. Konieczne jest objęcie całego obszaru Gminy spójną i kompleksową polityką przestrzenną, uwzględniającą te zagrożenia, prowadzoną w oparciu o miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Jest to tym bardziej istotne z uwagi na specyfikę obszaru Gminy (brak miejscowości centralnej, duża powierzchnia, trudności z zapewnieniem niezbędnej infrastruktury),
- tereny o funkcji turystycznej i rekreacyjnej, są także atrakcyjne osadniczo oraz gospodarczo. Istnieje konieczność pogodzenia pełnionej przez nich funkcji turystycznej i rekreacyjnej z koniecznością zapewnienia wysokiej jakości życia mieszkańców oraz dogodnymi warunkami do rozwoju przedsiębiorczości, w tym także branż niepowiązanych bezpośrednio z turystyką i rekreacją. Konieczne jest utrzymanie różnorodnej funkcjonalności tych terenów i ich odpowiednie wyważenie, by jedna z funkcji nie zakłócała pełnienia pozostałych (np. zbyt duże, przeskalowane obłożenie turystyczne i brak odpowiedniej infrastruktury obsługi dużej liczby odwiedzających powoduje obniżenie życia mieszkańców poprzez nadmiernie zatłoczenie, brak miejsc parkingowych, obniżoną dostępność terenów rekreacyjnych, itp.).

Struktura funkcjonalno-przestrzenna Gminy

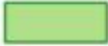
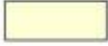

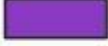

Model struktury przestrzennej, uwzględniający powyższe uwarunkowania, oparty jest na podziale Gminy na obszary, określonym w projekcie studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego, gdzie poszczególnym obszarom funkcje i kierunki rozwoju.

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej, określony w Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027, bazuje na zapisach projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Lubelski i stanowi kontynuację oraz rozwinięcie polityki rozwoju przestrzennego prowadzonej obecnie na terenie gminy.

Model przestrzenny Gminy

OZNACZENIA:

- granice administracyjne gminy
- granice obrębów ewidencyjnych
- tereny lasów
- tereny rolnicze
- rzeki
- tereny wód powierzchniowych
- tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług
- tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu
- tereny usług i rozwoju biznesu
- tereny koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej
- tereny powierzchniowej eksploatacji surowców mineralnych
- tereny cmentarzy
- tereny zalesień
- elektrownie wiatrowe
- strefy ochronne związane z ograniczeniami w zabudowie oraz zagospodarowaniu i użytkowaniu terenu wyznaczone od istniejących elektrowni wiatrowych
- obszary potencjalnie predysponowane do lokalizacji obiektów i urządzeń wytwarzających energię z odnawialnych źródeł energii o mocy zainstalowanej większej niż 500 kW
- Natura2000 - SOO
- Natura2000 - OSO

	granica otuliny Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego
	granica Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego
	granice rezerwatów przyrody
	granice użytków ekologicznych
	pomniki przyrody
	obszar szczególnego zagrożenia powodzią o prawdopodobieństwie 10 procent
	obszar szczególnego zagrożenia powodzią o prawdopodobieństwie 1 procent
	obiekty wpisane do rejestru zabytków
	obszary wpisane do rejestru zabytków
	stanowiska archeologiczne
	złoża udokumentowane
	tereny górnicze
	obszary górnicze
	teren dróg krajowych
	teren obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego
	tereny dróg wojewódzkich
	tereny dróg powiatowych
	tereny dróg gminnych
	CPK wariant 1 wraz z buforem
	CPK wariant 2 wraz z buforem
	CPK wariant 3 wraz z buforem
	CPK wariant 4 wraz z buforem
	tereny infrastruktury technicznej
	gazociągi wysokiego ciśnienia
	linie elektroenergetyczne WN

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Tomaszów Lubelski (projekt)

3.6. Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w Gminie Tomaszów Lubelski

Tabela 18. Obszary kluczowe jako elementy struktury funkcjonalno-przestrzennej Gminy Tomaszów Lubelski

Nazwa elementu struktury funkcjonalno-przestrzennej	Komponenty przestrzeni konstytuujące dany element struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz ich charakterystyka	Ustalenia i rekomendacje dotyczące polityki przestrzennej w Gminie w odniesieniu do określonego elementu struktury funkcjonalno-przestrzennej
<p>Tereny koncentracji biznesu i działalności produkcyjnej</p>	<p>Obszary kluczowe: Obszar Łaszczówka-Kolonia – Jeziernia</p> <p>Tereny wyznaczone w studium uwarunkowań jako obszary koncentracji biznesu i działalności produkcyjnej. Położone są w południowej części Gminy, po obu stronach drogi krajowej nr 17, w obszarze kluczowym Łaszczówka-Kolonia – Jeziernia. Jest to jedyna część Gminy, w obrębie której wyznaczono tereny koncentracji działalności gospodarczej i produkcyjnej. Na terenie miejscowości Łaszczówka-Kolonia znajduje się podstrefa Tarnobrzeskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej EURO-PARK WISŁOSAN, która została uzbrojona i wyposażona. Obszar jest dostępny komunikacyjnie – położony jest bezpośrednio przy drodze krajowej o istotnym znaczeniu dla całego regionu, w jego obrębie usytuowany jest węzeł istniejącej obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego i planowanej trasy S17. Zawiera się w nim również przebieg wariantów linii kolejowej, prowadzącej do CPK. Działalność gospodarcza tam funkcjonująca jest adresowana zarówno do mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego, jak też na większą skalę, w tym</p>	<ul style="list-style-type: none"> • wykorzystanie możliwości rozwojowych wynikających z przygranicznego położenia w wymianie międzynarodowej z Ukrainą, • tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi międzynarodowych i międzyregionalnych kontaktów gospodarczych, • promowanie miejsc koncentracji działalności jako atrakcyjnych i dogodnych do prowadzenia działalności, przyciąganie nowych inwestorów, • utrzymanie i rozwój wiodących kierunków produkcji, • pełne wykorzystanie i zagospodarowanie rezerw terenowych, • zapewnienie układu komunikacyjnego miejsc przemysłowych o wysokiej dostępności dla transportu, uwzględnienie zapotrzebowania na miejsca parkingowe, załadunkowe, postojowe, składy i magazyny, • minimalizowanie uciążliwości zakładów przemysłowych dla otoczenia, • rozwój ilościowy i jakościowy nowych małych i średnich przedsiębiorstw wykorzystujących miejscowe zasoby surowcowe i zasoby pracy, • wspieranie rozwoju nowoczesnej

	międzynarodową.	<p>infrastruktury obsługującej podmioty gospodarcze,</p> <ul style="list-style-type: none"> • dalsza koncentracja obszarów działalności gospodarczej, co wymagać będzie ich wyposażenia lub uzupełnienia w podstawowe media infrastruktury technicznej i dostępności komunikacyjnej.
Tereny usług i rozwoju biznesu	<p>Obszary kluczowe: Łaszczówka-Kolonia – Jeziernia, Dąbrowa Tomaszowska, Łaszczówka, Majdan Górny</p> <p>Inne obszary: Szarowola, Sabaudia, Wieprzowe Jezioro, Justynówka, Podhorce, Typin, Przeorsk, Rabinówka, Pasieki, Ulów</p> <p>Tereny rozwoju usług i biznesu zostały wyznaczone jako miejsca koncentracji działalności usługowej (komercyjnej i niekomercyjnej) oraz rozwoju biznesu. Zlokalizowane są głównie w centralnych częściach miejscowości lub bezpośrednio przy głównych ciągach komunikacyjnych (poza miejscowościami Szarowola i Rabinówka, gdzie są usytuowane w peryferyjnej części miejscowości). W miejscowościach podmiejskich Łaszczówka i Dąbrowa Tomaszowska sąsiadują one bezpośrednio z Tomaszowem Lubelskim.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • wykorzystanie możliwości rozwojowych wynikających z korzystnego położenia i dostępności komunikacyjnej, • pełne wykorzystanie i zagospodarowanie rezerw terenowych, • stworzenie warunków do przestrzennej koncentracji usług, • zapewnienie miejsc koncentracji usług dostępu do niezbędnej infrastruktury technicznej, • ograniczenie negatywnego wpływu terenów koncentracji usług na sąsiadujące z nimi tereny mieszkaniowe, środowisko, krajobraz, • rozwój ilościowy i jakościowy nowych małych i średnich przedsiębiorstw wykorzystujących miejscowe zasoby pracy, • wspieranie rozwoju nowoczesnej infrastruktury obsługującej podmioty gospodarcze.
Tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu	<p>Obszary kluczowe: Dąbrowa Tomaszowska, Łaszczówka-Kolonia, Jeziernia</p> <p>Inne obszary: Rabinówka, Ruda Wołoska</p> <p>Tereny tego typu zostały wyznaczone zarówno w dwóch obszarach funkcjonalnych, położonych bezpośrednio przy drodze krajowej nr 17, jak też w dwóch miejscowościach niesąsiadujących ani z drogą krajową, ani z miastem</p>	<ul style="list-style-type: none"> • wykorzystanie możliwości rozwojowych wynikających z korzystnego położenia i dostępności komunikacyjnej, • pełne wykorzystanie i zagospodarowanie rezerw terenowych, • zapewnienie miejsc koncentracji usług dostępu do niezbędnej infrastruktury technicznej, • ograniczenie negatywnego wpływu terenów koncentracji usług na sąsiadujące z nimi

	<p>Tomaszów Lubelski. W przypadku obszarów kluczowych, tereny zabudowy mieszkaniowej i rozwoju biznesu obejmują miejsca, gdzie funkcja gospodarcza i mieszkaniowa są w podobnym stopniu obecne w danym układzie przestrzenno-funkcjonalnym i w podobnym stopniu na niego oddziałują. W przypadku miejscowości poza obszarami kluczowymi, obejmują one obszary, gdzie w obrębie rozwijania się zabudowy mieszkaniowej pojawiła się także funkcja gospodarcza, głównie nieuciążliwa, w tym także turystyczna.</p>	<p>tereny mieszkaniowe, środowisko, krajobraz,</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozwój ilościowy i jakościowy nowych małych i średnich przedsiębiorstw wykorzystujących miejscowe zasoby pracy, • wspieranie rozwoju nowoczesnej infrastruktury obsługującej podmioty gospodarcze, • zachowanie niezbędnej równowagi pomiędzy funkcją mieszkaniową a gospodarczą, • rozwój działalności gospodarczej w sposób nieuciążliwy, ze świadomością sąsiedztwa terenów mieszkaniowych.
<p>Tereny zabudowy mieszkaniowej i lokalizacji usług</p>	<p>Tereny zabudowane i przeznaczone pod zabudowę we wszystkich miejscowościach. Tereny tego typu obejmują zabudowane części gminnych miejscowości, wśród których rozlokowane są miejsca świadczenia usług, w tym także niekomercyjnych. Działalność usługowa jest świadczona w tych terenach głównie na skalę lokalną, na rzecz lokalnej społeczności.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • zapobieganie niekontrolowanemu rozproszeniu zabudowy, • skupienie zabudowy poprzez uzupełnienie i kontynuację istniejących układów przestrzennych, lokowanie nowej zabudowy w jej enklawach lub bliskim sąsiedztwie, przy istniejących ciągach drogowych, • wyznaczanie terenów; które mogą być przeznaczone pod zabudowę mieszkaniową wynikającą z potrzeby zaspokojenia społecznych potrzeb mieszkaniowych, • lokalizowanie usług publicznych w pierwszej kolejności na działkach i w obiektach usytuowanych wśród największych skupisk istniejącej zabudowy i będących własnością Gminy, • lokalizowanie usług komercyjnych przede wszystkim na działkach położonych w terenach istniejącej zabudowy, • ograniczanie nowej zabudowy wzdłuż dróg ponadlokalnych, • zachowanie dotychczasowego sposobu użytkowania terenów wyłączonych spod inwestowania

		<p>dla realizacji zadań ponadlokalnych i lokalnych,</p> <ul style="list-style-type: none"> • opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
<p>Tereny rolnicze</p>	<p>Całość terenów określonych jako rolnicze w obrębie Gminy – miejsca gdzie prowadzona jest produkcja rolna.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ochrona gleb poprzez hamowanie procesów degradacyjnych oraz ograniczanie zabudowy na terenach o wysokich klasach bonitacyjnych gleb, • zachowanie istniejących zadrzewień śródpolnych, • dbałość o właściwe stosunki wodne obszaru, • wyposażenie obszarów produkcji rolnej w niezbędną infrastrukturę, • wspieranie zwiększania areału gospodarstw, • wspieranie rozwoju gospodarstw specjalistycznych, • zakaz lokalizacji działalności uciążliwej lub szkodliwej dla rolnictwa na obszarach wykorzystywanych rolniczo, • rozwój rolnictwa integrowanego, wielokierunkowego, w przyszłości ekologicznego • rozwój drobnego przetwórstwa rolno-spożywczego, opartego na ekologicznych technologiach produkcji.
<p>Obszary o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych, w tym obszary prawnie chronione</p>	<p>Obszary zalesione, obszary wykorzystywane pod kątem przyrodniczym, obszary prawnie chronione na terenie całej Gminy.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ochrona terenów objętych prawną ochroną zgodnie z jej zasadami, • podejmowanie działań przeciwdziałających erozji gleb w rejonach największego zagrożenia, • utrzymanie i wprowadzenie zieleni w obszarach zainwestowanych, w tym zieleni ochronnej, • priorytetowe traktowanie rozwoju infrastruktury technicznej sprzyjającej ochronie środowiska (oczyszczalnie ścieków, sieć kanalizacyjna, systemowe rozwiązania gospodarki odpadami, OZE), • zapobieganie degradacji

		<p>i zrównoważony rozwój terenów wchodzących w skład obszarów Natura 2000,</p> <ul style="list-style-type: none"> • ochrona wód powierzchniowych i podziemnych, zgodnie z warunkami stref ochronnych, na terenie których położona jest Gmina, w tym uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej, • ochrona istniejących zasobów leśnych poprzez racjonalne wykorzystanie i zagospodarowanie w celach rekreacyjnych i turystycznych, ochrona i zachowanie spójności kompleksów leśnych, • wdrażanie rozwiązań łagodzących i adaptacyjnych do zmian klimatu m.in. poprzez ograniczenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery, utrzymanie i rozwój terenów zielonych, rozwój małej retencji.
Obszary lokalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego	Obiekty wpisane do rejestru zabytków zlokalizowane na terenie całej Gminy.	<ul style="list-style-type: none"> • odnowa lub zabezpieczenie obiektów i terenów zabytkowych, • zachowanie zabytku w jego obecnej formie przestrzennej wraz z jego najbliższym otoczeniem, • użytkowanie gwarantujące zachowanie i utrzymanie zabytku, • uzgadnianie planowanych inwestycji na etapie ustalania warunków zabudowy i zagospodarowania terenu, • prowadzenie bieżących prac porządkowych, • kształtowanie harmonijnego krajobrazu kulturowego, • ochrona prawna obiektów zabytkowych, zgodna z istniejącym prawem.

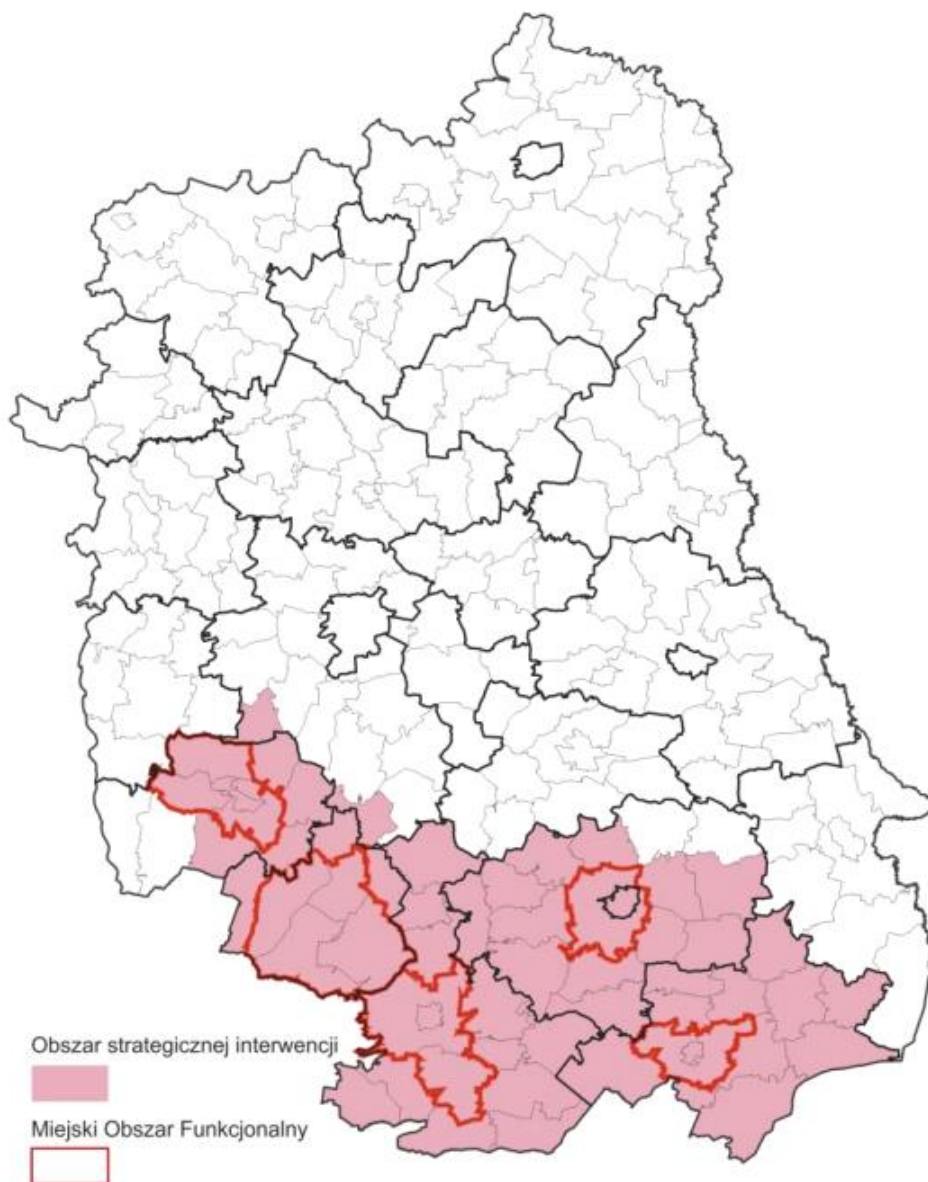
3.7. Obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa wraz z zakresem planowanych działań

W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do roku 2030 (SRWL) określono dwa typy obszarów strategicznej interwencji (OSI):

- MOF (miejskie obszary funkcjonalne) – właściwe do wspólnego planowania rozwoju na poziomie ponadlokalnym (w miastach i obszarach powiązanych z nimi funkcjonalnie), w tym poprzez wykorzystanie instrumentu ZIT;
- OSI subregionalne – rekomendowane do wspólnego planowania rozwoju na poziomie ponadlokalnym.

Gmina Tomaszów Lubelski należy do MOF Tomaszowa Lubelskiego, który to obszar funkcjonalny wraz z MOF: Biłgoraja, Janowa Lubelskiego, Kraśnika i Zamościa oraz czterdziestoma trzema gminami południowej części województwa oraz należy do OSI Rostocze.

Mapa 10. Zasięg terytorialny OSI Roztocze

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do roku 2030

Czterdzieści jeden gmin spośród czterdziestu trzech gmin spoza MOF tworzących OSI Roztocze zostało określonych jako gminy należące do obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją. Są to następujące gminy: Adamów, Aleksandrów, Batorz, Bełżec, Biszcza, Chrzanów, Frampol, Goraj, Jarczów, Józefów, Komarów-Osada, Krasnobród, Krynice, Lubycza Królewska, Łabunie, Łaszczów, Łukowa, Miączyn, Nielisz, Obsza, Potok Górny, Potok Wielki, Rachanie, Radecznica, Sitno, Sułów, Susiec, Stary Zamość, Szastarka, Szczebrzeszyn, Tarnawatka, Telatyn, Tereszpol, Trzydnik Duży, Turobin, Tyszowce, Ułhówek, Wilkołaz, Zakrzew, Zakrzówek, Zwierzyniec. Pozostałe gminy wchodzące

w skład obszaru, uznane za niezagrożone trwałą marginalizacją, to gminy Borzechów i Tarnogród.

Zgodnie z zapisami Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do roku 2030, do przesłanek warunkujących delimitację obszaru w ostatecznym kształcie należą:

- wysoka lesistość, która w wielu gminach przekracza 50% powierzchni,
- duży udział powierzchni obszarów objętych różnymi formami ochrony przyrody,
- uznany wysoki potencjał turystyczny, w tym wynikający z unikalnego w skali kraju krajobrazu naturalno-kulturowego,
- wysokie walory krajoznawcze, które predestynują ten obszar do rozwoju aktywnych form wypoczynku, tj.: turystyki krajoznawczej, przyrodniczej, wędrówek pieszych i rowerowych, a także edukacji ekologicznej,
- sprzyjające warunki klimatyczne dla rozwoju turystyki zimowej i leczniczej oraz odpowiednie warunki hipsometryczne dla uprawiania sportów zimowych,
- złożona, wielofunkcyjna struktura przyrodnicza, stanowiąca o szczególnym znaczeniu obszaru w kształtowaniu powiązań ekologicznych,
- istniejące naturalne powiązania funkcjonalne w układzie transgranicznym,
- zidentyfikowane zasoby uzdrowiskowe (klimat leczniczy i wody mineralne),
- wysoki poziom nasłonecznienia.

Spośród kierunków interwencji / tematycznych obszarów wsparcia OSI Roztocze w kontekście realizacji celów i kierunków działań SRWL, do powiązanych bezpośrednio z obszarem Gminy Tomaszów Lubelski należą:

1.1 Poprawa konkurencyjności gospodarstw rolnych

- Rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej jako istotnego elementu regionalnej oferty turystycznej oraz ważnego czynnika poprawy ekonomicznej gospodarstw rolnych.

2.1 Zrównoważony rozwój systemów infrastruktury technicznej

- Poprawa regionalnych i międzyregionalnych powiązań komunikacyjnych z uwzględnieniem szkieletowego układu dróg ekspresowych (S19, S17 i S12) oraz planowanej autostrady A2, w tym budowa obwodnic miast:
  - Realizacja drogi ekspresowej S17, w tym budowa obwodnic: Zamościa i Tomaszowa Lubelskiego;

- Przebudowa i rozbudowa dróg wojewódzkich nr: DW833, DW835, DW837, DW842, DW848, DW849, DW850, DW852, DW853, DW858, DW863, w tym budowa obwodnicy Kraśnika (DW833), Urzędowa (DW833), Biłgoraja (DW835), Frampola (DW835) i Tarnogrodu (DW835).
- Poprawa regionalnych i międzyregionalnych połączeń kolejowych z uwzględnieniem Programu Kolejowego CPK Centralny Port Komunikacyjny
Przedsięwzięcia flagowe:
  - Budowa linii kolejowej nr 56 (Wólka Orłowska – Bełzec).

2.4 Ochrona walorów środowiska

- Ochrona wartości przyrodniczych, w tym krajobrazu, siedlisk i bioróżnorodności
Przedsięwzięcia flagowe:
  - Opracowanie planów ochrony oraz planów zadań ochronnych dla obszarów objętych prawną formą ochrony przyrody,
  - Aktualizacja lokalnych dokumentów planistycznych w zakresie uwzględnienia działań i warunków zagospodarowania wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych.

3.4 Innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu

- Kreowanie i rozwijanie oferty ośrodków łączących funkcje edukacyjne, kulturalne i rekreacyjne, wykorzystujących nowe trendy w turystyce
- Rozwijanie produktów i oferty wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (np. kuchnię, wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe, wydarzenia związane z przejawami współczesnej twórczości artystycznej, wydarzenia sportowe)
- Organizacja punktów usług i obsługi turystycznej dla turystyki zmotoryzowanej (np. caravanning, turystyka motocyklowa)
- Rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kajakową, rowerową, nordic walking, konną, kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną itp.)
- Wspieranie rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych

- Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych

4.4 Wzmocnienie współpracy transgranicznej i międzyregionalnej

- Wspieranie działań i współpraca z właściwymi podmiotami na rzecz realizacji inwestycji sprzyjających pogłębianiu kontaktów międzyregionalnych, w tym w zakresie infrastruktury granicznej (budowa i rozbudowa przejść granicznych oraz dostosowanie ich do obsługi ruchu turystycznego) oraz poprawiającej dostępność do przejść granicznych (drogi, linie kolejowe, parkingi buforowe, lotnisko, infrastruktura turystyczna)
- Wspieranie działań na rzecz ochrony zasobów przyrodniczych na obszarach przygranicznych oraz rozwój zintegrowanej turystyki transgranicznej.

Spośród powyższych kierunków interwencji i obszarów wsparcia, część dotyczy bezpośrednio działań infrastrukturalnych, dających się zidentyfikować przestrzennie w konkretnej lokalizacji, część określa działania miękkie, które mogą być realizowane na całym obszarze, w zależności od potrzeb.

Infrastrukturalnymi przedsięwzięciami flagowymi, zlokalizowanymi na obszarze Gminy Tomaszów Lubelski są:

- Realizacja drogi ekspresowej S17, w tym budowa obwodnic: Zamościa i Tomaszowa Lubelskiego - planowany odcinek S17 ma przebiegać przez obszar Gminy Tomaszów Lubelski. Do tej pory na terenie Gminy zrealizowano jej fragment – jedną nitkę obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego, wraz z dwoma węzłami, z czego jeden (Tomaszów Lubelski Południe) jest w całości położony na terenie Gminy Tomaszów Lubelski. W realizacji jest druga jezdnia obwodnicy Tomaszowa. Planowana jest dalsza rozbudowa trasy S17. Odcinek jest w fazie wykonania koncepcji programowej;
- Przebudowa i rozbudowa dróg wojewódzkich nr: DW833, DW835, DW837, DW842, DW848, DW849, DW850, DW852, DW853, DW858, DW863, w tym budowa obwodnicy Kraśnika (DW833), Urzędowa (DW833), Biłgoraja (DW835), Frampola (DW835) i Tarnogrodu (DW835) - wpływ na obszar Gminy będzie miała rozbudowa leżących na jej terenie dróg wojewódzkich nr DW853 oraz DW850. Niezależnie od ostatecznie planowanego zakresu i lokalizacji rozbudowy oraz modernizacji, inwestycja będzie oddziaływać na funkcjonowanie całego ciągu komunikacyjnego;

- Budowa linii kolejowej nr 56 (Wólka Orłowska – Bełzec) – przez obszar Gminy Tomaszów Lubelski przeprowadzone są cztery warianty realizacji linii kolejowej nr 56, będącej częścią ciągu kolejowego prowadzącego do CPK. Przedsięwzięcie jest w fazie koncepcyjnej. Wariant nr 2, omijający miasto Tomaszów Lubelski, przebiega zarówno przez obszary intensywnej produkcji rolnej, jak też przez tereny cechujące się walorami przyrodniczo-krajobrazowymi. Budowa linii kolejowej obniży te walory i doprowadzi do degradacji części z nich. Konieczne jest podjęcie działań ochronnych i rekompensujących wokół planowanego szlaku kolejowego oraz taki wybór jej ostatecznej lokalizacji i rozwiązań technicznych, by jej budowa miała jak najmniejszy wpływ na funkcjonalność pozostałych obszarów.

3.8. Obszary strategicznej interwencji kluczowe dla Gminy wraz z zakresem planowanych działań

Obszarem strategicznej interwencji będzie obszar rewitalizacji, określony w ramach obszaru zdegradowanego, dla którego planowane działania opisane będą w Gminnym Programie Rewitalizacji.

4. CZĘŚĆ WDROŻENIOWA

4.1. System realizacji strategii, w tym wytyczne do sporządzenia dokumentów wykonawczych

W procesie wdrażania Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027 niezmiernie ważnym elementem jest jej monitoring. Poprzez gromadzenie i analizę danych wprowadzony zostanie system stałej kontroli i oceny efektów realizacji ustaleń strategii. Pozwoli to na identyfikację zaistniałych nieprawidłowości, a następnie rozwiązanie oraz zapobieganie ich negatywnym skutkom w przyszłości.

Jednym z elementów wdrażania niniejszej strategii jest obowiązek pracowników Urzędu Gminy Tomaszów Lubelski oraz jednostek organizacyjnych do zapoznania się z dokumentem oraz wyznaczenie obszarów, za które każda jednostka, wydział lub pracownik będą odpowiedzialni. Dodatkowo, rekomenduje się przyjęcie lub aktualizację szczegółowych planów i programów określających dokładny zakres działań koniecznych do realizacji danego celu strategicznego m.in. program ochrony środowiska, gminny program opieki nad zabytkami, strategia rozwiązywania problemów społecznych, strategia rozwoju kultury czy programy jednoroczne. Dodatkowo planuje się stworzenie gminnego programu rewitalizacji. Wdrażając strategię, Gmina będzie dbała o dobrą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi, otoczeniem społeczno-gospodarczym, ale również z innymi jednostkami samorządu terytorialnego oraz administracją rządową.

System monitorowania pełni funkcje kontrolne oraz weryfikujące skuteczność wdrażanych przedsięwzięć. Efekty strategii będą monitorowane i opisywane w corocznym Raporcie o stanie Gminy, który jest obowiązkowym dokumentem zgodnie z art. 28aa ust. 2 ustawy o samorządzie gminnym. Zgodnie z powyższą ustawą „Raport obejmuje podsumowanie działalności wójta w roku poprzednim, w szczególności realizację polityk, programów i strategii, uchwał rady Gminy i budżetu obywatelskiego”. Jednocześnie monitorowanie strategii umożliwi także rzetelne informowanie podmiotów zewnętrznych o uzyskanych wynikach, zrealizowanych działaniach, osiągniętych celach i planowanych strategicznych inwestycjach czy projektach.

Podstawę do podjęcia działań naprawczych i ewentualnej aktualizacji strategii będzie stanowił system monitorowania i ewaluacji. Aktualizacja strategii następować będzie w przypadku, gdy: stwierdzony zostanie brak osiągnięcia założonych celów,

zaistnieje potrzeba wprowadzenia do strategii nowego zadania, zmiany harmonogramu realizacji, planu finansowego lub konieczność aktualizacji wskaźników. Wprowadzenie ewentualnych poprawek i aktualizacji strategii będzie wymagało przyjęcia odpowiedniej uchwały przez Radę Gminy, tak aby strategia mogła w dalszym ciągu spełniać swoje zadania operacyjne. W celu zachowania przejrzystości strategii wszelkie zmiany będą sygnalizowane w odpowiednim załączniku do uchwały Rady Gminy w postaci rejestru zmian.

Jednocześnie wszelkie zmiany w dokumencie strategicznym będą musiały posiadać swoje uzasadnienie merytoryczne. W trakcie wdrażania strategii będą mogli być również uwzględnieni dodatkowi partnerzy (zupełnie nowi, jak i zastępujący dotychczas funkcjonujących w strategii). Akceptowane będą te inicjatywy, które mogą się przyczynić do sukcesu wdrożenia dokumentu.

Nie przewiduje się zmiany celów strategicznych w całym horyzoncie strategii. Procedura aktualizacji strategii obejmuje następujące elementy:

- ✓ zgłoszenie przez interesariuszy (mieszkańcy, podmioty działające na obszarze Gminy) przedsięwzięć/kierunków działań przyczyniających się do realizacji celów strategii lub innej proponowanej zmiany. Propozycje będzie można zgłaszać w formie pisemnej do Urzędu Gminy Tomaszów Lubelski przy wykorzystaniu karty projektu oraz formularza zgłaszania uwag umieszczonych na stronie internetowej Gminy oraz dostępnych w ww. urzędzie,
- ✓ weryfikacja zgłoszonych przedsięwzięć - kierunków działań lub propozycji innych zmian przez jednostkę, wydział bądź pracownika odpowiedzialnego za aktualizację strategii,
- ✓ podjęcie decyzji o włączeniu lub odmowie włączenia zgłoszonych działań/kierunków działań bądź innej proponowanej zmiany do strategii oraz konieczności jej aktualizacji,
- ✓ przyjęcie odpowiedniej uchwały przez Radę Gminy.

4.2. Ramy finansowe i źródła finansowania

Niezwykle istotne znaczenie dla sfinansowania działań przewidzianych w ramach niniejszej Strategii ma katalog środków publicznych, zarówno krajowych, jak i zagranicznych (szczególną rolę będą odgrywały środki budżetu UE w perspektywie finansowej 2021-2027). Sukces wdrażania zakładanych celów Strategii zależy będzie od zapewnienia odpowiednich źródeł finansowania planowanych zadań/przedsięwzięć/kierunków działań. Jednoznaczne określenie tych źródeł, w kontekście zapewnienia spójności i efektywności realizowanych przedsięwzięć, jest zadaniem złożonym, ponieważ system finansowania zadań publicznych charakteryzuje się wielopoziomowością i hierarchicznością (poziom regionalny, krajowy i europejski), a za jego rozwój i właściwą organizację odpowiedzialnych jest wiele różnych podmiotów z różnych szczebli zarządzania. Występują również różne formy finansowania przedsięwzięć: dotacje, instrumenty finansowe, formuła partnerstwa publiczno-prywatnego.

Realizacja działań przewidzianych do realizacji w ramach niniejszej Strategii przez różnego rodzaju podmioty i instytucje, będzie wymagała zaangażowania środków finansowych pochodzących z różnych źródeł.

Zasady finansowania przedsięwzięć Strategii:

- wykorzystywanie różnych form finansowania – dotacje oraz różnego rodzaju instrumenty finansowe, w tym zwrotne (pożyczki, poręczenia, gwarancje),
- dywersyfikacja i łączenie różnych źródeł finansowania przedsięwzięć,
- korzystanie ze środków europejskich na różnych poziomach - program regionalny, programy krajowe, programy współpracy międzynarodowej i transgranicznej,
- udział w międzynarodowych projektach sieciowych np. programy Interreg Central Europe który ma na celu wspieranie współpracy pomiędzy krajami,
- wykorzystywanie funduszy bezpośrednio zarządzanych przez Komisję Europejską np. LIFE (instrument finansowy Unii Europejskiej poświęcony wyłącznie współfinansowaniu projektów z dziedziny ochrony środowiska i klimatu), Horyzont Europa (program w zakresie badań naukowych i innowacji), COSME (program w całości przeznaczony dla małych i średnich firm z terenu Unii Europejskiej), itp.

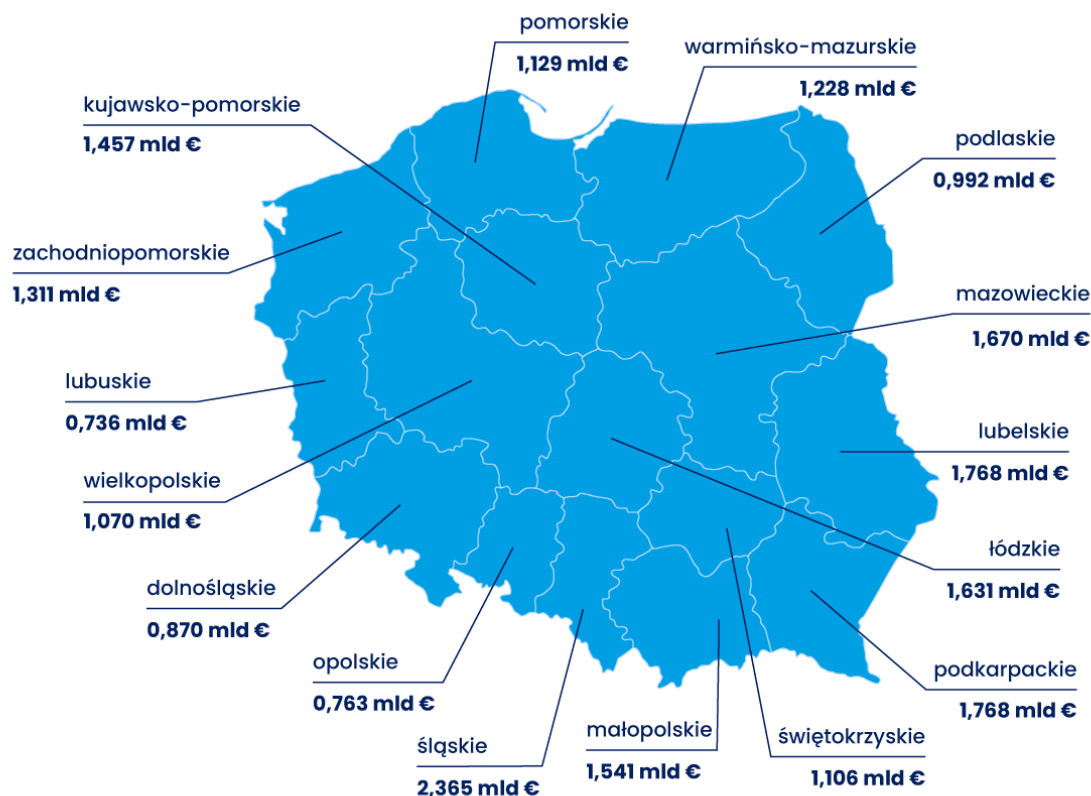
Rysunek 1. Zestawienie poszczególnych Programów krajowych oraz środków UE jakie zostały przyznane na realizację tych programów

Programy krajowe 2021-2027

Infrastruktura i Środowisko	25,1 mld €	największe inwestycje infrastrukturalne, drogi, koleje, transport publiczny, ochrona środowiska
Inteligentny Rozwój	8,0 mld €	przedsięwzięcia, innowacje, współpraca nauki i biznesu
Wiedza, Edukacja, Rozwój	4,3 mld €	nauka, edukacja, żłobki, kapitał ludzki, sprawy społeczne
Polska Wschodnia	2,5 mld €	środki wsparcia dla rozwoju województw Polski Wschodniej
Polska Cyfrowa	2,0 mld €	cyfryzacja, sieci szerokopasmowe
Europejska Współpraca Terytorialna	0,56 mld €	wsparcie współpracy transgranicznej i transnarodowej oraz międzyregionalnej UE
Pomoc Techniczna	0,5 mld €	wsparcie dla instytucji wdrażających fundusze UE
Sprawiedliwa Transformacja	4,4 mld €	wsparcie w transformacji regionów górniczych
Rybnictwo i Morze	0,5 mld €	wsparcie rybactwa i rybołówstwa oraz rozwój lokalnych społeczności rybackich
Pomoc Żywnościowa	0,2 mld €	wsparcie osób doświadczonych ubóstwem

Źródło: www.nowedotacjeunijne.eu

Rysunek 2. Podział środków UE w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych na lata 2021-2027

Źródło: www.nowedotacjeunijne.eu

Wśród głównych źródeł finansowania Strategii znajdują się:

- środki z budżetu Gminy Tomaszów Lubelski - budżet jednostki samorządu terytorialnego będzie jednym z głównych źródeł finansowania przedsięwzięć zawartych w Strategii,
- regionalne i powiatowe środki budżetu jednostek samorządu terytorialnego,
- środki pochodzące z budżetu państwa (pozostające w dyspozycji poszczególnych ministerstw, dedykowane fundusze i programy),
- środki funduszy celowych np. pochodzące z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- środki z budżetu Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Społecznego, Inicjatyw Wspólnotowych oraz Wspólnej Polityki Rolnej (obecne i przyszłe programy operacyjne na poziomie krajowym i regionalnym,

- środki z budżetu UE dostępne w ramach instrumentów (programów) bezpośrednio zarządzanych przez Komisję Europejską (dotyczą one głównie następujących zagadnień: wsparcie MŚP, kształcenie, w tym kształcenie ustawiczne, współpraca międzyregionalna i transgraniczna, szkolenie, a także energetyka i kwestie klimatyczne),
- programy rządowe, w tym m.in. Fundusz Rozwoju Dróg Samorządowych, Maluch+, Senior+, Dostępność+, Fundusz Inwestycji Lokalnych oraz inne programy w obszarze ochrony środowiska, sportu, kultury, edukacji i innych,
- inne fundusze ze źródeł europejskich np. fundusze norweskie i fundusze Europejskiego Obszaru Gospodarczego,
- środki pochodzące z krajowych i międzynarodowych instytucji finansowych,
- środki pochodzące od partnerów publicznych (inne jednostki samorządu terytorialnego) zaangażowanych we wspólną realizację przedsięwzięć (środki przeznaczone na sfinansowanie zadań w całości lub stanowiące wkład własny do projektów wspartych środkami zewnętrznymi),
- środki organizacji społeczno-gospodarczych (sektora prywatnego - środki angażowane w efekcie samodzielnej realizacji projektów, wykorzystanie środków własnych do montażu finansowego w projektach wdrażanych dzięki programom pomocowym, inwestycje w formule partnerstwa publiczno-prywatnego),
- kredyty bankowe, pożyczki oraz inne instrumenty finansowe,
- dodatkowe formy wsparcia dostępne w ramach specjalnych linii budżetowych, np. tarcz antykryzysowych,
- inne zwrotne i bezzwrotne źródła finansowania, dystrybuowane przed podmioty publiczne i prywatne.

Wymienione powyżej instrumenty finansowe oraz środki własne Gminy wskazują na potencjalne źródła finansowe, z których mogą być pozyskane środki na realizację zadań zawartych w Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027. Głównymi źródłami dochodów bieżących Gminy Tomaszów Lubelski będą dochody własne Gminy, takie jak podatki, subwencje, udział w podatku dochodowym od osób fizycznych, dotacje oraz pozostałe dochody bieżące. Wiele zadań przewidzianych w Strategii realizowanych będzie w ramach bieżącej działalności poszczególnych komórek Urzędu Gminy Tomaszów Lubelski oraz jednostek organizacyjnych Gminy

Tomaszów Lubelski. Realizacja niektórych zadań zaplanowanych w Strategii może wymagać również współpracy z gminami sąsiednimi, powiatem oraz województwem lubelskim i ich jednostkami organizacyjnymi. Współpraca ta może obejmować również wymiar finansowy, np. przekazanie dotacji na realizację zadania.

Budżet Gminy oraz wieloletnia prognoza finansowa stanowiąc będą podstawę do określenia ram finansowych działań strategicznych. Gmina Tomaszów Lubelski utrzymywać będzie nadwyżkę operacyjną w sposób niezagrażający dyscyplinie finansów publicznych i umożliwiający spłatę wcześniej zaciągniętych zobowiązań. Pozostałe środki oraz dochody majątkowe przeznaczone będą na realizację zaplanowanych inwestycji.

Długookresowe cele strategiczne określane będą w wieloletniej prognozie finansowej. W celu oddania realności prognozy oraz rzetelności finansowego przedstawienia planowanych działań, wieloletnia prognoza finansowa oddawać będzie wszystkie przypadki, które mają lub mogą mieć wpływ na gospodarkę finansową Gminy, a przede wszystkim uzależnione będą od czynników makroekonomicznych, takich jak: PKB, inflacja, tempo wzrostu wynagrodzeń, czy planowane zmiany systemowe np. w podatkach dochodowych. Na tej podstawie wyznaczone będą możliwe do przeznaczenia limity wydatków w poszczególnych latach na wyznaczone przedsięwzięcia. W przypadku zaciągania zwrotnych źródeł finansowania, kształt wskaźnika obsługi zadłużenia określonego w art. 243 ustawy o finansach publicznych w każdym roku prognozy powinien uwzględniać obsługę dodatkowych zobowiązań Gminy.

4.3. Partycypacja społeczna

Konsultacje społeczne są niezbędnym elementem procesu programowania Strategii są przeprowadzone na terenie i z udziałem osób zainteresowanych rozwojem jednostki terytorialnej. Jest to forma dialogu pomiędzy samorządem a mieszkańcami, służąca zebraniu od członków zbiorowości opinii na temat przedstawionej kwestii. Zwiększa to poczucie współodpowiedzialności za lokalne środowisko i współdecydowania w ważnych sprawach poprzez włączenie mieszkańców.

Terminem szerszym od konsultacji społecznych jest partycypacja społeczna. Jedną z form partycypacji są właśnie konsultacje. Partycypacja społeczna oznacza współuczestniczenie w podejmowaniu decyzji, współdecydowanie i aktywny udział w kształtowaniu otaczającej rzeczywistości. Partycypacja społeczna powinna być zapewniona na każdym etapie, poczynając od opracowania, a skończywszy na wdrożeniu dokumentu strategicznego. Została wprowadzona, jako filar działań na różnych etapach (diagnozowanie, programowanie, wdrażanie, w tym finansowanie, monitorowanie i ewaluacja) procesu rozwoju społeczno-gospodarczego odbywającego się na terenie Gminy Tomaszów Lubelski. Głównym celem tego rodzaju podejścia jest chęć podniesienia skuteczności i trwałości wyznaczonych kierunków działań oraz zwiększenia gotowości i świadomości mieszkańców o partycypacyjnym współdecydowaniu o obszarze Gminy. Włączenie szerokiego grona interesariuszy w proces planowania rozwoju realizuje zasadę partnerstwa, polegającą na łączeniu szerokiego grona partnerów (w szczególności lokalnych społeczności i przedsiębiorców, a także ekspertów) w procesy programowania i wdrażania Strategii oraz konsekwentnego, otwartego i trwałego dialogu, także z tymi podmiotami i grupami, których rezultaty wdrożenia dokumentów mają dotyczyć. Przedmiotowa zasada bazuje na założeniu, że otoczenie środowiska lokalnego jest najważniejszym elementem tworzenia dokumentu, który ma stanowić narzędzie do projektowania konstruktywnych zadań, podejmowanych w celu rozwiązywania problemów i eliminacji niepożądanych zjawisk, a tym samym podnoszących, jakość życia mieszkańców. Zasięganie opinii społecznych służy weryfikacji priorytetów w Strategii i dopasowaniu działań tak, aby służyły jak największej liczbie mieszkańców. Jawność informacji sprzyja wzrostowi zaufania do samorządu gminnego. Zarówno proces analizowania i diagnozowania sytuacji społeczno-ekonomicznej Gminy Tomaszów Lubelski, jak i społecznego odbioru zagadnień objętych sytuacją kryzysową, odbywał się metodą partycypacyjną, u podstaw, której leży przekonanie o niezbedności włączania mieszkańców i partnerów społecznych w przebieg planowania procesu rozwoju społeczno-gospodarczego danej jednostki organizacyjnej.

Badania prowadzone w działaniach partycypacyjnych oparte były na metodach ilościowych i jakościowych. Metodami ilościowymi były badania ankietowe. Zastosowanie metod ilościowych pozwoliło na określenie skali danego problemu poprzez dostarczenie danych liczbowych. Badania ankietowe przeprowadzone zostały

w fazie diagnozy. Analiza ankiet pozwoliła na zebranie informacji, które stały się kluczowe dla określenia potrzeb i wskazania kierunków rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski do roku 2027. Metody ilościowe stanowią uzupełnienie metod jakościowych, które służą poznaniu uwarunkowań badanego zjawiska oraz motywacji zachowań i preferencji respondentów. Metody te są wykorzystywane do głębszego poznania problemu i uzyskania opinii uczestników procesu partycypacji.

Działając na podstawie art. 10e ust. 1 i art. 10f ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 713 z późn. zm.) oraz w związku z art. 9 pkt 5 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (tj. Dz. U. z 2019 r. poz. 1295 z późn. zm.) oraz uchwały Nr XXVI/226/2021 Rady Gminy Tomaszów Lubelski z dnia 26 lutego 2021 r. w sprawie określenia szczegółowego trybu i harmonogramu opracowania projektu Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027, przedłożono do konsultacji społecznych projekt dokumentu.

Zaproszono wszystkich zainteresowanych mieszkańców Gminy Tomaszów Lubelski, lokalnych partnerów społecznych i gospodarczych, w szczególności działające na terenie Gminy Tomaszów Lubelski organizacje pozarządowe i przedsiębiorców, sąsiednie gminy: Tomaszów Lubelski (miasto), Gmina Susiec, Gmina Tarnawatka, Gmina Rachanie, Gmina Jarczów i Gmina Bełzec w powiecie tomaszowskim oraz Gmina Krasnobród w powiecie zamojskim i Gmina Narol w powiecie lubaczowskim, a także ich związki, Dyrektora Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej - Państwowe Gospodarstwo Wodne - Wody Polskie.

Spotkanie konsultacyjne przeprowadzone zostało w dniu 12.01.2023 r. – w trybie stacjonarnym, natomiast konsultacje dokumentu odbywały się w dniach od 10.01.2023 r. do 14.02.2023 r. w formach i trybie przewidzianym Uchwałą Nr XXVI/226/2021 Rady Gminy Tomaszów Lubelski z dnia 26 lutego 2021 r. w sprawie określenia szczegółowego trybu i harmonogramu opracowania projektu Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027.

Spis map

Mapa 1. Przebieg trasy S17 przez miasto Tomaszów Lubelski i fragment Gminy Tomaszów Lubelski	11
Mapa 2 Mapa Gminy Tomaszów Lubelski.....	63
Mapa 3. Sieć dróg ponadlokalnych na terenie Gminy Tomaszów Lubelski	67
Mapa 4. Obszary chronione na terenie Gminy Tomaszów Lubelski	73
Mapa 5. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Łaszczówka-Kolonia i Jeziernia	76
Mapa 6. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Dąbrowa Tomaszowska/Rogóżno	78
Mapa 7. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Łaszczówka	80
Mapa 8. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Majdan Górny	81
Mapa 9. Kierunki zagospodarowania i rozwoju przestrzennego miejscowości Rogóżno	82
Mapa 10. Zasięg terytorialny OSI Roztocze	94

Spis rysunków

Rysunek 1. Zestawienie poszczególnych Programów krajowych oraz środków UE jakie zostały przyznane na realizację tych programów.....	102
Rysunek 2. Podział środków UE w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych na lata 2021-2027	103

Spis tabel

Tabela 1. Zmiana wskaźnika gęstości zaludnienia w 2021 w stosunku do roku 2014.....	12
Tabela 2. Porównanie długości sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, liczby korzystających oraz udziału mieszkańców korzystających z sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w liczbie ludności na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w latach 2014 i 2021.....	13
Tabela 3. Porównanie długości sieci gazowej, liczby odbiorców gazu, liczby odbiorców ogrzewający mieszkania gazem oraz liczby ludności korzystającej z sieci gazowej na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w latach 2014 i 2021	14
Tabela 4. Porównanie liczby mieszkań w 2014 i 2020 roku	19
Tabela 5. Porównanie kształtowania się liczby ludności Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014 i 2021, wraz z odniesieniem do 10-letnich okresów referencyjnych.....	19
Tabela 6. Porównanie kształtowania się przyrostu naturalnego i salda migracji Gminy Tomaszów Lubelski w 2014 i 2021 roku	20
Tabela 7. Porównanie udziału osób w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w liczbie ludności Gminy Tomaszów Lubelski w latach 2014 i 2021	21
Tabela 8. Porównanie danych dotyczących organizacji wydarzeń kulturalnych przez GOK i uczestnictwa w nich na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014, 2019 oraz 2021	22

Tabela 9. Porównanie danych dotyczących funkcjonowania bibliotek publicznych na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014, 2019 oraz 2021	23
Tabela 10. Porównanie podstawowych wskaźników dotyczących pomocy społecznej na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w 2014 i 2020 roku.....	25
Tabela 11. Porównanie podstawowych wskaźników dotyczących bezrobocia na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w 2014 oraz w 2021 roku.....	25
Tabela 12. Porównanie kształtowania się liczby podmiotów gospodarki narodowej na terenie Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014 i 2021 wraz z odniesieniem do 10-letnich okresów referencyjnych.....	26
Tabela 13. Porównanie danych dotyczących kształtowania się liczby podmiotów poszczególnych sekcji w 2014 i 2021 roku.....	27
Tabela 14. Porównanie podstawowych wskaźników dotyczących finansów Gminy Tomaszów Lubelski w roku 2014 i 2021.....	30
Tabela 15. Cele strategiczne i operacyjne Strategii Rozwoju Gminy Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027.....	49
Tabela 16. Lista przedsięwzięć priorytetowych	54
Tabela 17. Oczekiwane rezultaty planowanych działań.....	57
Tabela 18. Obszary kluczowe jako elementy struktury funkcjonalno-przestrzennej Gminy Tomaszów Lubelski.....	88

Spis wykresów

Wykres 1. Udział ludności poszczególnych miejscowości Gminy Tomaszów Lubelski w ludności ogółem	61
---	----